

SZARMATA TEMETŐ MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓBAN

BALOGH CSILLA*

Absztrakt: *A tanulmány egy Makó határában található, kis sírszámú, teljesen feltárt szarmata temetővel foglalkozik. A temetkezési szokások elemzésén túl bemutatjuk a temető különleges ékszeranyagát, a viseletre vonatkozó megfigyeléseinket. A leletanyag kiemelkedő darabjai, elsősorban a fibulák, az üveg orsógombok és a változatos gyöngyanyag alapján vizsgáljuk a temető leletanyagának kapcsolatrendszerét. A Kr. u. 2. század második fele és a 3. század első évtizedei közötti időszakban használt, a Maros közelében létesült temető egy olyan szarmata közösség tagjainak temetkezőhelye, akiknek emlékényagában a Fekete-tenger melléki kapcsolatok mellett a felső-germaniai–raetiai limes menti és a dél-pannoniai, dalmatiai területekkel is szoros kapcsolatok tükröződnek.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Barbaricum, szarmata temető, dobozos csüngő, erősprofilú fibula, csüngős övviselő, üveg orsógomb*

BEVEZETÉS

Az M43 autópályához kapcsolódó, Makót észak–északkelet felől elkerülő út nyomvonalán, Makó, Igási járandó elnevezésű határrészében 2008-ban egy nagy kiterjedésű, több korszakos lelőhely feltárására került sor (1. kép 1–3).¹ 16 500 m²-t kutattunk meg, 467 objektum került elő. Az intenzíven fedett lelőhelyen

a kora bronzkort a Makó-kultúra, a későit a halomsíros kultúra telepjelenségei képviselték, valamint szkíta, kelta és Árpád-kori településobjektumok is előkerültek. Ezekon kívül feltártunk egy kora Árpád-kori szállástemetőt² és egy szarmata temetőt is (1. kép 4). A következőkben ez utóbbi bemutatására kerül sor.

A SÍROK LEÍRÁSA

1. sír (261. snr): T.: D–É (178–358°). H.: 242 cm, sz.: 67–55 cm, m.: 59 cm. Egy Árpád-kori ház (287. snr) bontása közben keskeny, ívelt végű, sötétbarna betöltésű folttal jelentkezett a rönkkoporsó, melynek ívelt alját is sikerült megfigyelni (2. kép 7). A sírgödör nem volt megfogható. A koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben 40–45 éves nő csontváza nyugodott (2. kép 1, 6). Koponyája jobbra előrebillent, állkapcsa leesett. Vállai

kissé felhúzott helyzetben voltak. Karjai a felsőtesthez szorultak, alkarjai a medencében nyugodtak. Lábai párhuzamosan feküdtek. A csigolyák, a lábfejszontok és a hosszúcszontok ízületi részei, valamint a medencecsontok nagy része felszívódott. Mell.: 1. 15 db gyöngy (2. kép 2) hevert elszórtan a mellkason és a nyakcsigolyák körül, valamint néhány gyöngy állatjáráttal a bal könyök tájára került: 1-1 db korall- és hordó alakú

* Szegedi Tudományegyetem TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem utca 2./ İstanbul Üiversiteti Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 34080 Fatih-Istanbul, Horhor Cad. Kavalalı Sok. 5/4. csillabal@gmail.com

¹ Makó-Igási járandó I., M43 25. lelőhely. A feltárásról rövid jelentés BALOGH 2009, 223; BALOGH 2009a, 30–33.

² A temető feldolgozása: Balogh Csilla: *Kora Árpád-kori szállástemető Makó-Igási járandóban (A Campsite Burial Ground from the Early Árpadian Age)*. Kézirat.

borostyángyöngy töredéke; 3 db zöldeskék, hasáb alakú; 1 db lilásbarna színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db sárgászöld, rövid henger alakú; 1 db halványzöld színű, apró hengeres; 1-1 db apró gömb és hosszú henger alakú, fehér és 2 db fehér, irizáló felületű, nyújtott gömbös alakú monokróm gyöngy. 3 db gyöngy elporladt. 2. A koponya jobb oldala mellett vörösesbarna színű, szürke foltos, kerámiazúzávalékkal soványított agyagból kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (2. kép 3) feküdt. Ma.: 2,7 cm, átm.: 3,9 cm. 3. A lábfejek végénél barna színű, koromfoltos, kerámiazúzávalékkal soványított, kézzel formált *fazék* (2. kép 4–5, 8) állt. Pereme lekerekített, rövid nyaka tölcseres, nyújtott hengeres teste aszimmetrikus, alja egyenesen levágott. Ma.: 13 cm, perem átm.: 8 cm, fenék átm.: 7 cm. 4. A sír betöltéséből *vas-kés* töredékei kerültek elő, melyek a konzerválás során szétmorzsalódtak.

2. *sír* (265. snr): T: D–É (170–350°). H.: 235 cm, sz.: 98 cm, m.: 32–40 cm. Egy Árpád-kori árok (254. snr) bontása során, a nyesett felszíntől 30 cm mélységben a koponya került elő, majd annak szintjétől még 5 cm-rel lejjebb nagyméretű, téglalap alakú, sötétbarna betöltésű sírfolt jelentkezett. A sírakna oldalai függőlegesen haladtak, alja egyenes volt. A gödör közepén hanyatt, nyújtott helyzetben 35–39 éves nő csontváza nyugodott (3. kép 1, 7–8). A koponya balra hátrabilent. A vállak erőteljesen felhúzott helyzetben voltak. Jobb karja a felsőtesttől kissé távolabb, nyújtva feküdt, a bal kar könyökben enyhén behajlítva a medencében nyugodott. Lábai párhuzamosan helyezkedtek el. A csontváz alatt 3–5 cm vastagságú barnás, kevert, szerves betöltés húzódott. Mell.: 1. Az állkapocs alatt ismeretlen rendeltetésű *vastöredék* (3. kép 3) került elő. 2. A bal könyöknél kerek átmetszetű, vas *huzalkarperec* (3. kép 2) töredékei voltak, felületükre textil korrodálódott. 3. A bal combtő külső oldalánál világosszürke, koromfoltos, kerámiazúzávalékkal soványított, kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (3. kép 4) hevert. Ma.: 3,9 cm, átm.: 4 cm. 4. A lábfejek végénél egy *fazék* (3. kép 5–6) állt. Világosbarna színű, felső harmadában és a belsejében fekete koromfoltos, kerámiazúzávalékkal és durva szemcséjű homokkal soványított, kézzel formált edény. Perem ívelten kihajlik, ferdén levágott. Rövid nyaka ívelt. Teste aszimmetrikus, tojásdad alakú, alja egyenesen levágott. Az edényttest felső harmadánál egy utólag rátett, függőleges bevagdosással tagolt, egyenetlen bordadisz fut. Ma.: 15 cm, perem átm.: 10,8 cm, fenék átm.: 9 cm.

3. *sír* (266. snr): T.: DNy–ÉK (220–40°). H.: 225 cm, sz.: 83 cm, m.: 16 cm. Szabálytalan téglalap alakú, függőleges oldalú, egyenes aljú aknasír közepén szűk koporsóba eltemetett 50–59 éves nő csontváza nyugodott hanyatt fekve, nyújtott helyzetben (4. kép 1, 5). A koponya a bal oldalán feküdt. A vállak

felhúzott helyzetben voltak. A felsőtest kissé balra fordult, ezért a bal karcsontok a mellkas alá szorultak. A jobb kar nyújtva, a törzs mellett feküdt. A lábak párhuzamosan nyugodtak. A csontváz alatt barna, szerves betöltés húzódott. Mell.: 1. A bal vállnál kéttagú, öntött *bronzfibula* (4. kép 2–4) volt. A fibula kengyele félkör alakú, felső oldalán hosszanti borda húzódik, a láb felőli végét keresztben két borda tagolja. A fejlap háromszögletű, olyan kicsi, hogy a rugótekereszt nem fedti el. A lábész a kengyelnél rövidebb, trapéz alakú. A tütartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A rugótekereszt alsó húrozású, egy része letört. A fibula tüje hiányzik. H.: 4,5 cm, fej sz.: 1,6 cm, láb sz.: 2,1 cm. 2. A jobb térd külső oldalánál egy kisebb *kődarab* (4. kép 6) hevert. 3. A jobb medencén, a szeméremcsontokon keresztben, a jobb combcsonton és a bal combcsont és a sír fala között *ló lábcsont* töredékei feküdtek, nem anatómiai rendben.

4. *sír* (291. snr): Sírgödör T.: DDNy–ÉÉK (210–30°), váz T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 258 cm, sz.: 90 cm, m.: 97 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír foltja kevert szürkésbarna, humuszos betöltéssel jelentkezett. A jelentkezési szinttől 65 cm mélységben, a sír hossz tengelyétől dél–észak irányba elmozdult, 230 cm hosszú és 63 cm széles koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben 35–39 éves nő rossz megtartású csontváza nyugodott (5. kép 1–2, 13). A koponyája jobbra billent, állkapcsa a nyakcsigolyákra leasett. Karjai szorosan a törzs mellett nyugodtak. Lábai párhuzamosan feküdtek. A bordák, csigolyák és a jobb medencelapát felszívdott. Mell.: 1. A jobb felkarcsont alatt kerek átmetszetű *bronz fülkarika* (5. kép 3) feküdt. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,2 cm. 2. A koponya alatt keskeny, ívelt *bronzpánt* töredéke (5. kép 4) volt. H.: 0,9 cm, sz.: 0,2 cm. 3. Az állkapocs alatt, a nyakcsigolyák mellett egy öntött *bronzlunula* (5. kép 7) feküdt. Szára közepén megvastagodik, a szemben lévő oldalon, a száraz vége bordával tagolt és tölcseresen kiszélesedik. A két szárvéget vékony bronz tengely köti össze, melyre egy vöröses színű, lecsapott sarkú hasáb alakú opakgyöngyöt húztak. A csüngő bordázott bronzpántból hajlított füle (5. kép 6) letört, és a csüngő közelében, a nyakcsigolyák alatt hevert. H.: 2,1 cm, sz.: 1,8 cm. 4. A nyakcsigolyák körül vastag, négyszögletes átmetszetű ezüst huzalból készült, tordírozott *torques* (6. kép 1–2; 10. kép 1–2) került elő töredékes állapotban. A két vége egy darabon nincs megcsavarva, hurkosan végződik, melynek tövére a huzalvéget feltekeresztették. Átm.: 14,2 cm, v.: 0,3–0,1 cm. 5–8. Az állkapocs jobb oldalánál és a bal halánték mellett két-két kerek, dobozos *bronzcsüngő* (6. kép 3–6) volt. Vékony bronzlemezről készültek, az elő- és a hátlapok egy lemezből lettek kinyírva, s az ezeket összekötő, keskenyebb lemezrész képezte a függők fülét. A csüngők oldala vékony szalagból készült. Az egyik elülső oldala beütögetett pontokkal díszített. Átm.: 1,7 cm, v.: 0,4 cm. 9–10. A jobb kéznél

és a koponya vonalában, a sírgödör nyugati falánál egy-egy *bronzgyűrű* (5. kép 8–9) került elő, mindkettő töredékes állapotban. A gyűrűk vékony, kerek átmetsetű huzalból készültek, melyet a két szél felé fokozatosan kiszélesedő pánttal kalapáltak. Az így kialakult pántot többszörösen feltekerték. A kiszélesedő szakaszok két szélét hátulról beütögetett pontokból álló gyöngysor keretezi, melyek között a legszelebb részeken egy köztes gyöngysort is beütöttek. Sz.: 0,7 cm. 11. A nyakcsigolyák alatt és a mellkas felső részén, valamint ezek fölött, a koporsó szintjében elszórtan 44 db *gyöngy* (7. kép 1) került elő: 4 db korallgyöngy; 1 db hordó alakú, pusztult mészkőgyöngy; 1-1 db fehér és világoskékén irizáló, nagyobb méretű, nyomott gömb alakú; 2 db vörös, szintén nyomott gömb alakú; 1 db fehér színű, rövid henger alakú; 1-1 db apró, gömbös és bikónikus, lila színű; 5 db kisebb, henger alakú, fehér színű és 2 db lilás; 6 db nagyméretű, zöld; 1 db lilásan irizáló és 2 db barnás lila, hasáb alakú; 3 db nagyobb méretű, hatszög átmetsetű, zöld színű; 1 db nagyméretű, zöld színű, kékesen irizáló felületű; 5 db közepes méretű, szabálytalan gömb alakú és 7 db kisebb, nyújtott gömbös opakgyöngy. 12. A torquesen belül, középen a nyakcsigolyákon egy ötkorongos emailos *fibula* (6. kép 7; 10. kép 1–2) feküdt, előlappal felfelé. A fibula alapja bronzból öntéssel készült. A két, egymást keresztező bronztengety középpontjában egy kis négyzet alakú mező van, a tengelykarok végén négy nagyobb, tömör, kerek mező, melyek külső ívét 3-3 kis tüske tagolja. Ezeket 4 kisebb, 8-as alakú tag köti össze, melyek alsó, nagyobb része áttört, felső, kisebb része tömör, zöld email-betéttel van kitöltve. Az ötödik, középső, a többinél kissé nagyobb korong a fibulaalap közepén lévő négyzetes talpra forrasztott nyakon ül, külső ívét 8 kis tüske tagolja. A fibula 5 kerek mezejét sötétkék email tölti ki, középen kisebb kerek, zöld betétes mezővel, amelyet körben apró, sárgásfehér színű pontbetétek vesznek körül. A fibula hátoldalán az egyik korongra egy négyzet alakú lemezre forrasztott két, párhuzamos állású fület applikáltak, amely a csuklós tüszerkezetet tartotta. A bronzú a szemben lévő korong hátoldalára forrasztott, bronzlemezről hajlított tűtartóba járt. Átm.: 5,2 cm. 13. A bal kulcsont alatt egy kéttagú, rugós *T-fibula* (7. kép 2) volt. A fibula bronzból készült, a kengyel erőteljesen ívelt, a kengyelnél rövidebb láb a vége felé elhegyesedik, ennek oldalra hajlításával alakították ki a tűtartót. A bronz rugótekeres ívelten hajlik. A fibula rossz állapotú, erősen korrodálódott. H.: 3,8 cm. 14. A bal alkarcsontok alatt nagyméretű, kerek átmetsetű, öntött *bronzkarika* (7. kép 4; 10. kép 3) feküdt. Átm.: 5,4 cm, v.: 0,8 cm. 15. A derékcsigolyáknál, a váz körül, kisebb csoportokban, négy soros elrendezésben apró, erősen pusztult *gyöngyök* (7. kép 7) hevertek, melyek közül csak 27 db-ot tudunk megmenteni: 6 db gömb és 2 db

rövid hasáb alakú, zöld színű; 11 db kékeszölden irizáló, ugyancsak rövid hasáb alakú; 2-2 db világoskék és lila színű, apró gömb alakú és 4 db narancsszínű, gyűrű alakú opakgyöngy. 16. A bal medencecsont és a combcsont külső oldala mellett további 32 db *gyöngy* (9. kép 1, 9; 10. kép 4) feküdt: 9 db bordó, 4 db kék és 6 db fehér, irizáló felületű, nagyméretű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 3 db nagyobb, henger és 1 db gömbös, fehér színű; 2 db kisebb, henger alakú, fehér színű; 3 db apró, gömb alakú, zöldesen irizáló felületű; 1-1 db nagyméretű, fehér és zöld színű, barázdált felületű opakgyöngy (ma.: 1,3–1,8 cm, átm.: 1,3 cm, furat átm.: 0,6–0,5 cm); 1 db nagyméretű, kopott fekete színű, gömb alakú gyöngy (ma.: 1,8 cm, átm.: 2 cm, furat átm.: 0,7 cm) és 1 db nagyméretű, henger alakú mészkőgyöngy (h.: 1,7 cm, átm.: 1,2 cm, furat átm. 0,4 cm). 17. Ugyanitt került elő egy nagyméretű, türkizzöld színű, bikónikus, két szélén bemélyedő, körbefutó vonalpárral, középen két hullámvonallal díszített üveg *orsógomb* (9. kép 8). Ma.: 2,7 cm, átm.: 2,8 cm, furat átm.: 0,6 cm. 18–19. A bal combcsont külső oldalánál, a gyöngyök között két sárgás színű, nagyméretű *üveggömb* (9. kép 4–6) volt. Az egyik gömböt vékony, egymást keresztező bronzpánt fogja körbe. Átm.: 3,7–3,8 cm, bronzpánt sz.: 0,7 cm. 20. Közvetlenül mellettük egy rossz megtartású, átfúrt *kauri* (9. kép 3) került elő. 21. Alatta egy kerek átmetsetű huzalból készített, bronz *rugóskarika* (9. kép 2) töredéke volt. Átm.: 3,2 cm. 22. A jobb kéztőcsontok helyén 11 db *gyöngy* (7. kép 5) volt: 2 db fehér és 1 db zöld színű, apró gömb alakú; 1 db zöld színű, apró és 2 db nagyobb, hasáb alakú; 1 db irizáló, nagyobb méretű, hasáb alakú; 1 db fehér, nagyobb, nyomott gömb alakú opakgyöngy és 3 db korallgyöngy. 23. A bal kéztőnél 8 db *gyöngy* (7. kép 6) hevert: 4 db fehér, kisebb henger alakú; 1-1 db kisebb és nagyobb hasáb alakú, zöld színű opakgyöngy és 2 db pusztuló felületű korallgyöngy. 24. A lábszárak alsó végénél, a bokák körül 391 db *gyöngy* (8. kép) került elő: 90 db zöld, 11 db világoskék, 119 db lila és lilásbarna, 2 db narancssárga és 9 db halványsárga színű, apró gömb alakú; 1-1 db fehér és lila színű, apró, bikónikus alakú és 149 db okker, valamint 9 narancs színű, gyűrű alakú opakgyöngy. 25. A sír betöltésében vékony *bronzdrót* töredéke (5. kép 5) volt. 26. A bal combtő külső oldalánál *vaskés* pengetőredéke (5. kép 10) feküdt. 27–28. A bal combtő külső oldalánál csont *tűtartó* és benne *bronzú* (9. kép 7) volt. A tűtartó apró szilánkjait nem sikerült megmenteni. A tűnek mindkét vége letört. Tű h.: 4,1 cm, átm.: 0,15 cm. 29. A jobb lábfej végénél, szájával a lábujjcsontokra dőlve narancssárga színű, homokkal soványított agyagból készített, korongolt kis füles *bögge* (5. kép 11–12) feküdt. Pereme ívelten kihajlik, párnásan megvastagodik. Az edény nyaka ívelt, teste nyújtott, tojásdad alakú, alja egyenesen levágott. A peremből félkör

átmetszetű fül indul, mely a has vonala fölött támaszkodik meg az edény testén. Felületén kopott vöröses festés nyoma látható. Ma.: 6,7 cm, perem átm.: 5,2 cm, fenék átm.: 4,1 cm.

5. *sír (297. snr)*: T.: DDNy–ÉÉK (195–15°). H.: 240 cm, sz.: 107 cm, m.: 73 cm. A sír foltja a löszös altalajban bizonytalan körvonalú, világosbarna betöltéssel jelentkezett. A gödör déli vége bizonytalan volt. A sírban rönkkoporsóba eltemetett, 25–35 éves nő jó megtartású csontváza feküdt, hanyatt, nyújtott helyzetben (11. kép 1; 13. kép 1). A koponyája jobbra billent, állkapcsa előre, a nyaki csigolyákra leesett. Vállai enyhén fel voltak húzva. Karjai a törzs mellett nyugodtak, a bal karcsontok egészen szorosan a bordák mellett voltak. A lábak párhuzamosan feküdtek. Mell.: 1. A nyaknál 20 db gyöngy (11. kép 4) hevert elszórtan: 2 db nagyobb és 6 db egészen apró, bordó színű, hasáb alakú; 1 db fehér, 2 db világoskék és 5 db narancssárga színű, hasáb alakú; 1 db fehér, kisebb, gömbös; 2 db zöld színű, hosszúkás, hatszög átmetszetű opakgyöngy és 1 db nagyméretű, henger alakú mézskögyöngy (h.: 1,2 cm, átm.: 0,9 cm, furat átm.: 0,3 cm). 2. A bal könyök körül 7 db gyöngy (11. kép 9) került elő: 1 db lapos, hatszög átmetszetű, téglalap alakú, vörösesbarna színű; 2 db nagyobb méretű, gömb alakú, fehér színű; 1 db kisebb, gömb alakú, szintén fehér; 1 db henger alakú, zöld színű és 1-1 db zöld és kék színű, hatszög átmetszetű, hosszúkás opakgyöngy. 3. A derékcsigolyák bal oldalán nagyméretű, bikónikus kalcedonygyöngy (11. kép 5–6; 13. kép 3) volt. Ma.: 1,8 cm, átm.: 2,7 cm, furat átm.: 0,7 cm. 4. A bal kulcsonton bronz térdfibula (11. kép 2–3; 13. kép 2) került elő. Öntött bronz, kéttagú. A rugótekereszt hengeres tok borítja, melyen a kengyel tövénél keskeny gallér húzódik. A rugója alsó húrozású. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. H.: 3,5 cm, rugótok sz.: 2,3 cm. 5. A bal medencecsonton kerek átmetszetű vaskarika (12. kép 3) feküdt. Átm.: 3,4 cm, v.: 2,4 cm. 6. Egy kisebb méretű, ovális átmetszetű, öntött bronzkarika (11. kép 7–8) a jobb oldali bordák mellől került elő. Átm.: 2,5 cm, v.: 0,5 cm. 7. A bokák körül és a lábszárcsontok környékén 249 db gyöngy (12. kép 5; 13. kép 4) feküdt: 17 db sötétbarna, 14 db fehér és 33 db zöld, apró, hasáb alakú; 9 db zöld és 7 db világoskéken irizáló, apró, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db apró, lila, bikónikus; 14-14 db fehér és zöld, 3 db bordó és 24 db világoskéken irizáló, apró, nyomott gömb alakú; 27 db lilás bordó, 3 db zöld, 7 db kékesen irizáló, 7 db barnásbordó, nagyobb, hasáb alakú; 3 db barnáslila és 6 db zöld, nagyobb, hatszög átmetszetű; 1 db kékesen irizáló zöld, 12 db zöld és 3 db fehér, nagyobb, henger alakú; 10 db sötétbarna, 7 db zöld, 5 db fehér és 22 db erősen pusztuló felületű, irizáló, nagyobb, lecsapott sarkú hasáb alakú opakgyöngy. 8. A sírgödör délkeleti sarkánál, másodlagos helyzetben (állatjártban)

egy kerek átmetszetű vastű (12. kép 4) feküdt, melynek mindkét vége letörött. H.: 4,6 cm. 9. A jobb lábfejtől kb. 20 cm-re észak felé, kissé az oldalára dőlve egy barnásszürke színű, finom szemcséjű homokkal soványított anyagú, gyorskorongolt, kívül felfényezett felületű füles edény (12. kép 1–2) feküdt. Pereme lekerekített, rövid nyaka ívelten kihajló. Az edény bikónikus, a has törésvonala nagyjából középre esik. Az edény alsó fele gömbszelet, felső része csonka kúp alakú. A perem alól vastag hurkafül indul, amely a has vonalára támaszkodik. Alja egyenesen levágott. Ma.: 8,1 cm, perem átm.: 6,1 cm, fenék átm.: 3,4 cm.

6. *sír (312. snr)*: T.: DNy–ÉK (220–30°). H.: 255 cm, sz.: 126–97 cm, m.: 58 cm. A sírgödör foltja szabálytalan alakú volt, a déli felénél gödörszerűen kiszélesedett. Ezen a részen, az erősen kevert betöltés a rablógödörre utalt. A sír jelentkezési szintjétől 48 cm mélységben, a gödör közepén 210 cm hosszú és 70 cm széles koporsó foltja látszódott (14. kép 1). A koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben eltemetett, 60 évesnél idősebb nő csontvázának maradványai voltak (15. kép 5). A sír bolygatása a medencétől felfelé a vázat megsemmisítette. A koponyatető kis töredéke *in situ* helyzetben feküdt. Ezen kívül néhány csigolya és egy karcsont másodlagos helyzetben került elő. A lábsontok nagyon gyenge megtartásúak voltak, a bokák felé összetartottak. A medence tájékról a bal lapát kisebb darabja maradt meg. Mell.: 1. A jobb mellkas helyén kéttagú, öntött bronzfibula (14. kép 4–5; 15. kép 7) került elő. A fibula kengyele félkör alakú, felső oldalán hosszanti borda húzódik. A fejlap háromszögletű, amely eltakarja a rugótekeresztet. A lábész a kengyelnél rövidebb, rombusz alakú. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A rugótekereszt alsó húrozású. H.: 4,4 cm, fej sz.: 2,8 cm, láb sz.: 2,2 cm. 2. Körülötte 13 db gyöngy (14. kép 2) hevert elszórtan: 2 db zöld színű, apró bikónikus; 7 db bordósbarna és 1 db fehér színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db kék színű, hasáb alakú és 2 db fehér, pusztuló felületű, nyomott gömb alakú monokróm gyöngy. 3. A koporsó délnyugati sarkában nagyméretű, pusztuló felületű, nyomott gömb alakú borostyángyöngy (14. kép 3) volt. Ma.: 1,8 cm, átm.: 2,3 cm, furat átm.: 0,7 cm. 4. A bokák és a lábszárcsontok környékén 332 db gyöngy (14. kép 6; 15. kép 8) került elő: 5 db zöld színű, apró bikónikus; 3 db sárgásbarna színű, apró, többtagú rúdgyöngy; 68 db zöld, 85 db barna, és 6 db barnásvörös színű, gyűrű alakú; 78 db sárgásfehér és 63 db kék és késezöld színű, apró gömb alakú; 1-1 db fekete, narancssárga és barna színű, kisebb, szabálytalan gömb alakú; 4 db világoskék, irizáló felületű, hasáb alakú; 17 db sötétkék, lecsapott sarkú hasáb alakú, monokróm gyöngy. 5. A mellkas közepén ívelt hátú, egyélű, széles pengéjű vaskés (14. kép 7) volt. Nyele letört, a penge egyik oldalához nagyobb felületen textil korrodálódott. H.: 11 cm, sz.: 2 cm. 6. A bal combtól

belső oldalán kerek átmetszetű *bronztű* kis töredéke (14. kép 9) került elő. 7. A jobb combtól alatt szögletes átmetszetű *vasár* darabjai (14. kép 8) heverték a fanyél maradványával. 8. A térdek között sötétbarna színű, foltos felületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (15. kép 3) volt. Ma.: 2,8 cm, átm.: 3,3 cm. 9. A sír betöltéséből egy *kova* (15. kép 4) került elő. H.: 4 cm, sz.: 2 cm. 10. A koporsón belül, a jobb lábfej végénél füles kis *bögre* (15. kép 1–2) feküdt oldalára dőlve. Narancssárga színű, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból készített, korongon formált csupor. Pereme elvékonyodik, rövid nyaka ívelten kihajlik, teste nyomott gömbös. A perem alól vastag hurka-fül indul, mely a hasvonal fölött támaszkodik meg az edénytesten. Alacsony korongtalpon áll. Ma.: 8,4 cm, perem átm.: 6 cm, fenék átm.: 3,8 cm. 11. A térdek között égett *szerves maradványt* (magvakat) figyeltünk meg.

7. sír (340. snr): T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 263 cm, sz.: 88 cm, m.: 80 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír nagyméretű, szabályos téglalap alakú, barnásszürke betöltésű folttal jelentkezett. A gödör oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenes. A sír jelentkezési szintjétől 78 cm mélységben, a gödör hossz tengelyétől dél–észak irányba elmozdult, 235 cm hosszú, 80 cm széles koporsó foltja jelentkezett. A koporsó közepén, hanyatt, nyújtott helyzetben 50–59 éves nő rossz megtartású csontváza nyugodott (16. kép 1, 6). A váz alatt foltokban deszkamaradványokat figyeltünk meg. A koponya a jobb oldalára fordult. A koponyatető állatjáráttal kimozdult. Az állkapocs gyenge megtartású volt, felszedni nem lehetett. A bal karcsonatok a test mellett nyugodtak, a lábak bokánál összezártak. A bordák felszívódtak és a csigolyák is rendkívül gyenge megtartásúak voltak. A jobb karcsontokat állatjárat bolygatta, kimozdultak eredeti helyzetükből. Töredékes állapotban találtuk őket. Mell.: 1. A gerincoszlopon, a szegycsont helyén tekerceselt bronz *fülkarika* töredéke (16. kép 4) volt. Átm.: 2 cm, v.: 0,15 cm. 2. A jobb váll környékén és a mellkas felső részén 17 db *gyöngy* (20. kép 3) feküdt: 2 db nagyméretű, kékesen irizáló, hasáb alakú és 1 db világoskék és 8 db téglaszínű, kicsi, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db nagyobb, világoskék, henger alakú és 1-1 db, piros, kék és zöld, hatszög átmetszetű, lapos hasáb alakú és 2 db bordó, apró, henger alakú opakgyöngy. 3. A jobb könyök helyén 2 db nagyméretű, hordó alakú és egy kisebb hengeres *mészkögyöngy* (20. kép 5) volt. H.: 1,5–1,3 cm, átm.: 1,3–1–1 cm, furat átm.: 0,5 cm. 4–5. Mellettük 2 db kerek, ezüst *dobozos csüngő* (16. kép 2–3, 5) feküdt. A kerek csüngők vékony lemezből készültek, az elő- és a hátlapok egy lemezből lettek kinyírva, s az ezeket összekötő, keskenyebb lemezrész képezte a függők fülét. A két lap közé vékony bronzszalagból készült az oldalpánt. Az egyik kisebb. Átm.: 1,7 cm, 1,9 cm, v.:

0,3 cm. 6. A jobb medencecsont felett és a kéztöcsontok helyénél 21 db *gyöngy* (20. kép 1) került elő: 4-4 db gömb és hasáb alakú, fehér színű; 1 db kisebb, nyomott gömb alakú, szintén fehér színű; 1 db kék, apró, nyomott gömbös; 2 db kék, kicsit nagyobb méretű, henger alakú opakgyöngy és 9 db korallgyöngy. 7. A lábszárak felett és alatt 130 db *gyöngy* (20. kép 2, 4) volt: 1 db nagyméretű, vörös színű, nyomott gömb alakú; 1 db nagyméretű és 5 db kisebb, henger alakú, fehér színű; 5 db fehér, 7 db kék és 1 db világoszöld színű, apró, gömb alakú; 30 db narancssárga, 5 db kék és 1 db bordó, lecsapott sarkú hasáb alakú; 5-5 db bordó és kék, hasáb alakú; 1 db kék, nagyobb henger alakú; 18 db narancssárga, 7 db bordóslila, 1 db sötétbarna színű, kisebb, szabálytalan hasáb alakú; 5 db okkersárga, orsó alakú; 3 db sötétbarna, 12 narancssárga és 15 db bordó színű, apró, szabálytalan hasábos, monokróm opakgyöngy és 2 db korallgyöngy. 8. A jobb medencecsont felső szélénél öntött *bronzkarika* (16. kép 10) került elő. Átm.: 3,5 cm, v.: 0,6 cm. 9. A bal comb külső oldalánál és a jobb combcsont mellett 15 db *gyöngy* (19. kép 1–2, 4) hevert: 3 db kisebb, fehér színű, henger alakú; 1 db nagyméretű, élénkzöld színű, forgatott felületű, lapos gyűrű alakú (ma.: 0,5 cm, átm.: 1,6 cm, furat átm.: 0,4 cm); 1 db nagyméretű, vörös színű, orsó alakú (h.: 3,6 cm, átm.: 2,2 cm, furat átm.: 0,8 cm); 2 db sötétbarna, sárga-kék-fehér inkruztációval díszített, orsó alakú (h.: 1,7–2,1 cm, átm.: 1,2–1,4 cm, furat átm.: 0,4 cm), 2 db nagyméretű, erősen pusztuló felületű, szürkésbarna színű, irizáló felületű, nyomott gömb alakú (ma.: 1,5–1,8 cm, átm.: 1,8–2,5 cm, furat átm.: 0,7–0,8 cm); 1-1 db nagyméretű, zöld, kék és fehér színű, nyomott gömb alakú üveggyöngy (ma.: 1–1,2–1,5 cm, átm.: 1,7–1,5–1,7 cm, furat átm.: 0,7–0,6–0,5 cm); 1 db nagyméretű, nyomott gömb alakú kalcedongyöngy (ma.: 1,5 cm, átm.: 2,4 cm, furat átm.: 0,8 cm); 2 db henger alakú mészkögyöngy (h.: 1,5–1,7 cm, átm.: 1,2–1,1 cm, furat átm.: 0,4–0,6 cm). 10. A bal combcsont mellett, a gyöngyök között egy nagyméretű, sötétbarna alapon fehér vonal és hullámvonal-, valamint vörös-fehér pontdíszes, nyomott gömb alakú üveg *orsógomb* (19. kép 3) volt. Ma.: 2,2 cm, átm.: 2,9 cm, furat átm.: 0,7 cm. 11. A koporsó délkeleti sarkában, előlappal lefelé öntött, kéttagú, kereszt alakú *bronzfibula* (16. kép 8–9) feküdt. A fibulatest egyenlő szárú, ívelt oldalú keresztforma, az ágak vége vízszintes barázdával tagolt, félgömbös végződésű. A keresztcsárazakon hosszanti borda húzódik, melyek a fibula közepén lévő, ívelt oldalú rombusz alakú központi mezőbe futnak bele. A fibulatest hátoldalán, az egyik szár végén egybeöntött fül tartja a rugótekerceset. A szemben lévő szár végére forasztással egy bronzpántból hajlított tűtartó került. A rugó egy része és a fibula tüje hiányzik. H.: 3 cm, sz.: 3 cm. 12. A bal vállnál nagyméretű, erősprofilú *ezüstfibula* (17–18. kép) volt. A magasan ívelődő kengyel

fej felőli része széles, két oldalt rövid karral tagolt. A kengyel ívének közepét két keskeny bordával keretezett, kiemelkedő, vastag gyűrű tagolja. Innentől a láb végéig a szár közepén hosszanti él húzódik. Közvetlenül a gyűrűdész mögött egy öntött, stilizált madár van, kissé a fibula tengelyétől elfordult helyzetben. A csőre tagolt, a testét és a farkát vésett vonalak díszítik. A figura egy öntött gömbös fejű ezüstcsavarral van a fibulára rögzítve. Ehhez hasonló módon, szintén csavarozással került a fibula lábvégre is egy nagyobb, öntött gömbdész. A hosszú, vastag ezüsthuzalból készített rugótekereszt vastag lemezből hajlított tok takarja, amelynek két végét külön felforrasztott, préselt félgömbös taggal zárták le. A lemeztok két végére egy-egy öntött gömbdész került, melyek velük egybeöntött, keresztben bordázott, kúpos nyakon ülnek. Ezek is csavarozással kerültek rögzítésre. A tütartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A tütartó oldala apró, beütögetett poncokból áll geometrikus sormintával, az alsó része vésett párhuzamos vonalpárok között húzódó ferde vonalpárokkal van díszítve. H.: 10,4 cm, fej sz.: 11 cm. 13. A jobb combcsont mellett apró *bronzlemez* töredéke (16. kép 11) hevert. 14. A bal combcsont külső oldalánál, hegyével a lábak felé fordulva egy ívelt hátú, egyélű *vaskés* (16. kép 7) feküdt. A lapos téglalap átmetszetű nyéltüskén a famarkolat maradványa látható. H.: 12,7 cm, sz.: 1,6 cm. 15. A koporsón belül, a lábfejek és a koporsó vége között kis füles *bögre* (16. kép 12–13) került elő oldalára dőlve. Szürkésbarna színű, homokkal soványított agyagból készült, korongolt edény. Pereme lekerekített, az edény nyaka hosszú, ívelt, teste nyomott gömb alakú, a hasvonala enyhe töréssel hangsúlyozott. Alja egyenesen levágott. Az edény perem alól induló vastag hurkafüle a has vonala fölött támaszkodik meg az edénytesten. Ma.: 7,7 cm, perem átm.: 5,5 cm, fenék átm.: 3,5 cm.

8. sír (362. snr): T.: D–É (170–350°). H.: 194 cm, sz.: 77 cm, m.: 21 cm. A sírgödör kevert, szürkésbarna humuszos betöltésű, szabálytalan téglalap alakú folttal jelentkezett. Az akna oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenes. A sír északi felében elszórtan 20–22 éves *egyén* néhány csontja (koponya- és állkapocstörredék, 2-2 borda, csigolya, valamint karcsont) hevert (24. kép 1).

9. sír (400. snr): D–É (175–355°). H.: 215 cm, sz.: 112–80 cm, m.: 47 cm. A sír nagyméretű, szabálytalan téglalap alakú, déli része felé kiszélesedő, ívelt végű, szürkésbarna humuszos betöltésű foltja jól elvált a sárgásbarna löszös altalajtól. A sír oldalai függőlegesek voltak, alja egyenes. A teljesen feldúlt és kirabolt sírban 25–30 éves *nő* összedobált csontjai hevertek, nagyrészt a sírgödör déli felében (22. kép 1). A koponya a nyugati sírfal közelében, középtájon, a két medencelapát a gödör déli végében feküdt. A hosszúcsontok és a bordák egymásra hanyva kerültek elő. A

bokacsontokat azonban *in situ* helyzetben találtuk. A sír északi felét vágta egy kora Árpád-kori sír (22. kép 2). Azonban valószínű, hogy a szarmata temetkezés bolygatása még e sír ásása előtt történt. Mell.: 1. A sír keleti fala mellett öntött bronz, kúp alakú *csengő* (22. kép 4) hevert. A tetején kör alakú áttörés van, valószínűleg ez a fül számára kialakított nyílás. A palástját az alján és a felső harmadában körbefutó vonalpárok díszítik. Ma.: 1,2 cm, átm.: 2 cm. 2. A sír betöltéséből egy vékony ezüst *pánttörredék* (22. kép 3) került elő. 3. Az összedobált csontok között egy négyszögletes keresztmetszetű *vasár* töredéke (22. kép 5) volt a fanyél maradványával. 4. A sír délnyugati sarkából egyélű, középső nyélállású, kisméretű *vaskés* (22. kép 7) került elő. A nyélnyúlvány tövével és a penge alsó részénél egy-egy vaspánt húzódik körben, melyek a késtok merevítői és díszei voltak. A nyélnyúlványon az egykori famarkolat maradványai maradtak meg. Hegye letörött. H.: 9,1 cm, sz.: 1,5 cm.

10. sír (491. snr): T.: D–É (180–0°). H.: 207 cm, sz.: 87 cm, m.: 19 cm. A sárgásbarna löszös altalajban homogén sötétbarna betöltésű folttal jelentkezett a sír. A gödör rövidebb oldalai íveltek voltak, falai függőlegesen haladtak, alja egyenesen húzódott. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben 30–35 éves *nő* rossz megtartású csontváza feküdt (21. kép 1, 3). A váz a sírgödör tengelyétől dél–észak felé elcsúszva helyezkedett el. A koponya jobb oldalra fordult, a föld súlya alatt összeroppant. A felsőtest enyhén a jobb oldalára dőlt. A jobb kar nyújtva, a törzs mellett feküdt, a bal könyökben enyhén be volt hajlítva, a váll erőteljesen felhúzva. A lábak a bokánál összezártak, a jobb térd kissé be volt hajlítva. A bordák, csigolyák és a lábfejcsonatok nagyrészt felszívódtak. Mell.: 1. A két kulcs-csonton, a csontváz felszedésekor 4 db *gyöngy* (21. kép 4) került elő: 1-1 db nyomott gömb és lecsapott sarkú hasáb alakú, vörösesbarna színű, és szintén 1-1 db keskeny henger és zömök hasáb alakú monokróm gyöngy. 2. A bokák környékén 474 db *gyöngy* (21. kép 5–6) hevert: 1-1 db lila és vörös színű, nagyobb orsó alakú; 4 db barnászörös és 1 db lila színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 33 db zöld és kék színű, gyűrű alakú; 1 db zöld színű, apró bikónikus; 433 db zöld, kék, barna és fekete színű, kisebb gömbös és hasáb alakú monokróm gyöngy, valamint 1 db barna színű, összetett rúdgyöngy. 3. A lábszárcsontok között, a bal láb csontjaira dőlve egy világosbarna színű, durva szemcséjű homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *edény* (21. kép 2) volt. Az edény összeroppant a föld súlya alatt és eldeformálódott, ezért összeállítására nem volt lehetőség. Pereme lekerekített, ívelten kihajlik. Az edény alsó része gömbszelet alakú, a felső részén az edényfal függőleges. Az edény alacsony, profilált talpon áll, alja egyenesen lehúzott. Ma.: 14,5 cm, perem átm.: 10,4 cm, fenék átm.: 8,2 cm.

11. sír (492. snr): T.: DDNy-ÉÉK (195–15°). H.: 203 cm, sz.: 56 cm, m.: 14 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír foltja szabályos téglalap alakú, homogén, szürkésbarna betöltéssel jelentkezett. A sírgödör oldalai függőlegesek voltak, alja egyenes. A gödör közepén, a tengelytől kissé dél-észak irányba elcsúszva, hanyatt, nyújtott helyzetben 10–12 éves gyermek csontváza feküdt (24. kép 2, 5). A koponyája előrebillent, állkapcsa a nyakcsigolyákra leesett. A karjai a felsőtesttől kissé távolabb feküdtek, a bal váll erőteljesen fel volt húzva. A jobb alkarcsontot állatjárat kimozdította az eredeti helyéről, a bal lábszárcsonton keresztben került elő. Néhány borda ugyancsak emiatt a jobb térd és a bal lábszár mellé került. A lábai párhuzamosan nyugodtak.

12. sír (507. snr): T.: DDNy-ÉÉK (210–30°). H.: 239 cm, sz.: 76 cm, m.: 6 cm. A sárgás löszös altalajban barna betöltésű, szabályos téglalap alakú folttal jelentkezett a sír. A gödör oldalai meredeken haladtak, alja egyenes volt. A sírban a déli vége felé csúszva, hanyatt, nyújtott helyzetben 35–39 éves nő gyenge megtartású csontváza feküdt (24. kép 3, 6). A koponyája előretekintett, összeroppant. A jobb karja enyhén behajlított helyzetben feküdt. Valószínűleg a bal is hasonló helyzetben volt, azonban csak a felkarcsontot találtuk *in situ*, az alkarcsontok nem kerültek elő. A lábcsontok párhuzamosan nyugodtak. A bordák, a csigolyák és medencecsontok felszívódtak.

13. sír (519. snr): T.: DDNy-ÉÉK (200–20°). H.: 236 cm, sz.: 98–107 cm, m.: 14. cm. A sírgödör foltja kevert betöltésű, barnás folttal jelentkezett. A gödör oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenesen haladt. A feldúlt sírban fiatal felnőtt nő koponyamaradványai kerültek elő (23. kép 1). Mell.: 1. A koponyatöredékek jobb oldalánál bronzkarika (23. kép 7) került elő. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,3 cm. 2. A koponyacsontok közelében bronz rugósgyűrű (23. kép 3–4) volt. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,15 cm. 3. Ugyanott egy öntött bronzkarika (23. kép 10, 12) is előkerült. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,3 cm. 4. A bal medence táján nagyméretű, öntött bronzkarika (23. kép 11, 13) feküdt. Átm.: 7,4 cm, v.: 1 cm. 5. A sír közepén nagyméretű, nyomott gömb alakú kalcedongyöngy (23. kép 5–6) volt. Ma.: 1,5 cm, átm.: 2,2 cm, furat átm.: 0,7 cm. 6. A sír délnyugati részéből, a koponyatöredékek közeléből 6 db gyöngy (23. kép 2) került elő: 2 db nagyobb, hatszög átmetszetű mészkögyöngy, az egyik töredékesen (h.: 1,9 cm, sz.: 1 cm, furat átm.: 0,3 cm); 1 db fehér színű, henger és 3 db barnás színű, lecsapott sarkú hasáb alakú monokróm gyöngy. 7. A sírgödör északkeleti végében egy bögre (23. kép 8–9) volt, félig az oldalára dőlve. Narancssárga színű, homokkal soványított agyagból

korongon formált kisméretű edény. Pereme elvékonyodik, szája széles, rövid nyaka tölcéses. Az edény teste nyomott gömb alakú, alacsony korongtalpon áll. A perem alól vastag hurkafül indul, mely a has vonalára támaszkodik. Ma.: 6,5 cm, perem átm.: 6,5 cm, fenék átm.: 3 cm.

14. sír (530. snr): T.: DDNy-ÉÉK (210–30°). H.: 221 cm, sz.: 62 cm, m.: 14 cm. A keskeny és hosszú téglalap alakú, sekély aknasír foltjának betöltése nem vált el a sárgásbarna löszös altalajtól. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben 40–50 éves férfi (?) igen rossz megtartású csontváza nyugodott (24. kép 4, 7). A koponya jobbra fordult, a föld súlya alatt összeroppant. Az állkapocs a vállra leesett. A karjai behajlítva, a hason feküdtek. Lábai párhuzamosak voltak.

15. sír (299. snr): T.: NyÉNy-KDK (300–120°). H.: 85 cm, sz.: 50 cm, m.: 7 cm. A sárgásbarna löszös altalajban szürkésbarna, homogén betöltésű, rövid téglalap alakú folt jelentkezett. A sekély, függőleges oldalú, egyenes aljú gödört részben a 8. sír keleti oldalára ásták rá. A gödörben 23 évesnél idősebb egyén bordacsontjai heverték.

16. sír (304. snr): T.: ÉNy-DK (315–135°). H.: 103 cm, sz.: 66 cm, m.: 53. A 303. újkori gödör aljában egy kevert betöltésű, szabálytalan beásás jelentkezett, melyben egy *infans I. életkorú gyermek* alkarcsontja került elő. Mell.: 1. Egy fehér, henger alakú mészkö (h.: 1,5 cm, átm.: 1,2 cm, furat átm.: 0,5 cm) és egy pusztuló felületű, rövid henger alakú, fehér fóliás gyöngy (25. kép 1). 2. Sötétszürke színű, foltos, finom szemcséjű homokkal soványított, gyorskorongon formált edény (25. kép 2–3) szájával lefelé fordulva. Pereme ívesen kihajló, enyhén megvastagodó. Alatta bekarcolt párhuzamos vonalpár fut. Teste bikónikus, alja egyenesen levágott. Ma.: 8,1 cm, perem átm.: 8 cm, fenék átm.: 7 cm.

411. obj. (522. snr): gödör. Átm.: 167 cm, m.: 89 cm. A sárga löszös altalajban szabályos kerek folttal jelentkezett az objektum. Oldali íveltek voltak, alja teknős. Az aljától 36 cm-rel magasabban, DK-ÉNy irányban hasra fektetett, nyújtott helyzetű, 12–14 éves gyermek csontváza feküdt (25. kép 4–5). A csontváz jó megtartású volt. A váz enyhén a jobb oldalára billent, vállai fel voltak húzva, karjai könyökben behajlottak, de a test mellett feküdtek. Lábai térdben kissé be voltak hajlítva, balra fordultak, míg lábfejei a gödör szélénél támaszkodtak. A csontváz alatt homogén világosbarna betöltés jelentkezett, közvetlenül a váz felett pedig vékony fekete, égett, keményre döngölt réteget találtunk. E felett a gödör betöltése világosszürke, humuszszal kevert löszös talaj volt. A gödör betöltéséből régészeti anyag nem került elő.

A LELŐHELY ÉS A SÍROK ELHELYEZKEDÉSE

A lelőhely Makó belterületétől északra, az Igási úttól dél–délkeletre, az út és a vasút kereszteződésétől 400 m-re délkeletre, az egykori Jángor-ér (ma Jángori-csatorna) ÉK–DNy-i irányú, időszakosan vízzel teli szakaszának nyugati magaspartján, a környezetből erőteljesen kiemelkedő, nagy kiterjedésű löszplatón terül el, és lehúzódik a hát nyugati lejtőjére is (*1. kép 1–3*).

A lelőhely lokalizálására az M43-as gyorsforgalmi autótűt és a Makót elkerűlő út nyomvonalának tervezési fázisában került sor az örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárások során.³ A régészeti feltárás a lelőhely déli szélét érintette (*1. kép 3*). A tanulmányban bemutatott szarmata sírok és a lelőhelyről származó Árpád-kori temetkezések is a tervezett út nyomvonalának déli szélénél kerültek elő. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat együttműködésével és a nyomvonal melletti, kisajátítás alá már nem eső terület tulajdonosának engedélyével a sírok közelében a feltárt területet

kb. 600 m²-rel bővítettük ki annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk arról, nincs arrafelé több temetkezés.

A kis sírszámú temető vagy sírcsoport a környezetből markánsan kiemelkedő löszplató legmagasabb részén és a Jángor-ér felé lejtő oldalon helyezkedett el, a magaspárt ÉK–DNy vonulatára keresztben, ÉNy–DK irányban húzódott. A temetőnk közvetlenül élővíz mellett létesült, mert a Jángor-ér minden bizonnyal állandó jellegű vízfolyás lehetett még a szárazabb éghajlatú szubatlanti fázisban is, mely a római kort és a kora népvándorláskort is magába foglalja.

A Jángor-ér medrének déli oldalán, hasonló természetföldrajzi adottságú helyen, közvetlenül az egykori víz partján létesült a lelőhelyűnkűtől légvonalban kb. 2 km-re, nyugatra lévő Makó-Innenső Jángor 3. lelőhelyen ismertté vált szarmata temető is.⁴ A Maros egykori mederágainak magaspartjain további szarmata temetőrészek, temetkezések is előkerültek az elműt években.⁵

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

TÁJOLÁS

A 16 sírból 14 a Kárpát-medencei szarmata Barbaricum szarmata temetkezései körében általános,⁶ fejjel délnek fektetett vagy annak változata. D–É tájolású 5 sír (31%), további két sír (12%) déltől nyugat felé nagyobb mértékben tér el, DNy–ÉK tájolású, míg 7 temetkezés (44%) eltérése csak kisebb mértékű, ezek DDNy–ÉÉK irányításúak (*1. ábra*).

A főégtájűtől való kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájolás okát eddig nem sikerűlt a kutatásnak tisztáznia. Kulcsár Valéria – a Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásait átfogóan tárgyaló munkájában – a DK–ÉNy és DNy–ÉK irányítást a D–É tájoláshoz sorolta, mint annak változatát tekintette, és úgy vélte, hogy a fő égtájűtől 45°-on belűli eltérések mögűtt nem kell a temetés szellemi hagyományának különbségét keresni.⁷

³ A Makót elkerűlő út nyomvonalának bejárását 1998-ban Harkai István és Türk Attila, majd 2002-ben Szalontai Csaba végezte. A terepbejárás dokumentációk a Móra Ferenc Műzeum Régészeti Adattárában 2298/98–2300/98, 3858/2002 és Ad/4809-2005 leltári számokon található.

⁴ SÓSKUTI 2012, 297.

⁵ Makó-Igási járandó II., MOL 26. lelőhely (GULYÁS 2012, 270) és Makó-Mikócsa dűlő, M43 31. lelőhely (PÖPITY 2014, 161).

⁶ VADAY 1987, 354–358; KULCSÁR 1998, 16.

⁷ KULCSÁR 1998, 15.

A szarmata temetkezések körében a tájolási szokás, a mögöttük meghúzódó etnikai különbségek, a tájolás változása egyelőre nehezen kutatható kérdés, részben a régi feltárások során nem vagy csak nagyon ritkán feljegyzett fok pontosságú tájolás, a teljes temetők feltárásának hiánya és természetesen a feltárt temetkezések nagyfokú közöletlensége miatt. Addig, amíg nagyobb szériák közzétételén alapuló újabb elemzésekre lehetőség nyílik, magunk is elfogadhatónak véljük Kulcsár Valéria megállapítását, hogy a szarmata temetkezések körében a fő égtájaktól való kisebb-nagyobb eltéréseket, mint változatokat tekintsük.

A D–É iránytól két sír (15. és 16. sír) esetében jelentkezett eltérő tájolás; a 15. sír gödre NyÉNy–KDK, a 16. síré ÉNy–DK irányban volt megásva.

A 15. sír esetében két probléma merül fel, amely az objektum értelmezését terheli: az egyik a sírgödör szokatlan rövidege (a hossza mindössze 85 cm), és a másik, hogy belőle csak emberi bordamaradványok kerültek elő. A gödör a 8. sír délkeleti oldalára volt részben ráásva, mégis önálló sírmaradványként értelmeztük, mert a gödör határozott folttal jelentkezett, s az elvált nemcsak az altalajtól, hanem a 8. sír foltjától is. A gödör betöltése teljesen homogén volt, ezért nem tartottuk megalapozottnak, hogy a 8. sír rablógödre lenne. A benne talált csontok 23 évesnél idősebb felnőtt vázmaradványai voltak, így azok nem valószínű, hogy a 8. – egyébként rabolt – sírből származtak, melyben egy fiatalabb, *juvenis* életkorú egyén csontjait találtuk. A helyszíni megfigyeléseink alapján úgy gondoljuk, hogy a 15. objektum a mezőgazdasági

munkák során teljesen elpusztított temetkezés maradványa, a rövid gödör alapján feltehetően zsugorított helyzetben volt eltemetve benne a felnőtt egyén.

A 16. gyermeksírt a 303. recens gödör ásásakor megbolygatták, így a sírban maradt karsonton és a másodlagos helyzetben talált 2 db gyöngyön és edényen kívül más adatunk e temetkezéstről nem maradt.

A Ny–K és az ettől kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájolás gyakorta előfordul a korszakban, de általában egy vagy csak néhány jelenik meg egy-egy temetőben.⁸ Előfordulásuk főként a Barbaricum Balkán felé eső részén jellemző. Kulcsár Valéria Csongrád környékén, Bácskában és Bánát egyes részein figyelte meg gyakoribb előfordulásukat.⁹ Ezt a fektetési irányt egyesek a továbbélő La Tène lakossághoz,¹⁰ mások a szarmatákkal együtt bevándorolt keleti néptörödékhöz köthették.¹¹ A kérdést ma még nem tekinthetjük eldöntöttnek, ahogyan azt sem, hogy mivel magyarázható, hogy a 4. századtól e tájolás fokozatosan kiszorította a D–É fektetést, majd az 5. századtól az egész Kárpát-medencében általánossá vált. Ezt egyes kutatók a kereszténység terjedésével magyarázták.¹²

A Maros környékéről az elmúlt évtized nagyberuházásainak következtében több új, korszerűen feltárt és dokumentált szarmata temetőrészletet, sírcsoportot is megismertünk. Ezek megbízható, fokpontosságú tájolásai alapján ezen a területen inkább a déltől keletre való kisebb-nagyobb eltérés jellemzi a temetkezéseket.¹³ Az Igási járandói sírokhoz hasonló, déltől nyugatra való eltérés csak ritkábbnak mondható.¹⁴

⁸ KULCSÁR 1998, 20; újabban KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 249; BÉRES–CSELÉDES–RÁCZ–SZABÓ 2014, 92.

⁹ KULCSÁR 1998, 20.

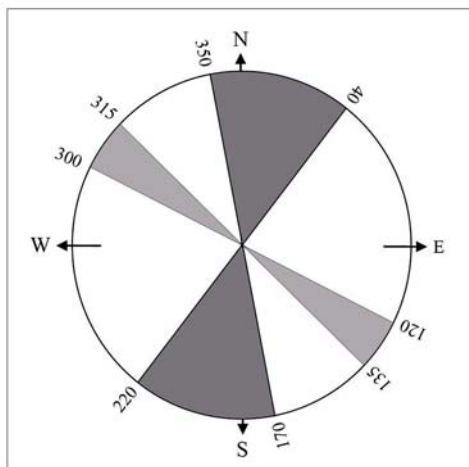
¹⁰ PÁRDU CZ 1956, 182.

¹¹ KULCSÁR 1998, 22.

¹² IONIȚĂ 1971, 59; BÓNA 1986, 114.

¹³ Pl. Makó-Innenső Jángor 3. lelőhely (SÓSKUTI 2012); Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely (GULYÁS 2012, 253–270); Óföldaák-Ürmös I. lelőhely (SÓSKUTI 2009, 22); Óföldaák-Ürmös II. lelőhely (GULYÁS 2009, 24).

¹⁴ Makó-Mikócsa dűlő, M43 31. lelőhely (PÓPITY 2014); Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely 6., 7., 11. és 14. sír (GULYÁS 2012, 253–270).

1. ábra. A tájolások foktartománya
Diagram 1. The orientation of the graves

Sírszám	Sírgödör		
	alapterület (m ²)	paraméterindex	köbtartalom (m ³)
1.			
2.	2,30	2,39	0,92
3.	1,86	2,71	0,29
4.	2,32	2,86	2,25
5.	2,56	2,24	1,87
6.	2,46	2,02	1,86
7.	2,31	2,98	1,85
8.	1,49	2,51	0,31
9.	2,40	1,91	0,80
10.	1,80	2,37	0,34
11.	1,13	3,62	0,15
12.	1,81	3,14	0,10
13.	2,31	2,20	0,35
14.	1,37	3,56	0,19
15.	0,42	1,70	0,02
16.	0,67	1,56	0,36
átlag	1,78	2,56	

1. táblázat. A sírok méretei
Table 1. The size of the graves

A SÍRGÖDRÖK ALAKJA, MÉRETE

A sír gödre az 1. sír kivételével, valamennyi esetben dokumentálható volt. A 10. sír ovális alakú, a többi téglalap formájú, függőleges oldalú és egyenes aljú aknasír volt.

A sírgödrök jellegéről a méreteik és az azokból számolt paraméteradatok (1. táblázat) elemzésével alkothatunk képet. A sírgödrök mérhető adataiból számított értékek közül a köbtartalomra vonatkozó adatok csak tájékoztató jellegűnek tekinthetők, mivel a korabeli felszínről nincsen információnk. A sírok többsége a humusz és a szubhumusz eltávolítása után az altalajban jelentkezett, illetve az 1. és 2. sírok magasabban jelentkező Árpád-kori objektumok bontása közben kerültek elő. Ezért a sírok mélységadatait csak a jelentkezési szinttől ismerjük. Az egykori humusz vastagsága a környezetből markánsan kiemelkedő löszplató erősen erodált felszíne miatt nem becsülhető.

A sírok mélységadataiból tendenciaként az olvasható ki, hogy a leletekben leggazdagabb 4. és 7. sír mélysége jelentősen meghaladja a többiét, illetve a melléklet nélküli sírokat alig mélyítették az altalajba.

A sírgödorméretek elemzése azt mutatja, hogy kiemelkedik a 4. sír, amely köbtartalma alapján a legnagyobb, s alapterülete szerint is a legnagyobbak közé sorolódik. Közel azonos az alapterülete és a köbtartalma az 5., 6. és 7. sírnak, melyek közül a 6. sír esetében a magasabb érték a rablógödör sírgödörnél nagyobb szélességének tudható be. Ugyancsak a rablógödör okozta a 9. sír torzulását, az alapterület növekedését. A 4., 5. és 7. sír nagyobb alapterülete

és köbtartalma annak a következménye, hogy e sírgödrök a többinél hosszabbak.

A sírok felének alapterülete meghaladja az alföldi szarmata sírok 1,5–2 m²-es átlagát,¹⁵ 6 síré az átlagos mérettartományba esik. A 15. és 16. sír alapterülete azonban jóval elmarad az átlagtól; az előbbi a gödör szokatlan rövidségének, az utóbbi pedig a bele eltemetett kisgyermek méretének következménye.

Az aknák hosszúságának és szélességének hányadosából képzett paraméterindex és ezeknek a sírok egészére vonatkozó átlaga (2,56) jól mutatja, hogy a temető sírjainak többsége hosszú és keskeny, néhány pedig közepes szélességű gödör.

TŰZNYOMOK A SÍRBAN

A 6. sírban nyugvó *senium* korú nő térdei között nagyobb felületen égett szerves maradványt dokumentáltunk. A fekete hamu között szenült magvak is voltak, azonban ezek meghatározására eddig sajnos nem került sor.

A szarmata sírokban a temetés előtt a gödör előkészítő rítusaként értelmezett tűznyomokat, égett szerves maradványokat már más lelőhelyeken is megfigyeltek, kizárólag úgynevezett jelöletlen, azaz halom és/vagy körárok, árokkeret nélküli sírokban.¹⁶ Máig igen kevés esetet ismerünk,¹⁷ ami azt mutatja, hogy a rítus nem volt általánosan alkalmazott. A makói lelőhelyünkhöz legközelebb esik a Kiszombor B temetőben való előfordulása, ahol három sírnál figyelték meg.¹⁸ Az eddig ismertté vált adatok többsége a dél-alföldi régióban található.¹⁹

¹⁵ KULCSÁR 1998, 25.

¹⁶ KULCSÁR 1998, 27; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 251.

¹⁷ Kulcsár Valéria mindössze 4 lelőhely 7 sírját sorolta fel (KULCSÁR 1998, 27), újabb adatokat Madaras-Halmok temetőjéből tettek közzé (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 144, 251).

¹⁸ Vö. KULCSÁR 1998, 27.

¹⁹ Számolnunk kell azzal is, hogy e regionalitás elsősorban a korszak kutatási helyzetének és a leletek közöletlenségének tudható be. A hivatkozott irodalmakban szereplő adatokon túl faszén és pernyenyomokat az alábbi lelőhelyekről ismerünk: Abony 39. lelőhely, Tatárhányás-dűlő 34. sír (GULYÁS 2006, 89); Orosháza-Tanyák, MÁV-homokbánya 8., 10. és 23. sírjából (NAGY 2005, 18); Hajdúdorog, Csárda-domb (FODOR 1997, 111).

A nagyobb számú és változatos keleti szarmata példánál a hasonló jelenséget általában a tűzkultusszal kapcsolták össze.²⁰

RABLÁS, BOLYGATÁS

Három sír (8., 9. és 13. sír) teljesen, a 6. sír részlegesen volt bolygatva. További két sír (15. és 16. sír) esetében recens bolygatásról van szó.

A 8. és 13. sír esetében pontosan a gödörre ástak rá, ezek teljes betöltése kevert föld volt. A rablógödör pontos sírra ásása arra utal, hogy a rablók számára valamilyen jelzés, pl. sírhant pontosan mutatta a sír helyzetét.

A 6. és 9. sír esetében a rablógödör a déli, délnyugati részt érintette, a sírok északi felének betöltése homogén volt. Mindkét esetben a rablógödör túllógott a sírgödör szélén. A 6. sírnál a rablógödörrel érintett medencét és felsőtestet rabolták ki.

A 9. sír esetében a sírgödör déli felében összedobálva heverő csontok arra utalnak, hogy a csontokat a sír északi részéből valamilyen eszközzel húzhatták a rablógödör felé. A lábfejek *in situ* helyzetben maradtak, s ez alapján a sír feldulására feltehetően akkor került sor, amikor az izmok és az inak már elbomlottak.

KOPORSÓHASZNÁLAT

Három sírban (4., 6. és 7. sír) deszkakoporsók nyomát figyeltük meg, melyek barnás elszíneződéssel jelentkeztek. Mindhárom esetben a koporsók hossza lényegesen meghaladta a váz hosszát, 210, 230 és 235 cm hosszúak voltak.

Az 1. és az 5. sír esetében rönkkoporsót feltételezünk, az előbbi sír esetében a koporsó ívelt vége, az utóbbinál a váz alatt megfigyelt íves koporsóalj alapján. Az 1.

sír rönkkoporsója igen szűk lehetett, mert a csontváz karjai erőteljesen a mellkashoz szorultak.

Az eddigi kutatások alapján a hasonló, vasalat nélküli rönkkoporsók alkalmazása csak a Kr. u. 2. század végétől/3. század elejétől terjedt el a szarmata kori Barbaricumban.²¹

Koporsó nyomát ugyan nem sikerült megfigyelnünk, de a 3. sírban a csontváz alatt húzódó barna, szerves betöltés és a váz helyzete arra utal, hogy a sírba eltemetett *maturus* korú nőt szintén koporsóba fektették. A 2. sír esetében az erőteljesen felhúzott vállak helyzete alapján szintén gondolhatunk koporsóba való temetésre.

A VÁZAK HELYZETE

A sírokba csak egyetlen halottat temettek el, mind hanyatt, nyújtott helyzetben feküdt. 6 sírnál (1., 4., 5., 7., 10. és 14. sír) a koponya jobbra billent, illetve jobbra fordult, a 3. sírban balra. Ezek esetében valószínűnek tartjuk, hogy nem a halott sírba helyezésekor vagy a bomláskor történő elmozdulásról van szó, hanem a halott fektetési módjával, az oldalra billent koponyáknál valamilyen alátámasztással hozható összefüggésbe a koponyák helyzete. A Szeged-Csongrádi úti sírok esetében megfigyelt, romlandó anyagból lévő párnához hasonlatosra gondolhatunk.²²

5 sírban a karokat behajlított helyzetben találtuk. A 12. sírnál a jobb kar enyhén hajlítva volt, a 14. sírban nyugvó halott mindkét karját a hasra fektették. Az 1. sírnál mindkét kéz a medencén nyugodott, azonban ebben az esetben valószínűnek tartjuk, hogy a karok helyzete a túl szűk koporsóval volt összefüggésben. A 2. és a 10. sírban a bal kar kissé hajlított helyzete is inkább a halott sírba helyezéssel hozható kapcsolatba.

²⁰ SZMIRNOV 1975; SZMIRNOV 1989.

²¹ KULCSÁR 1998, 28.

²² VÖRÖS 1983, 126.

A karok behajlított helyzete nem egyedi jelenség, az alföldi szarmatáknál²³ és sztyeppei rokonaiknál a középső és a késő szarmata időszakban (Kr. e. 2. – Kr. u. 4. század)²⁴ is előfordul.

KERÁMIA A SÍRBAN

Edény 9 női sírban volt (1., 2., 4., 5., 6., 7., 10., 13. és 16. sír), melyeket a lábfejek végében, a 10. sírban a lábszárakra téve találtuk. A szarmata temetkezések körében ez az edények „megszokott” helye.²⁵ Az edények a koporsóba kerültek. Az edények földtartalmának vizsgálata nem adott arra választ, hogy ezekbe került-e valamilyen étel vagy ital halotti útravalóként. Néhány virágpollenen kívül egyebet e vizsgálatok során nem sikerült azonosítani.²⁶

A három, kézzel formált edényt tartalmazó sír (1., 2. és 10. sír) egymás közelében, a temető északnyugati sarkában helyezkedett el. A kézzel formáltak között két fazék és egy széles szájú, merőleges falú tál található. Ezek az edényformák a szarmata temetkezések minden kronológiai fázisában megtalálhatók, ugyanakkor a 2. sír fazekának oldalát díszítő, függőleges bevagdolásokkal tagolt, rátett bordadísz a szarmata tárgyi hagyaték régebbi csoportjára jellemző, a dák kultúrkörből táplálkozik.²⁷ A késő szarmata anyagban már nem fordul elő.

A korongolt edényeket a gyöngyös viseletet és/vagy csüngős öveket tartalmazó sírokban találtuk. Köztük 5 kisméretű füles bögre van, a 4., 6. és 13. sírből származó téglaszínű

edények római formák barbár utánezatai. Festés nyomát egyedül a 4. sír bögréjén sikerült felfedeznünk. Ezek az edények gyengébb minőségűek, felületük porózus, mállékony. Az 5., 7. és 16. sírből szürkés árnyalatú edények kerültek elő. Az 5. sír bögréjének felső, csonka kúpos részén függőleges simításnyomok láthatók.

ÁLLATCSONT A SÍRBAN

Egyetlen sírban találtunk állatcsontot: a 3. sírban nyugvó *maturus* korú nő medencéjén és jobb combcsontján, valamint a bal combcsont külső oldalánál ló lábközépcsontjának darabjai hevertek, nem anatómiai rendben.

Az alföldi szarmatáknál az esetek döntő többségében nem találunk állatcsontot, a síroknak alig egy tizedében fordul elő.²⁸ Ez jelentős különbség a keleti szarmata sírokra jellemző temetkezési szokásokhoz képest, ahol a legtöbb esetben került állati melléklet a halott mellé.²⁹

A 3. sírban a lócsontok értelmezése nem egyértelmű, nehéz eldönteni, hogy ételmelléklet vagy áldozati állat volt-e. A lábközépcsont nem tartozik a húsos csontok közé, ehetetlen állati rész. Ezért valószínűleg nem ételmellékletként, húsadományként tették a sírba. Ezt némileg alá is támasztja, hogy az alföldi szarmata temetkezések esetében általában az ételmellékletként sírba helyezett hús csontmaradványát a lábfejek környékén találták.³⁰ A szarmata telepek állatcsont anyagában csak kis arányban tűnik fel lócsont, ami arra enged

²³ KULCSÁR 1998, 31.

²⁴ MOSZKOVA 1989, 192.

²⁵ ZOLTAI 1941, 322; PÁRDUZ 1950, 104–106; KULCSÁR 1998, 67.

²⁶ A földminták vizsgálatát a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszék munkatársai végezték.

²⁷ PÁRDUZ 1941, 34–35; VISY 1970, 20, 1. típus. Hasonló edényekre kiragadott példa a Kr. u. 1–3. századból: Békéscsaba-Fényesi szőlők; Debrecen; Szeged-Alsótanya; Szeged-Kenyérváros-halom (PÁRDUZ 1941, 12, 15, VIII. t. 9, 18, XX. t. 8–9); Békéssámson, Erdőhát-halom 4. sír (RÓZSA 2005, 11. kép 4); Hódmezővásárhely-Gorzsa (PÁRDUZ 1944, 17, XXV. t. 4); Hódmezővásárhely-Kakasszék (GAZDAPUSZTAI 1960, 49, XVI. t. 1, 10); Jánosszállás 5. sír (PÁRDUZ 1956, 16, III. t. 8); Martfű-Új homokbánya 192. sír (VADAY 1989, Taf. 67. 2); Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 61. sír (BUGARSKI 2009, Сл. 116); Tápiószéle-Pedagógusföld 8. sír (DINNYÉS 1980, 16. t. 1).

²⁸ KULCSÁR 1998, 70.

²⁹ KULCSÁR 1998a, 114.

³⁰ KULCSÁR 1998, 71.

következtetni, hogy a lóhúst ritkán fogyasztották,³¹ inkább a kultikus cselekedetekben volt szerepe.

A szarmata temetkezésekben a hasonló, ehetetlen állati részeket (fej, állkapocs,

szarvtöredék, lábcson, ujjcsontok) általában attribútumként értelmezik.³² A sírunk esetében azonban az, hogy a csontok darabokra törve és a koporsón belülrre kerültek, az áldozati állat szerepet is kérdésessé teszi.

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A 16 sír közül 3 (11., 12. és 14. sír) melléklet nélküli volt, melyek a temető szélső sírjai között helyezkedtek el (26. kép 1). Leletet ezeken kívül csak a teljesen feldúlt 8. és 15. sírban nem találtunk.

ÉKSZEREK

A feltárt temetőt változatos ékszeranyag jellemzi. A 8 sír között, melyben ékszer volt, a temetőben előforduló valamennyi életkorcsoportú halott képviselve volt. Mindkét, a leletanyag gazdagságában és összetételének változatosságában a többi közül kiemelkedő sírban (4. és 7. sír) az idősebb korosztály képviselői (*adultus*–*maturus* korúak) nyugodtak.

FÜLBEVALÓK

Csak két sírban volt fülkarika. A 4. sír sima bronzhuzalból hajlított karikaékszere (5. kép 3) ritka típusnak számít a szarmata emlékszeranyagban. Ezzel szemben a 7. sírban lévő tekerces fülkarika (16. kép 4) az egyik legáltalánosabb fülbevalótípus. A bontáskor a hurkos-kampós záródását még meg tudtuk figyelni, de a letört végeket a felszedéskor nem tudtuk megőrizni.

A keleti sztyeppe szarmata ékszerei között is nagyszámban előforduló³³ hurkos-kampós

zárszerkezetű fülbevalókat a hazai szakirodalomban egyesek kizárólag a késő szarmata időszakra tették,³⁴ azonban jó néhány, a Kr. u. 2. század közepétől kezdődő időszakra keltezhető darab is ismert.³⁵

NYAKÉKSZEREK

A 4. női sírban torquest és gyöngnyakláncot is találtunk, további 6 nő (1., 5., 6., 7., 10. és 13. sír) csak gyöngyökből fűzött láncot viselt.

Torques

A 4. sírban nyugvó *adultus* korú nő nyakában vastag ezüsthuzalból készített féltorques volt (6. kép 1–2). A tordírozott nyakperccel mindkét vége hurokban végződött, azonban eltérően a gyakoribb, rövid ívet alkotó féltorquesektől, ebben az esetben a karika két vége majdnem összeért. A két vég között gyöngyök nem voltak, az alsó nyakcsigolyák alatt lelt gyöngyök a mellkason elszórva találtakal együtt a gyöngnyakláncokhoz tartoztak. Valószínűleg a torques két végét csak egy egyszerű zsinórral, szalaggal zárták össze, de a masszív tartású nyakperccel ilyen összekötésre nem is feltétlenül volt szükség.

Hasonló, a hurkos végekkel majdnem teljes karikát alkotó torques volt a Kunhegyes, Szondy L. kertjéből származó női

³¹ BÖKÖNYI 1976, 62; VÖRÖS 1993.

³² KULCSÁR 1998, 73; VÖRÖS 2011, 445.

³³ SZIMONYENKO 1977, 226.

³⁴ VÖRÖS 1986, 28.

³⁵ DINNYÉS 1980, 199; VADAY 1985, 361, 367; VADAY 1987, 26; VADAY 1989, 45–46; ISTVÁNOVITS 1990, 90.

sírleletben.³⁶ A féltorquesek között viszonylag ritka típus. A háromnegyednyi karikaívét kitevő változat a leggyakoribb, mint amilyen a Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54.,³⁷ Abony 29. lelőhely 23. és Cegléd 4/12. lelőhely A temető 42. sírjában,³⁸ illetve a tiszalök-vásárhalmi leletben³⁹ fordult elő.

A féltorquesek felbukkanásánál felmerült egy viszonylag kései, Kr. u. 3. századi keltezés lehetősége,⁴⁰ de korábbi megjelenésüket számos példával támasztotta alá a kutatás.⁴¹

Gyöngnyakláncok

7 sírban találtunk gyöngyöket a mellkas és a nyakcsigolyák táján. Egyik esetben sem tudtuk a gyöngyök felfűzésének sorrendjét, mikéntjét megfigyelni, így azt sem állíthatjuk, hogy minden esetben nyakláncok voltak és nem a ruha nyakkivágásának díszítményei. Talán azokban az esetekben épp ez utóbbi a valószínű, amikor csak néhány szem gyöngy került elő, mint a 10. sírban.

A mellkasi részen és környékén talált gyöngyök száma 4–47 között változott, igen eltérő számban kerültek elő. Egyetlen esetben sem tudjuk biztosan megmondani, hogy eredetileg hány gyöngyből álltak a gyöngysorok, mert a bolygatatlan sírokban is az állatjáratok következtében igen sok gyöngy másodlagos helyzetben volt.

A gyöngysorokat vegyes összetétel és változatos színösszeállítás jellemzi. A gyöngyök között dominálnak a monokróm opakok, főként a hasábos formák és változataik. A fehér mellett a téglavörös és a lilásbordó színek az uralkodóak. A 4. sír nyakláncán a fehér mellett a zöld szín a hangsúlyos, s így a nyaklánc és a fehér-zöld összeállítású karláncok szépen harmonizáltak.

Nagyobb méretű gömbös formák csak a 4. sír füzérébe kerültek (4 db). Szintén csak elvétve találkozunk az apró, bikónikus formájú üvegyöngyökkel; a 4. sírban 1 db, a 6. sírban 3 db fordult elő.

Az opakgyöngyökön kívül egyetlen hengeres borostyán (1. sír), két esetben 1–3 korallgyöngy (1. és 4. sír) és 3 sírban (5., 7. és 13. sír) 1–3 mészkőgyöngy fordult elő.

Az 1. sírban a borostyán a mellkas közepén feküdt, a gyöngysor közepén helyezkedett el. Az ókorban a borostyánt nemcsak díszként, hanem a neki tulajdonított mágikus gyógyító erő miatt amulettként is viselték.⁴² Valószínűleg a makói sírban nyugvó nő nyakláncára is amulettként került.

A 7. sír mészkőgyöngyei – és a közvetlen mellettük lelt két kerek, dobozos függő – a nyaklánchoz és a karláncához is tartozhatott. Hasonló a helyzet a feldúlt 16. gyermeksírnél két mészkőgyöngyével is, melyek viseleti helyét nem ismerjük.

Csüngők

A temető anyagában három csüngőtípus fordult elő: kerek, dobozos csüngő, félhold alakú csüngő és bronzcsüngő.

A 4. sírban négy, a 7. sírban két dobozos csüngő volt (6. kép 3–6; 16. kép 2–5), melyek közül 5 méretben megegyezik, a 7. sír egyik darabja kissé nagyobb. A csüngők azonos módon, egyetlen lemezből kinyírt, piskóta alakú lemezdarab összehajlításával készültek, s az így kialakított elő- és hátlap közé vékony pántot forrasztva alakult ki a belül üreges, alacsony falú, kerek doboz.

A kerek, dobozos csüngők ritka leletek a szarmata anyagban, s hogy egy sírban több is van, ahhoz hasonló jelenségre nem ismerünk

³⁶ PÁRDU CZ 1944, 22, XL. t. 3.

³⁷ VADAY 1989, 286, Taf. 141. 3.

³⁸ GULYÁS 2011, 23. t. 10, 52. t. 8.

³⁹ ISTVÁNOVITS 1990, XXIII. t. 1.

⁴⁰ PÁRDU CZ 1957, 106; PÁRDU CZ 1967, 124; KÓHEGYI 1985, 337.

⁴¹ DINNYÉS 1980, 199; VADAY 1983, 172–173; VADAY 1985, 367–368; VADAY 1987, 32–35.

⁴² PLINIUS XXXVII. könyv 44–51.

példát. A makóiakhoz hasonló csüngőt Kecskemét-Mária városi téglagyárból,⁴³ Kiskunfélegyházáról,⁴⁴ Csongrád-Határútról,⁴⁵ Madaras-Halmok 597.⁴⁶ és Szeged-Tápé 21. sírjából⁴⁷ ismerünk, ezüstből Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54. sírjából látott napvilágot egy fazettált díszítésű darab.⁴⁸ A makói 4. sír egyik csüngőjének előlapja beütögetett pontokkal van díszítve, amely a tápéi sír csüngőjének díszítésével rokon.

A csüngők formailag a római lapított gömb alakú bullákkal rokoníthatók. Vaday Andrea ezeket a csüngőket kanná formájú (*dosenförmig*) csüngőnek nevezte és előképeiket a Przeworsk-kultúrában vélte felfedezni. Úgy vélte, hogy ezek a csüngők a Przeworsk-kultúrának a szarmatákra gyakorolt hatása egyik mutatójaként értékelhetők.⁴⁹

A lapított gömbös bullatípus Pannoniában a Kr. u. 2. századtól tűnt fel, de az akkor még meghatározó hamvasztásos temetési rítus következtében korai példányok csak kevés számban ismertek.⁵⁰ Etruszk eredetűek, a fiúgyermek nyakába szabad születésük kifejezéséért kerül.⁵¹ Később nemcsak a gyermekek, de a nők körében is általánossá vált a viseletük. A 3. századtól a római kor végéig a csontvázas temetkezésekben és a településleletek között is nagyobb számban található meg. Belsejükben varázsfeliratok, apotropikus tulajdonságokkal felruházott növények, magvak (szőlőszem, koriander, oroszlánszaj termése), illóolajjal átitatott textildarabok voltak,⁵² így a bullák bajelhárító szerepet töltöttek be. Ezzel szemben azonban

az alföldi barbaricumiban felbukkanó kerek csüngők belseje üres, ezért a római bullákkal való formai hasonlóságuk ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy ezek is bullák voltak.

A lapított gömb alakú bulla és a kerek dobozos csüngő forma is hosszú életű volt, még a Kárpát-medence 6–7. századi avar kori lelethorizontjában is felbukkan mindkettő.⁵³

A Makó-Igási járandói 4. sír négy kerek csüngőjét állatjárat kimozdította eredeti helyéről, de valószínű, hogy a torquesre voltak felfűzve. A római bullák többsége gyöngyök között csüngött,⁵⁴ de Albertfalva *limes* menti auxiliáris tábor *vicus*ából is ismerünk torquesre fűzött példányt.⁵⁵ A római anyagban találunk példát arra is, hogy egy nyakperecre több bulla is került.⁵⁶

A 7. sírunk két csüngőjének *in situ* helyét nem ismerjük, mert a felsőtest jobb oldalát több állatjárat is bolygatta. A csüngők egymás mellett, a jobb karcsont töredékeinél, a jobb könyök környékén kerültek elő hordó alakú mészkőgyöngyök társaságában, de közelükben további színes, apró gyöngyök is heverték elszórtan. Így nem dönthető el, hogy a csüngők a mellkason talált gyöngyökkel együtt a nyaklánc vagy a jobb kéztő helyének környékén talált, karláncot alkotó gyöngyök közé fűzve ékesítették a sírba eltemetett idősebb nőt.

A 4. sírban nyugvó nő nyakcsigolyái mellett egy félhold alakú, öntött bronzcsüngő is volt (5. kép 7). A külön felforrasztott, bordázott bronzlemezből hajlított füle letört és a

⁴³ PÁRDUZ 1931, 128, XV. t. 12.

⁴⁴ PÁRDUZ 1931, 131.

⁴⁵ PÁRDUZ 1944, Taf. XXXI. 15.

⁴⁶ KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 117. t. 15.

⁴⁷ VÖRÖS 1983, 115, 2. kép.

⁴⁸ VADAY 1989, 286, Taf. 141. 1.

⁴⁹ VADAY 1989, 54.

⁵⁰ Ld. SZILÁGYI 2005, 3. j.

⁵¹ GEOTTE 1986, 133–164; FACSÁDY 2009, 63.

⁵² SZILÁGYI 2005, 25–26.

⁵³ VIDA 2002, Taf. 9. 1, 4–6, Taf. 12. 1–3.

⁵⁴ SZILÁGYI 2005, 154.

⁵⁵ SZIRMAI 1995, Kat. 24; SZILÁGYI 2005, 6. kép. További római példa: MARSCHALL 1911, Nr. 2766.

⁵⁶ MARSCHALL 1911, Nr. 2271.

lunulától kissé távolabb került elő. A csüngő sírbéli helyzete alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a lunula a dobozos csüngők mellett, a torquesen volt-e, vagy a nyaklánc gyöngyei között csüngött. Csak annyit tudunk biztosan, hogy a nő a nyakában viselte.

A félhold alakú csüngőket amulettként viselték a kelta-eraviszkusz bennszülött nők és a rómaiak is,⁵⁷ egészen a késő császárkorig népszerűek voltak. Viseletmódjuk ábrázolását az egyiptomi múmiaportrékról ismerjük.⁵⁸ Ez a csüngőtípus nagyobb arányban a Kr. u. 1. századra keltezett korai szarmata lelethorizontban tűnik fel⁵⁹ préselt változatban, gyakran granulációval, illetve üveg, email vagy kőbetéttel ékesítve. A mi csüngőkhöz hasonló öntött darabot csak keveset ismerünk, a Szedged-Csongrádi úti temető 25.,⁶⁰ Orosházitanyák, MÁV-homokbánya 11.,⁶¹ Abony 39. lelőhely 14. sírjában,⁶² a geleji női⁶³ és Budapesten, a Rákos-patak északi partján előkerült férfi sírban⁶⁴ fordul elő.

A makói lunula végei közé egy lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyöt foglaltak. Anatólói római, arany példányok között találhatóak meg.⁶⁵

Már Kőhegyi Mihály rámutatott arra, hogy a lunulák öntött, általában gömbös végű változatai a Fekete-tenger vidéki görög lakosság viseletében tűntek fel.⁶⁶ A szarmaták ezeket a lunula-amuletteket így akár a Fekete-tenger vidéki görögöktől, vagy a Kaukázus előterének alánjaitól, de akár a pannóniai bennszülött eraviszkuszoktól is átvehették.

A 9. feldúlt sírból származik egy öntött bronz, csonka kúpos csüngő (22. kép 4). A hasonlók elsősorban a korai és a középső szarmata időszak női és gyermeksírijainak jellegzetes leletei, a bronz példányok valószínűleg római gyártmányok.⁶⁷ A csüngőknél megszo-kott, hogy a paláttal egybe van öntve a fülük. A makói csüngő esetében azonban a palást tetején egy kerek áttörést alakítottak ki, valószínűleg a csüngő felfüggesztését szolgáló fül számára. Ez a szokatlan megoldás és a csüngő gyengébb minősége alapján inkább barbár gyártmányról lehet szó.⁶⁸

A kisméretű bronzcsüngők a nyakban,⁶⁹ a csuklón, gyöngyök közé fűzve⁷⁰ vagy az övről lecsüngő gyöngyök között⁷¹ is előfordultak. Sajnos a makói csüngő esetében a teljesen feldúlt és kirabolt sírban a viselet helyéről és mikéntjéről nem nyerhettünk információt.

KARÉKSZEREK

Három sírban találtunk gyöngyből fűzött karláncot. A 4. sírban mindkét csuklónál (7. kép 5–6), a 7. sírban a jobb kéztőnél kerültek elő annak gyöngyei (20. kép 1), az 5. sírban a bal könyököt vették körül (11. kép 9).

Karláncok

A temetőnkben e karláncokat 7–21 db gyöngyből fűzték. Gyöngyeik egyes összetételűek, dominál közöttük az opakgyöngyök száma

⁵⁷ GABELMANN 1985, 521.

⁵⁸ DOXIADIS 1995, Nr. 48., 52., 54., 76. és 80.

⁵⁹ KŐHEGYI 1985, 332; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 211–229.

⁶⁰ VÖRÖS 1983, 20. grafikai melléklet.

⁶¹ NAGY 2005, 13, 9. kép 1.

⁶² GULYÁS 2011, 21. t. 9.

⁶³ HATHÁZY–VADAY 1980, 94, Taf. I. 1.

⁶⁴ NAGY 2006, 95, 1. kép 1–1a, 2. kép 1.

⁶⁵ MARSHALL 1911, 315, Nr. 2719–2720., 2723., 2743., 2935.

⁶⁶ KŐHEGYI 1985, 332.

⁶⁷ VADAY 1989, 59.

⁶⁸ Önálló barbár fémművesség kialakulásával a Kr. u. 2. századtól számolhatunk. A témáról VADAY 2005; SCHWARZ 2013.

⁶⁹ Pl. Szentes-Sárgapart 22. sír (PÁRDUZ 1950, XI. t. 4); Szentes-Rákóczi u. 2. (PÁRDUZ 1950, LXXI. t. 1).

⁷⁰ Pl. Kiskundorozsma-Subasa 121. sír (BOZSIK 2003, 6. kép, 8. kép 5); Madaras-Halmok 590. sír (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 274); Szentes-Sárgapart 3. és 35. sírok (PÁRDUZ 1950, 7. II. t. 1, XXIII. t. 1).

⁷¹ Pl. Endrőd-Szujókereszt 88. és 93. sírok (VADAY–SZÖKE 1983, 88, 93, 9. kép 2, 12. kép 7).

(33 db), a 4. és a 7. sír esetében is jellegzetes a korallgyöngyök előfordulása (14 db).

Színösszetételük kevésbé tarka, dominál közöttük a fehér és annak árnyalatai. A 4. sír két karláncán a fehér opak- és a halvány rózsaszínes árnyalatú korallgyöngyök egyhangúságát zöld színű gyöngyökkel törték meg. A 7. sír karláncán a fehér opakgyöngyök és a korallok közé 3 db kék gyöngy került.

A karláncok esetében egy-egy szín dominanciája feltehetőleg közösségfüggő lehetett; míg itt jellemzően uralkodó a fehér szín, Madaras-Halmok szarmata sírjaiban pl. a kék szín dominanciáját figyelték meg.⁷²

A temető gyöngygyöngyáncainak kisebb méretű, élénk téglala és bordósbarna színű, hasáb alakú gyöngyei nem fordulnak elő a karláncokon.

A gyöngyökből álló karékszerek nem általánosak a szarmata ékszerdivatban, de ritkább előfordulásuk valószínűleg azzal is összefüggésbe hozható, hogy a korszak temetkezései között nagy a bolygatott, feldúlt sírok aránya, ami megnehezíti a gyöngyletek értelmezését, rekonstrukcióját.

Karperec

A 2. sírban nyugvó nő bal könyökénél kerek átmetszetű vas huzalkarperec került elő több darabra törve. Általánosan megfigyelt jelenség a szarmata gyermek és női sírok esetében is, hogy a vaskarpereceket gyakrabban viselték a bal karon.⁷³

GYŰRŰK

A 4. sírból származó két, töredékes állapotban megmaradt bronzgyűrű (5. kép 8–9)

közül egyik a viseleti helyén, a jobb kéz ujjcsontjainál feküdt, a másik másodlagos helyzetben volt, valószínűleg állatjárat következtében került a koponyától balra, a nyugati sírfalhoz.

A drótból kialakított és a két vége felé széles szalaggá kalapált, majd spirálisan feltekert gyűrűtípus ritka lelet az alföldi szarmata anyagban. Martfű-Zsófia major 1. sír⁷⁴ és Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag 7. sír⁷⁵ leletei között találunk egy-egy formailag hasonló darabot, valamint Vaday Andrea Zomborról említ még egy gyűrűt. A párhuzamos példányok keltezése a kísérőleleteik alapján a Kr. u. 2. század vége/3. század eleje.⁷⁶

A martfűi és a tiszavasvári gyűrűk díszítése hasonló, kiszélesedő részük vésett halsszálka mintás. A makói gyűrűkön sorokba rendezett, hátulról beütögetett pontokból áll a díszítés. Ez sem idegen a szarmata emléktárgytól, feltűnik a legkorábbi horizont arany ruhaflitterein, a korongfibulák fedlapján, pixisek, doboz alakú kerek csüngők előlapján, mint amilyen a 4. sírunk egyik példánya, és pl. a törökszentmiklós-surjáni 12. sír nagy üveg gömbcsüngőjét átfogó bronzpántokon.⁷⁷

VISELETI ELEMÉK

6 sírban nyílt lehetőségünk a viselettel, annak részeivel kapcsolatos megfigyelésre, és nemcsak bolygatatlan, hanem a 6. és 13. bolygatott sírokban is. Ugyanakkor az egykori ruházat nyomát nemcsak a melléklet nélküli sírokban, hanem a bolygatatlan 1. és 2. sírban sem találtuk.

A viselettel kapcsolatba hozható leletek köre a fibulákra és ruhatűre, az övekre és a ruházat gyöngyös díszítmenyeire terjedt ki.

⁷² KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 274.

⁷³ KULCSÁR 1998, 55; KÖHEGYI-VÖRÖS 2011, 273, 304.

⁷⁴ VADAY 1989, 64, Taf. 68. 1.

⁷⁵ ISTVÁNOVITS 1990, 85, II. t. 5.

⁷⁶ ISTVÁNOVITS 1990, 91.

⁷⁷ VADAY 1989, Taf. 131. 6.

Tű és fibulák

A 6. sírból származó apró bronz tűtöredék *in situ* helyzetben feküdt, a bal combcsont belső oldalánál (14. kép 9). Feltehetően ebben az esetben a tű a ruházat összetűzésére szolgált.

A ruhatűk, bár elsősorban az első betelepülők emlékényagára, a Kr. u. 1. századi lelethorizontra jellemzők,⁷⁸ s viseletük szokását a 2. századtól a szarmaták körében egyre inkább kedvelté vált fibulák visszaszorították, használatukkal szórványosan a korszak végéig számolhatunk.⁷⁹

A ruha megtűzésére 5 sírban fibula szolgált. A legegyszerűbb típust a 4. sírből származó kéttagú, oldalt hajlított lábú, rugós T-fibula (7. kép 2) képviselte. Hosszú ideig használt típusról van szó, melynek feltűnése a szarmata emlékényagban a 3. század közepe tájára tehető, amikor a római gyártmányok eltűnésével váltás történt a barbaricum fibulaviseletben.⁸⁰ Míg előtte a római fibulák széles választéka előfordult, ezután az egyszerűbb és barbár gyártmányok lettek a meghatározók.

A 4. sírban nyugvó nő mellkasának közepén lévő ötkorongos fibula (Almgren 222 típus = Riha I.7.20 típus; 6. kép 7) az alföldi szarmata anyagban 18 lelőhelyről ismert.⁸¹ A lelőhelyeik súlypontja a Tisza mentére, a Köröstől délre és a Duna–Tisza köze középső harmadára esik. A Makó melletti, Marosmenti előfordulás jól beleillik a barbaricum elterjedéséről eddig kialakult képbe.

A fibulatípus nagyobb számú barbaricum példányaival szemben Pannoniából csak egyetlen sisciai töredéket ismerünk.⁸² A Birodalom területéről Galliából, a felső-germaniai–raetiai *limes* mentéről kerültek elő hasonló darabok. A legkeletibb előfordulása Damaszkuszról származik.⁸³ A Rajna mentén kialakult fibulatípust a Kr. u. 2–3. századra keltezik.⁸⁴

Az 5. sírban lévő öntött bronz, rugótokos térdfibulát (11. kép 2–3) a nyaki csigolyákon, a gerincoszlopra merőleges helyzetben leltük, a tű állása szerint balról jobbra tűzte össze a ruhaszárnyat vagy a ruha nyakát.

A térdfibula a középső császárkorban volt különösen kedvelt forma, mely nagy területen elterjedt, Britanniától Szíriáig.⁸⁵ A szarmata Barbaricumba legnagyobb számban a félkörös fejlapú típusa jutott el, főként a Kr. u. 2/3. század fordulójáig, de ritkán későbbi leletkörnyezetben is feltűntek.⁸⁶

Az 5. sír példánya nem ez a félkörös fejlapú típus, hanem hengeres tok fedi a rugót. Ezek ritkák a szarmata emlékényagban, elsősorban a szarmata szállásterület déli részén fordulnak elő.⁸⁷ A típus elsősorban a germaniai–raetiai *limes* mentén és a noricum–pannoniai térségben, valamint Daciában volt elterjedt.⁸⁸ A makói fibulán a kengyel és a rugótok találkozásánál egy gallérszerű tagolás látható, ami a noricum és a pannoniai példányok felé mutat.⁸⁹ A típus elterjedését a Kr. u. 2. század közepe és a 3. század első évtizedei közé teszik.⁹⁰

⁷⁸ VADAY 1989, 122; FARKAS 2000, 13, 27.

⁷⁹ VADAY–DOMBORÓCZKY 2001, 16.

⁸⁰ VADAY 1989, 89–90.

⁸¹ A barbaricum lelőhelyeik listáját elsőként Vaday Andrea állította össze, 16 lelőhelyről 17 db-ot sorolt fel (VADAY 2003, 356). Listáját a makói darabon kívül egyetlen darabbal egészíthetjük ki: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 26. sír (BUGARSKI 2009, 15–16, T. V. 26: 1).

⁸² SELLYE 1939, Pl. VIII. 26.

⁸³ KATALÓGUS LINZ 1993, Kat. 21.

⁸⁴ FEUGÉRE 1985, 372.

⁸⁵ JOBST 1975, 59; BOJOVIĆ 1983, 52–53.

⁸⁶ SELLYE 1939, 40; THOMAS 1963, 347; BÖHME 1972, 19–21, 52–53.

⁸⁷ VADAY 1989, 79. Néhány további példa: Békéssámson-Erdőháti-halom 1. sír (RÓZSA 2005, 3. kép 2); Madaras-Halmok 157. és 165. sír (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 34. t. 8, 38. t. 2).

⁸⁸ MERCZI 2011, 25.

⁸⁹ MERCZI 2011, 26.

⁹⁰ VADAY 1989, 79; COCIŞ 2004, 94–96.

A 3. és a 6. sírban két nagyon hasonló kéttagú, öntött bronz, felső húrozású fibula volt (4. kép 3–4; 14. kép 4–5). Mindkettő háromszögletű fejlappal rendelkezik, az egyiké teljesen elfedi a rugót, a másiké viszont olyan kicsi, hogy mindkét oldalon kilóg a rugótekercs. A fibulák kengyele ívelt, melyen hosszanti gerinc fut. Az egyik fibula kengyelének láb felőli végét két párhuzamos, keresztirányú borda zárja. A lábrész mindkettőnél rövidebb, mint a kengyel, trapézformán kiszélesedik. A magas, középszéles tűtartón a tűfészek egyszerűen csak vissza van hajlítva.

A fibulákhoz sem a római tartományok, sem a Barbaricum anyagában igazán jó párhuzamot nem sikerült fellelni. A háromszögletű fejlapjukhoz hasonló a lelőhelyüinktől légvonalban néhány km-re, északnyugatra lévő Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely 9. férfisírjából előkerült, nem túl gondos kivitelű fibula lekerekített háromszögletű fejlapja.⁹¹ A kengyelének íve, a kengyel közepén húzódó él és a háromszögletű átmetszete is hasonló a mieinkhez. Ugyanakkor ennek a fibulának láb-része nincs, a kengyel két sekély barázdában végződik.

Háromszögletű fejlapja van a Békéssámszon, Erdőháti-halom 13. és 64. sírjaiból származó fibuláknak.⁹² Ezeknél is ívelt, közepén éllel tagolt a kengyel, amelynek vége öntött, tömör gombban végződik.

Mindhárom fibulát térdfibulaként írták le, azonban ezek egyikén, s a most bemutatott két Igási járandói darabon sem fedezhető fel a térdfibulák jellegzetes, erősen profilált ívű kengyele.

A két sírunk fibuláin a trapézszerűen kiszélesedő láblemezhez sem könnyű analógiát találni. A barbaricum anyagban csak egyetlen példányt sikerült fellelni; Kunszentmárton-Péterszög, Szabó J. földje lelőhelyről.

A kengyel íve, háromszög átmetszete, az azon hosszában húzódó él rokonítja a mi fibuláinkkal, azonban feje a kengyellel egybeöntött, hosszú, ívelt tokkal takart.⁹³

A római analógiák hiányában nemcsak a két fibulánkat, de a felsorolt további háromszögfejlapos darabokat és a trapéz láblemez kunszentmártonit is barbár készítménynek tartjuk.

A temető fibulái közül kiemelkedik a 7. sír különleges, kiváló minőségű ezüsből készült darabja (17. kép). Méretében és a kengyel és a láb együttes hosszát meghaladó, extra hosszúságú, 11 cm-es rugótekercsével unikális példány a szarmata Barbaricum leletei között. Összképében és egyes részleteiben – mint pl. a hosszú, lemeztokkal fedett rugótekercs és az annak végén egykor felforrasztott dísztag és a kengyel hátán ülő, kacsacsőrű madárfigura – a Szarvas 23. lelőhely 9. sírjának ezüstfibulájához⁹⁴ hasonlít.

A fibulánk formailag az erősprofilú fibulák (*Kräfte Profilierte Fibeln*: Almgren IV. típus) csoportjába tartozik, melyeket a Kr. u. 1. század elejétől a 3. század közepéig kelteznek.⁹⁵

A fibula fejének alsó része trapéz alakú. A kialakításhoz pontos analógiáit Asseria (Dalmatia) fibulaanyagában találtunk,⁹⁶ bár ezek a bronzfibulák méretben és a kivitelezés minőségében is nagyon elmaradnak a mi példányunktól.

Az ezüstfibulánk és a dalmatiai darabok morfológiailag az Okorag-típusú fibulákra emlékeztetnek. Markáns különbség a fejrészek kialakításában jelentkezik, mert ez utóbbiak fejrészeinek alsó része lapos. Az Okorag fibulák főként Dél-Pannoniában, azon belül is Siscia környékén voltak különösen elterjedtek,⁹⁷ ahol gyártásukat is valószínűsítik. Pannonián kívül elsősorban attól délre, illetve keletre terjedt el,

⁹¹ GULYÁS 2012, 257, II. ábra 2.

⁹² RÓZSA 2005, 51, 55, 5. kép 1, 13. kép 1.

⁹³ PÁRDUCZ 1950, 47, CXXIV. t. 15–16.

⁹⁴ HAVASSY 1998, Kat. 22.

⁹⁵ IvČEVIĆ 2009, 95.

⁹⁶ IvČEVIĆ 2009, Kat. 11, 12, T. II. 11–12.

⁹⁷ KOŠČEVIĆ 1980, 21–22, 48–50, T. XI. 74–79, T. XII. 80–88, T. XIII. 89–94, T. XIV. 95–100, T. XV. 101–105.

így Felső-Moesiában,⁹⁸ Dalmatiában⁹⁹ és Daciában¹⁰⁰ fordul elő nagyobb számban. A változatot a Kr. u. 1. század közepe és a 2. század közepe közötti időszakra keltezik.¹⁰¹

A makói fibula egyenes vezetésű lábrésze és magas tűtartója, valamint zárszerkezetének kialakítása ugyanakkor a horgonyfibulákkal is hasonlóságot mutat. A horgonyfibulák az Okorag-típusú fibulákkal azonos területen terjedtek el (Dél-Pannonia, Észak-Dalmatia, Északnyugat-Moesia Superior), azonban Dél-Pannoniában nem tűnik olyan népszerűnek, mint az Okorag-típus.¹⁰² Használatát a Kr. u. 2. századra és a 3. század elejére teszik.¹⁰³

Bár a fibulánk pontos tipológiai meghatározását – szoros analógiák hiányában – egyelőre nem adhatjuk meg, de azok a típusok, melyekkel kapcsolatba hozható, arra mutatnak, hogy a kivételes szépségű ezüsfibulánk a Kr. u. 2. század és a 3. század első évtizedei közötti időszakban készülhetett.

A Makó-Igási járandó 7. sírből származó másik fibula analógiáinak és kapcsolatainak feltárása sem könnyű feladat. A bronzból öntött, kereszt alakú, a végén félgömbösen kiszélesedő fibulához (16. kép 8–9) hasonlót a Barbaricum fibulaanyagában nem ismerünk. Egyetlen hasonló kivétel, de nyolckarú fibulát Singidunumból közöltek,¹⁰⁴ melynek zárszerkezete is azonos a makói példányéval. Ennek gömbös szárvégei nem tagoltak.

A négyágú fibula formájával rokon darabokat a római militáris lószerszámveretek közötti szíjelosztók körében találtunk. A makói fibulánkkal gyakorlatilag minden részletében azonos szíjelosztó veretet közöltek a felső-germaniai–raetiai *limes* menti weissenburgi római

erőd anyagából.¹⁰⁵ Területileg távol esnek a mai Szíria keleti csücskében található Dura Europosból előkerült, teljesen azonos felépítésű veretek.¹⁰⁶ A száraz végén árkolással tagolt, félgömbös díszítésű, az egykori Raetia területén található Miltenberg-Altstadt római erőd mellett feltárt egyik lovassírból származó szíjelosztó is, de ennek közepét a veret síkjából kiemelkedő félgömb díszíti.¹⁰⁷

A pannoniai római anyagban félgömbös végződésű, kereszt alakú szíjelosztó veretet csak Brigetio anyagából ismerünk.¹⁰⁸

A 7. sír keresztfibulája eredetileg is ruhatűnek készült, a fibulatest tengelyével párhuzamos állású, a rugóját tartó szerkezet a fibulával egybe van öntve. Formai analógiái alapján római készítmény.

A Makó-Igási járandóban feltárt sírokból származó változatos és különlegesnek mondható fibulaanyagban sokoldalú kapcsolatrendszer mutatkozik meg. Az 5. sírből való rugótokos térdfibula és a 7. sír unikális, erősprofilú ezüsfibulája Dél-Pannonia és Dalmatia, a 4. sír ötkorongos emailos és a 7. sír keresztfibulája pedig a Rajna menti tartományok felé mutat kapcsolatot. A 4. sír oldalt hajlított lábú T-fibulája és a 3. és 6. sírok háromszög fejlemezű, trapéz lábú darabjai pedig a barbár fémművesség emlékei.

A fibulák helyzete alapján három sírban (3., 4. és 7. sír) a bal vállon megtűzött felsőruházatot feltételezhetünk. A 4. sírban a gyenge megtartású, rugós T-fibula szolgálhatott a felsőruha rögzítésére. Kérdéses a 7. sír esetében a nagyméretű, masszív ezüsfibula pontos viseleti módja, mert a fibulát a bal vállnál találtuk ugyan, de felfordított helyzetben, a kengyelén

⁹⁸ BOJOVIĆ 1983, 35, 105, T. IX. 78.

⁹⁹ BUSULADŽIĆ 2010, 53–54, 163–172, Kat. Nr. 144–190.

¹⁰⁰ COCIŞ 2004, 52–53, 170, Pl. XII. 168–178, Pl. XIII. 179–191, 171, Pl. XIV. 202, Pl. XVI. 226.

¹⁰¹ BOJOVIĆ 1983, 35; BUSULADŽIĆ 2010, 54.

¹⁰² COCIŞ 2004, 105–111, Type 20.

¹⁰³ COCIŞ 2004, 111.

¹⁰⁴ BOJOVIĆ 1983, 137–138, T. XXIX. 280. Тип. 25/4.

¹⁰⁵ FABRICIUS ET AL. 1914, Taf. 72. 23.

¹⁰⁶ JAMES 2004, Fig. 45. Dura Europost 255–256-ban rombolták le a sasszanida-perzsa hadak, s az ott előkerült leletekről Simon James úgy véli, hogy a megostromolt rómaiak felszereléséhez tartoztak (JAMES 2004, 99, 353–354).

¹⁰⁷ BECKMANN 2004, 183.

¹⁰⁸ SELY 2010, Kat. 12, 2. t. 4.

állt, vagyis a tő felőli alsó része nézett felfelé (*18. kép*). A helyszíni megfigyelések nem adtak magyarázatot arra, miként kerülhetett ebbe a helyzetbe, a fibula súlyára való tekintettel az állatjárat általi bolygatást kizárhatjuk. Csak úgy tudjuk egyelőre magyarázni a jelenléteket, hogy feltevésünk szerint a fibulát eleve megfordítva helyezték a halottra.

Az alföldi szarmatákra döntő többségében az egy fibula viselete a jellemző, ezért külön érdekesség, hogy itt két sírban is két-két fibula került elő. Hasonló kétfibulás viseletet figyeltek meg Abony 39. lelőhelyen,¹⁰⁹ Madaras-Halmok temetőjében egy gyermek és 8 női sírban.¹¹⁰ Egészen ritka a tiszadobi temető 18. és 19. sírja, ahol pedig 3-3 fibula volt.¹¹¹

Az ismert kettős fibulaviseletes leletegyüttesek többsége esetén az egyik, de gyakrabban mindkét fibula római gyártmány. Így van ez a makói példánál is. A 4. sírban a jó minőségű, igényes kivitelezésű ötkorongos emailos fibula – annak ellenére, hogy a Barbaricumban nagyobb számú előfordulásuk alapján helyi másolásuk lehetősége is felmerült¹¹² – biztosan római műhelyben készült. Ez a fibula a mell közepén balról jobbra a ruha nyakkivágásának szárnyait tűzte össze. A sír T-fibulája viszont a felsőruhát rögzítette, mégpedig a bal vállon.

A 7. sír esetében mind az erősprofilú ezüst-fibula, mint a kereszt alakú bronzfibula római készítmény volt. Helyzete alapján az előbbi szolgált a vállnál a felsőruha megtűzésére. A kereszt alakú fibulát a koporsó délkeleti sarkában találtuk, azonban a 4. sír analógiájára elképzelhető, hogy eredetileg az is a mellkas közepén volt.

A Barbaricumban a kétfibulás viseletnél a római fibulák előfordulásának magas aránya arra utal, hogy a szarmaták körében ezzel a viseleti móddal gyakrabban a 3. század közepe tájáig számolhatunk, a korszak késői

szakaszában csak kivételesen ritkán jelenik meg – mint pl. a példaként idézett tiszadobi síroknál –, hiszen nagyjából ekkor van vége az alföldi szarmata emlékmagyagban a római fibuladömpingnek.

Övek és övcsüngők

A szarmata nők övviselésének nyomát 5 sírban figyeltük meg. A 4., 7. és 13. sírban öntött bronz-, az 5. sírban vasból készült karika kapcsolta az övet. A karikák gyakrabban a medence, illetve a derék bal oldalán kerültek elő, a 7. sírban a jobb medence felső szélénél találtuk. A karikákkal záródó övekről többféle rekonstrukció készült már eddig,¹¹³ melyekkel a makói megfigyeléseink is összecsengenek.

A 4. sírban a derék körül apró gyöngyöket is találtunk, amelyek az övet díszítették. Az öv anyagának nem maradt nyoma a sírban, de az apró gyöngyökkel való díszítés textilszalagra enged következtetni. Megfigyelésünk szerint az övre az apró gömbös és gyűrű alakú gyöngyöket négyes sorokba, kettős és hármas oszlopokba, váltakozva varrták fel (*7. kép 3*).

Az övzáró karikák feltűnésével az alföldi Barbaricum anyagában a Kr. u. 2. század vége/3. század eleje időszakától számol a hazai kutatás. Az övkarikás, de gyöngyözés nélküli övek viseletének divatja valamivel tovább, a 4. század végéig követhető nyomon.¹¹⁴

Mind a 4 övkarikás sírban az övekhez gyöngyös csüngők is tartoztak. A 6. sírban az öv fémszerelék nélküli volt. A sírban lelt nagyméretű borostyángyöngy arra utal, hogy ebben a sírban is volt öv, amelyről a gyöngy csüngött. A füzéres övek divatját a Kr. u. 1–3. századra tartják jellemzőnek.¹¹⁵

A 4. és 7. sírokban a medencék és a combcsontok környékén nagyobb számban találtuk

¹⁰⁹ RÉGKUT 2006, 89.

¹¹⁰ 148., 162., 174., 285., 291., 421., 597. és 622. sírok (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 297).

¹¹¹ ISTVÁNOVITS 1991, 90.

¹¹² BEREZ 2008, 133.

¹¹³ VÖRÖS 1981, 9. kép; VADAY–SZÖKE 1983, 22. kép.

¹¹⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002, 95.

¹¹⁵ VÖRÖS 1996, 127.

az övről lecsüngő díszeket. A 4. sírban a bal comb külső oldalánál 32 db gyöngy került elő (9. kép 1). A gyöngyök monokrómok, többségük opak, kevesebb az üveg. Anyaga szerint csak az egyetlen mészkőgyöngy lóg ki a sorból. Nagyrésztük hasábos és hengeres forma.

A temető gyöngyanyagában csak ebben a sírban találunk gerezdelt gyöngyöt. Hasonló gyöngyök díszítették a Szeged-Csongrádi út 24. sírban az övről lecsüngő zsinórt is.¹¹⁶

A szarmaták leletanyagában leggyakrabban fehér és halványzöld, áttetsző színekben feltűnő gerezdelt üvegyöngyök kereskedelmi áruk voltak, s az alföldi szarmatákhoz a Fekete-tenger keleti partjain lévő üvegműhelyek termékeiként kerültek.¹¹⁷ Az átlátszatlan egyiptomi fajanszgyöngyök utánzataként készültek, és a Kr. u. 2. századtól egészen a 6. századig népszerűek voltak a császárkori germánok, a Fekete-tenger keleti partvidékén az alánok és később a germán népek körében is. Egyes elképzelések szerint ezek többségét szerencsehozó amulettként viselték.¹¹⁸

A 4. sírban a gyöngyökkel együtt talált, rugósgyűrűvel felfüggesztett kauri és a két nagy üveggömb is az övről csüngő díszek közé tartozott (9. kép 2–3, 4–6).

A kauri csüngők nemcsak a Kárpát-medence szarmata, hanem a dák és a germán anyagában is feltűnnek. A szarmata emléanyagban a Kr. u. 2. századtól terjedtek el és vált később általánossá viselésük.¹¹⁹

A nagyméretű üveggömbök a korszak nagyon ritka leletei közé tartoznak. A bemutatott anyagban lévő egyik gömböt különlegessé teszi, hogy vékony bronzpánt fogja körbe (9. kép 5–6). Ennek párhuzamát Török-szentmiklós-Surján 12. sírjából ismerjük,¹²⁰

ahol szerencsésen a felfüggesztését szolgáló dróttekeres is megmaradt. Makón nem sikerült megfigyelnünk a gömb felfüggesztésének módját, de legkézenfekvőbbnek az tűnik, hogy a gömböt a bronzpántoknál fogva egyszerűen ráhurkolták az övről lecsüngő zsinórra vagy egy vékony bőrszíjra.

A sír másik gömbcsüngője sokkal rosszabb állapotban került elő. Ezt nem vette körül fémpánt, függőleges furatán keresztül volt felfüggesztve (9. kép 4).

A 7. sírban eltemetett 50–59 éves, idős nő övét 15 db gyöngyből fűzött csüngő díszítette (19. kép 1). A gyöngyök között egy nyomott gömb alakú kalcedon és két kisebb, henger alakú mészkőgyöngy mellett három, kék és zöld színű, áttetsző üvegyöngy és monokróm, valamint inkrusztációs opakok találhatóak. Az élénk, forgatott felületű üvegyöngyök és a hordó alakú inkrusztált darabok is Fekete-tenger melléki eredetű kereskedelmi áruk,¹²¹ melyek csak ritkán bukkannak fel a szarmaták emléanyagában, és akkor is általában csak egyesével. Jászdósa-Hosszúhát, Kunhegyes-Vörös Csillag TSz, Kunszentmárton-Péterszög és Tiszaigar lelőhelyeket említjük kiragadott példaként.¹²²

A nagyméretű, élénk korall színű, hordó alakú gyöngy közvetlenül a kés markolata mellett feküdt, esetleg annak díszgombja lehetett.

Mindkét csüngős öv kiemelkedő darabja az övcsüngők között lelt egy-egy üveg orsógömb. Ezeket a kivételes leleteket a temető többi, agyag orsógömbjével együtt alább érintjük.

A szarmata női övekről lecsüngő, gyöngyös díszeket több lelőhelyen megfigyelték, azokat különböző módokon rekonstruálták; 1–3 vagy több bőrszalagra, más anyagból lévő

¹¹⁶ KÖHEGYI 1985, 321, XI. t. 1–2.

¹¹⁷ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 72–73.

¹¹⁸ NAGY 2005, 100–101.

¹¹⁹ A csüngőtípus részletes tárgyalását és katalógusát ld. KOVÁCS–VADAY 1999; KOVÁCS 2001.

¹²⁰ VADAY 1989, 283, Taf. 131. 6. Hasonló lemezpántokkal vagy fémszerelékekkel körbevett hegyikristály és opál csüngőket a Kárpát-medence 5. századi germán anyagában Balatonszemes-Szemesi berek 150. sírjából (BONDÁR ET AL. 2007, 116. kép), a langobard leletek közül Szentendre-Pannoniatelep 40., 54. és 56., valamint Tamási-Csikólegelő 52. sírjából (BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 113, Taf. 44. 40: 1, 119, Taf. 49. 13, 122, Taf. 50. 17, 166, Taf. 79. 11) ismerünk.

¹²¹ ALEKSZEJEVA 1979.

¹²² VADAY 1989, 239, Taf. 30. 9, 249, Taf. 51. 4, 251, Taf. 53. 13, 275, Taf. 102. 8.

szálra felfűzve,¹²³ textilszalagra felvarrva.¹²⁴ A makói sírokban az előbbi megoldás előfordulását tartjuk valószínűbbnek.

A 4. sírban az öv lecsüngő díszének mind-egyike a baloldalon függött. Legalább három, de inkább négy külön futó szálát feltételezünk, melyek közül egynek-egynek a végét a két üveggömb zárta, a másik kettő végén a kauri és egy üveg orsógomb csüngött (9. kép 9). Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a tütartó is az övcsüngők között volt felfüggesztve, ugyanis a bal combtő mellett találtuk.

A 4. sírral ellentétben a 7. sírban a csüngők gyöngyei részben a jobb combcsont külső oldalánál, részben a jobb combcsont mellett, a térd felett feküdtek (19. kép 4). A gyöngyök helyzetéből a csipő két oldalán lelógó övcsüngőkre gondolhatunk, a baloldalon csak egy, a jobb oldalon legalább két szála. Ez utóbbiak egyikével lehetett a kés is felfüggesztve.

Az 5., 6. és 13. sírban is csüngős övviselet volt, azonban szerényebb díszítéssel: ezeken a 6. sír nagy, nyomott gömb alakú borostyángyöngye (14. kép 3), valamint az 5. és 13. sírok kalcedon gyöngyei (11. kép 5–6; 23. kép 5–6) lógtak. Az utóbbi sírban valószínűleg a sírban lelt rugógyűrű is az öv csüngőjéhez tartozott.

Ezeknek a borostyán- és kalcedon gyöngyöknek bajelhárító funkciója volt, és mellesleg a szépen csiszolt kövek díszítettek is.¹²⁵

Gyöngyös viselet

A sírok közül ötben, a lábszárak környékén a ruházat gyöngydíszítésének maradványát találtuk. Három sírban (6., 7. és 10. sír) a gyöngyök helyzete alapján a halottat szoknyás viseletben temették el; köztük két idős asszony mellett a harmadik egy középkorú nő volt. A 4. és 5. sírban a lábi gyöngyöket csak szorosan a bokák körül leltük, így ezekben az esetekben nadrágviseletre gondolunk.

Gyöngyös viseletbe a felnőtteket és az idősebb korosztály képviselőit temették. Ezek a sírok a temető északi sávjában helyezkedtek el (26. kép 3). Az 5. sírből négyben a ruhát derékon övkarikás–csüngős övek fogták körbe.

A 4. sírban a lábszárak környékéről 391 db gyöngy került elő (8. kép), melyek között dominálnak az apró gömbös formák, főként zöld és lilásbarna és fehér árnyalatú színekben, és az okkersárgás, szabálytalan gyűrű alakúak. Csak kis részleteken maradt meg az egykori gyöngyhímzés *in situ* helyzetben, mert a lábvégeket állatjárat bolygatta. A jobb bokánál négy vízszintes gyöngysor részletét figyeltük meg. Két sorban a zöld és lilásbarna gömbös gyöngyök hármásával váltakoztak. A gyöngyhímzés alsó záró sora hasonló fehéres gyöngyökből állt. Az okkersárga, gyűrű alakú gyöngyök szorosan egymás mellé fűzve a legfelső sort alkották.

Az apró gömbös gyöngyök dominanciája jellemzi a temető legidősebb halottja, a 6. sírban nyugvó nő ruháját díszítő gyöngyanyagot is (14. kép 6). A 332 db gyöngyből fűzött sorok számát nem tudtuk megállapítani, de a gyöngyök száma alapján legfeljebb három sorral számolhatunk. A hímzés felső sorát a különböző árnyalatú fehér, kis gömbös gyöngyök alkották. A kissé nagyobb méretű, sötétkék, lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyöket és a kék, apró gömbösöket egymás közelében találtuk. Az okkersárga, gyűrű alakú gyöngyök unalmát az élénkzöld színűek törték meg.

A 10. sírban találtuk a legtöbb, szám szerint 474 db gyöngyöt, melyek között zöld, bordós és barnáslila, valamint fekete színű, gömbös formák domináltak (21. kép 6). Nem tudtuk megfigyelni ezek és a néhány, méretben és formában is eltérő darab (lecsapott sarkú hasáb, lapított gömb, orsó alakú és egyetlen többtagú rúdgyöngy) rendszerét. A bolygatatlan sírban a váz nyakánál előkerült 4 db gyöngy kettesével a jobb és a bal

¹²³ VÖRÖS 1981, 129, 9. kép; DINNYÉS 1991, 147.

¹²⁴ VADAY–SZÓKE 1983, 22–23. kép.

¹²⁵ A borostyánokról már feljebb Plinius munkájára hivatkoztunk. A kalcedon amulettként való viselésére ld. SCHUMANN 2004, 126.

kulcsontoknál feküdt. Helyzetük alapján valószínűnek tartjuk, hogy ezeket nem nyakláncként felfűzve viselték, hanem a ruha nyakának a szegélyét díszítették.

Az 5. és a 7. sírból származó lábi gyöngyök színüket és jellegüket tekintve is eltérőek voltak az eddigiektől. A pasztell árnyalatok helyett ezeket döntően a markáns, élénk színek jellemzik, s a gömbös gyöngyformák helyett a hasábos és hengeres típusok a meghatározók.

Az 5. sírban 249 db gyöngyöt számoltunk. Közöttük a barnásbordó és a zöld színű apró hasábok és nagyméretű henger, hasáb és lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyök az uralkodók (12. kép 5).

A 7. sírban találtuk a legkevesebb gyöngyöt a lábszáraknál, csak 130 db került elő. Az előző sír komor árnyalatú gyöngyeivel ellentétben ezeket az élénk téglaszín uralja (20. kép 4). Emellett kék, bordó, valamint fehér színűek fordulnak még elő. A gyöngyök többsége kisebb, rövid lecsapott sarkú hasáb és apró, szabálytalan hasáb. A fehér színű gyöngyöket ezzel ellentétben a gömbös és hengeres formák jellemzik. A gyöngyök között a legfeltűnőbb darab az egyetlen nagyméretű, szabálytalan, nyomott gömb alakú, bordó gyöngy.

A lábi gyöngyök között találtunk néhány korallgyöngyöt is, ami azért érdekes, mert ez a gyöngytípus a ruha aljának gyöngyözésében szokatlan. A sírunkon kívül csupán egyetlen példát ismerünk arra, hogy a ruházat aljának díszeként alkalmazták: a Csongrád-Ketőshalom 55. sírban a nadrág alján voltak.¹²⁶

A többsoros gyöngyös díszítés a Krímben, az Al-Duna és a Prut vidéken már a Kr. u. 1. századtól általánosan jellemzővé vált,¹²⁷ azonban a Kárpát-medencében a Kr. u. 2. századtól számolhatunk a ruházat ilyen díszítésének divatjával, virágkora pedig a 2–3. század időszakára volt.¹²⁸

A temető gyöngykészletének nagy részét, az ékszerként és a ruha, illetve öv díszeként alkalmazott gyöngyöket is tekintve, a szarmata emlékanyagot általánosan jellemző típusok alkotják. A gyöngyök döntő többsége opak, a hosszú életű hasáb, hengeres és gömbös formák is nagyobb számban fordulnak elő, de a lecsapott sarkú hasábforma a meghatározó. Ez is hosszú életű típus, a Kr. u. 2. századtól egészen az 5. századig kedvelt volt, azonban divatjának virágkora csak a 2–3. századot íveli át.¹²⁹

Színüket tekintve az ékszerként viselt gyöngyök között a fehér, és emellett a kék és zöld színek az uralkodók. A ruhák aljának gyöngyűdíszei között a kisebb gömbös és a nagyobb hasáb és lecsapott sarkú hasáb alakú, fehér, zöld és lilásbordó színű gyöngyök a meghatározók. Csak egyetlen sír (7. sír) gyöngyös viseletében uralkodnak az élénk téglavörös és bordó színű, apró hasábos és kisebb lecsapott sarkú hasábos formák.

Az opakgyöngyök között a döntően a 4. századtól jellemző,¹³⁰ rövid hengeres formájúakat nem találjuk meg. Hiányoznak a karneolgyöngyök, s borostyánból is mindössze egyetlen darab fordul elő, az 1. sír nyakláncán.

A kevés mézskőgyöngy – melyeket a nyakban, talán a 7. sírban a karon viseltek – hengeres formájúak, közepes nagyságúak. A 16. sírban lévő két mézskőgyöngy hatszög átmetszetűre van csiszolva.

A korallgyöngyök a nyak- és karláncokban is felbukkannak, de arányuk nem jelentős, azonban érdekesség, hogy néhány darab egy esetben (7. sír) a ruhaalj gyöngyhímzésében is megjelenik.

A gyöngyök között kb. 25%-ot tesznek ki a római készítmények. Ezek közé tartozik 4. és a 6. sírban, a nyakláncan és a ruha gyöngyűdíszei között is megbújó néhány darab apró, kettős csonka kúpos, áttetsző zöld színű és

¹²⁶ BÉRES–CSELÉDES–RÁCZ–SZABÓ 2014, 86–87, 3. kép 5–6.

¹²⁷ GUDKOVA–FOKEJEV 1984, 29.

¹²⁸ KULCSÁR 1992, 10. A gyöngyös viselettel eddig már többen foglalkoztak, pl. PÁRDUZ 1931, 143; VÖRÖS 1981; VADAY–SZÓKE 1983, 107–113; ISTVÁNOVITS 1986; VADAY ET AL. 1989, 111–114; DINNYÉS 1989, 70; KULCSÁR 1992.

¹²⁹ PÁRDUZ 1950, 51; VADAY 1981, 8.

¹³⁰ VADAY 1989, 103; DINNYÉS 1991, 158.

egyetlen lilás árnyalatú üvegyöngy. A szarmata gyöngyanyagban ez a Kr. u. 2–3. századi füzérekben csak ritkán, a késői szakaszban gyakrabban fordul elő kísérgyöngyként.¹³¹

Szintén római készítmények a 7. és 10. sírban a lábak környékén feltárt gyöngyök között található, világosbarna, narancssárga és lilásbordó árnyalatú, hólyagos gyöngyök és a legapróbb, köles méretű gyöngyök,¹³² melyek a 4. sírban a textilövet és a 6. sírban a ruhaaljat díszítő gyöngyök között fordulnak elő.

A 6. és 10. sír gyöngykészletében felbukkan pár darab összetett, fóliás rúdgyöngy is. Itt számuk elenyésző, s más lelőhelyek gyöngyanyagában is csak ritkán feltűnő és kis számban előforduló gyöngytípus. Békéssámson-Erdőháti-halom 1.,¹³³ Jászdózsa-Hosszúhát, Kápolna-halomtól északra 6., Törökszentmiklós-Surján 5. sírokban,¹³⁴ Nagyrév-Zsidóhegy¹³⁵ és Tiszaföldvár-Lenin TSz¹³⁶ lelőhelyű sírletelekben találjuk meg ezeket.

Az ezekkel együtt szintén a ruhaaljra varrt okkersárga és zöldes színű, gyűrű alakú gyöngyök is római gyöngyműhelyek termékei. A szarmata emlékanyagban Kenderes,¹³⁷

Jászberény-Csegelapos, Martfű-Zsófia major 1. sír és Tiszaigar¹³⁸ gyöngysorai között leltük fel további előfordulásukat.

A temető gyöngyei keleti kapcsolatot mutatnak, elsősorban a Fekete-tenger környékére vezetnek a 7. sírban az övről csüngő díszgyöngyök közt fellelhető inkrusztált darabok és a nagyméretű, áttetsző, zöld és kék színű üvegyöngyök. A hosszúkás, hordó vagy orsó alakú betétes gyöngyeink a korszakban a ritka gyöngytípusok közé tartoznak, más lelőhelyeken is legfeljebb egy-egy, főként gömbös, nyomott gömbös formájú példány tűnik fel. Jászdózsa-Hosszúhát, Kunhegyes-Vörös Csillag TSz, Kunszentmárton-Péterszög és Tiszaigar¹³⁹ lelőhelyek gyöngyanyagában akadhatunk rájuk. Hosszúkás orsó alakjával a makói darabokhoz a tiszaszőlős-császárszegi lelet gyöngye a legjobb párhuzam.¹⁴⁰

A 4. sírban hasonló funkcióban szereplő gerezdelt üvegyöngyök is a Fekete-tenger keleti partvidéke felé vezetnek,¹⁴¹ a nagyméretű, nyomott gömbös formájú kalcedonygyöngyök pedig az Észak-Kaukázus csi-szolóműhelyeiből kerülhettek ki.¹⁴²

ESZKÖZÖK

7 sírből 14 db eszköz került elő, három sírban (1., 2. és 5. sír) egy-egy, szintén háromban (4., 7. és 9. sír) kétféle és a 6. sírban négyféle volt.

Vaskés

4 sírban találtunk kést. A 4. és 9. sírban egyes hátú, a 6. és 7. sírban ívelt hátú és pengéjű

kések voltak. A 4. és 7. sírban a bal combcsont külső oldalánál feküdtek. Helyzetük alapján az övről voltak lelógatva, bár a tokra és a felfüggesztés mikéntjére semmi nem utalt. A 9. sír késén, a peremen és középtájon vaspánttal körbefogott fatok maradványa maradt meg, s ennek alapján szintén arra gondolunk, hogy a kés eredetileg a toknál függesztve volt

¹³¹ DINNYÉS 1991, 158.

¹³² PREDÁ 1980, 73.

¹³³ RÓZSA 2005, 3. kép 3, 11. kép 2.

¹³⁴ VADAY 1989, 240, Taf. 31. 3, 282, Taf. 132. 5.

¹³⁵ PÁRDUCZ 1950, XC. t. 3.

¹³⁶ VADAY 1989, 272, Taf. 106. 5.

¹³⁷ PÁRDUCZ 1944, 23, XLVII. t. 1–4.

¹³⁸ VADAY 1989, 236, Taf. 23. 5, 256–257, Taf. 69. 1, 275, Taf. 102. 8.

¹³⁹ VADAY 1989, 239, Taf. 30. 9, 249, Taf. 51. 4, 251, Taf. 53. 13, 275, Taf. 102. 8.

¹⁴⁰ VADAY 1989, 277, Taf. 120. 8.

¹⁴¹ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 72–73.

¹⁴² MASTYKOVA 2009, 314, ris. 114. 1–2.

viselve. A 6. sírban a kés a bolygatott mellkasi részen feküdt. Mivel e sírban a lábak *in situ* feküdtek, a bolygatás csak a medencéket és attól felfelé érte a vázat, ezért valószínűnek tartjuk, hogy a kés eredetileg is valahol a felsőtesten vagy annak környékén volt.

Orsógomb

Legnagyobb számban az orsógombok voltak képviselve a leletek között. Az 1., 2. és 6. sírba agyagból készült darabok kerültek. A 2. sírból származó szimmetrikusan, a másik két darab aszimmetrikusan bikónikus, kézzel formált.

Az alföldi szarmata temetkezésekben leggyakrabban a kéz mellett vagy a jobb térd külső oldalánál fordulnak elő az orsógombok,¹⁴³ a makói temetkezésekben kevésbé megszokott helyen – a jobb halántéknál (1. sír), a bal combtőnél (2. sír) és a térdek között (6. sír) — találtuk őket.

A 4. és 7. sírban az öv csüngői között egy-egy üveg orsógomb volt. A 4. sírban lévő darab áttetsző, türkizzöld színű, bikónikus alakú (9. kép 8). A két vízszintes és a köztük futó, bemélyedő hullámvonalpárban is foltokban fehér és/vagy sárgás színű betétek nyoma látszik. A 7. sírből származó darab nyomott gömb alakú. A sötétbarna alapot fehér betétes egyenes és hullámos vonalak és berakott vörös pontok díszítik (19. kép 3).

Az üvegből készült orsógombok rendkívül ritka tárgytypust képviselnek, olyannyira, hogy a szarmata anyagban hasonlót nem is sikerült fellelnünk. Formailag ezekkel csak nehezen rokonítható a hajdúböszörményi, bizonytalan lelőkörményű, gömbszelet alakú darab és a Kr. u. 2. század végére – 3. század elejére tehető tiszalök-rázompusztai üveg kardgomb.¹⁴⁴

Az üvegből és féldrágakövekből, ritkán mészkőből készített kardgombok a Kárpát-medence hun kori, gepida és langobard emlékszerkezetében találhatók fel nagyobb számban.¹⁴⁵ Ezeknek és az üveg orsógomboknak is az eredetét Keleten kereshetjük.¹⁴⁶ Joachim Werner a szarmaták fegyverzetében való feltűnésüket a Kr. e. 1. században perzsa hatással magyarázta, nyugati elterjedését pedig a hunokkal hozta összefüggésbe.¹⁴⁷ Nyugati elterjedésüknél az alföldi szarmatáktól a római auxiliáris alakulatok közvetítésével történt 2. századi megjelenés lehetősége is felvetődött,¹⁴⁸ amit különösen most a két makói üveg orsógomb fényében érdemes komolyabban fontolóra venni.

A 4. és 7. sírban az üveg orsógombok az övről egyéb gyöngyök és csüngők társaságában lógtak lefelé. Viseleti helyzetük az amulettgömbökét és kapszulákét idézi, s így azok analógiájára az üveg orsógombok esetében mágikus szereppel is számolhatunk.¹⁴⁹

Bronz- és vastű

A 4. és az 5. sírből egy-egy tű, pontosabban tűtöredék került elő. Az 5. sír vastűje állatjáratból származik, vége letörött. Eldönthetetlen, hogy varrótű vagy a ruházat rögzítésére szolgáló tű volt-e.

A 4. sírban nyugvó nő bal combtövének külső oldalánál feküdt egy bronztű, eredetileg csontból készített tűtartóban, melyet azonban nem sikerült megmentenünk. A felszedéskor szétporladt vékony csontszilánkok alapján valószínűleg madár csöves csontjából készült a tűtartó. Hasonló csont tűtartók a szarmata leletanyagban ritkán fordulnak elő, főként a

¹⁴³ VADAY 1989, 126.

¹⁴⁴ KOVÁCS 2001a, 15–16.

¹⁴⁵ Korszakanként példákat hoz KOVÁCS 2001, 22–26.

¹⁴⁶ LICHTER 1998, 44.

¹⁴⁷ WERNER 1956, 26–37.

¹⁴⁸ HAGBERG 1967, 45. Ezen kívül a kelta eredeztetés (MEANEY 1981, 196) és a hun közvetítés (RADDATZ 1958, 84) lehetősége is felmerült.

¹⁴⁹ WERNER 1956, 36.

3. század végétől mutatható ki használatuk, és gyakorivá a 4. században váltak.¹⁵⁰

Vasár

A 6. és a 9. sírban egy-egy négyszögletes átmetszetű vasár apró töredékét találtuk. Az előbbi *in situ* helyzetben, a jobb combcsont alatt hevert, az utóbbi a feldúlt csontok között feküdt. A korszak temetkezéseiben az árak

inkább a férfiak mellékletei között tűnnek fel, de a női sírokban sem ritkák.¹⁵¹

Kova

A kovák gyakrabban kerülnek elő férfi sírokból, de a mi esetünkben a 6. sírban nyugvó, *maturus* korú nő melléklete volt. Női sírban való feltűnése nem egyedi jelenség.¹⁵²

A TEMETŐ DEMOGRÁFIAI KÉPE ÉS SZERKEZETE

A Makó-Igási járandóban feltárt 16 sírból 13-ban nyugodott nő és két sírban gyermek. A 14., melléklet nélküli sír váza kérdőjelesen lett férfinek meghatározva. Nemcsak a nemek szerint kiegyensúlyozatlan ez a közösség, de életkorok szerint is. Az *infans* I. és II., a *juvenis* és a *senium* életkorcsoportot csak egy-egy váz képviseli, a három *maturus* korú egyén mellett 8 váz *adultus* életkorú volt. Annak ellenére, hogy a temető teljesen feltárt, DNS vizsgálatok hiányában a közösség értelmezésére, családi kapcsolatok feltérképezésére nem tehattünk kísérletet.

A sírok egy kb. 20 m hosszú és 12–14 m széles területen belül helyezkedtek el. A sírok közül 7 két Ny–K irányú, szabálytalan sort alkotva feküdt. Az északi, első sorban lévő négy sír (1., 2., 6. és 11. sír) közötti távolság megközelítőleg azonos volt, 5,5–6 m. Az ezektől délre, alig 1 m-re húzódó második

sorban csak három sír volt (3., 5. és 10. sír) egymástól 9,5 és 7 m távolságra. Ettől délre helyezkedett el egymástól 3 m-re a 4. és a 7. sír, amelyek mellékletekben a legváltozatosabbak, a temetőben a leggazdagabbak voltak. Rablás nem bolygatta őket. Ezekről délkeletre, egymás közelében három fiatal felnőtt sírja helyezkedett el szabálytalan rendben (8., 9. és 13. sír), melyekben az a közös, hogy mindhárom teljesen feldúlták, kirabolták. A 4. és 7. sírtől délre, több mint 4 m-re, közel egymáshoz két melléklet nélküli temetkezés volt (12. és 14. sír).

A sírok látszólag szabálytalan, hol sorokba, hol csoportokba rendeződött helyzete ellenére a temető koncentrikus szerkezetű, a temetkezések a 4. és a 7. sír köré szerveződtek. Körülöttük melléklet nélküli (11., 12. és 14. sír; 26. kép 1) és egyszerűbb mellékletű temetkezések (1., 2., 3. sír) voltak.

¹⁵⁰ VADAY–DOMBORÓCZKY 2001, 108. Néhány példa: Füzesabony-Kettőshalom 1. sír (KÖHEGYI 1985, VIII. t. 6); Makó, Mikócsa-dűlő 215. sír (PÓPITY 2014, 168, 8. kép 2–3); Sándorfalva-Eperjes 6. sír (VÖRÖS 1983, 159, VI. t. 1); Tiszadob-Sziget 11. és 28. sír, valamint egy szórvány (ISTVÁNOVITS 1991, 38).

¹⁵¹ Madaras-Halmok szarmata temetőjének monografikus feldolgozásakor Vörös Gabriella az árákat a pásztorkészségek között tárgyalja, bár az idézőjel használatával utal a kifejezés bizonytalanságára (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 314). Szerintünk az árak nem tartoznak a hagyományosan a tűzgyújtáshoz szükséges eszközök együttesét (kova, acél, tapló) jelölő pásztorkészség körébe (vö. LÜKÖ 1938, 107), annak ellenére, hogy gyakorta azok közelében kerülnek elő; feltehetőleg azokkal együtt, közös erszényben, tarsolyban voltak.

¹⁵² Pl. Madaras-Halmok 88., 160. és 614. sír (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 314); Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya 22. sír (NAGY 2005, 21); Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54. sír (VADAY 1989, 286, Taf. 141. 8).

A TEMETŐ HASZNÁLATI IDEJE

A bemutatott temető használatának idejét a változatos ékszertípusok analógiái, a megfigyelt viseleti elemek eddig kimunkált kronológiai helyzete és elsősorban az import tárgyak, főként a fibulák alapján határozhatjuk meg.

A gyönggyel kivarrt ruházat és a gyöngyanyag összetétele, az övkarikával záródó és füzérekkel díszített övek, az ékszerek közül a kerek, dobozos csüngők és a féltorques alapján a temető Kr. u. 2–3. századi keltezése látszik megalapozottnak, e tárgyaknak és divatjelenségeknek ez az időszak a virágkora.

E két évszázados, tág intervallum alsó határát az ötkorongos emailos és a rugótokos térdfibula-típusok elfogadott, 2. század vége – 3. század elejére való keltezése által rövidíthetjük le. Ezzel egybevág a 7. sír kereszt-fibulájához felsorolt római militáris lószerszámveretek datálása, valamint az erősprofilú ezüsfibulánkkal formai kapcsolatba hozható Okorag-típusú fibulák kronológia helye is. Bár az igaz, hogy a horgonyfibulákat, amelyekkel ez a fibula ugyancsak kapcsolatba hozható, csak a 2. század közepe tájáig kelteznek.

Az előkerült fibulák közel azonos időszakra keltezhetőek, ami arra utal, hogy a temetőnél viszonylag rövid használati idővel számolhatunk. A fibulák 2. század végén/3. század elején való készülését és a viselőik *adultus–maturus* életkorát is figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy a temetkezéseket legfeljebb a 3. század közepe tájáig áshatták meg. Ezt az időpontot jól alátámasztja, hogy nagyjából eddig számolhatunk a szarmaták körében a római fibulák „dömpingjével”, a változatos, többnyire római fibulákkal kombinált

kettős fibulaviselettel. A 3. század közepe táján a fibuladivat átalakul, az egyszerűbb kivitelű, helyi (barbár) készítmények kiszorítják a római gyártmányokat. Amint fentebb azt érintettük, a temetőnk három, egyszerűbb kivitelű fibuláját (a 3. és a 6. sír háromszög fejlapos és rombusz lábú, öntött darabjait és a 4. sír T-fibuláját) már barbár gyártmánynak, a szarmaták önálló fémművészete termékének tartjuk. Ennek feltűnésével ugyancsak a század közepe tájától számol a hazai kutatás.

A temető tárgytípológiai érvek által kimunkált, a Kr. u. 2. század közepétől a 3. század közepe tájáig terjedő használatát a ¹⁴C kalibrált adataink kellőképpen támogatják. A leletekben leggazdagabb két sírból, a temető 4. és 7. központi temetkezéséből és az 5. és 9. sírből¹⁵³ származó humán csontanyagból került sor mintavételre és mérésre. A sírok embertani anyaga viszonylag jó megtartású volt, a temetkezések pedig bolygatlanok.

A kétszigmás értékek mindhárom sírnál Kr. u. 50/60–240 közötti tartományokat adtak meg (10. kép 5; 13. kép 5; 20. kép 6; 22. kép 6). Az eddig ismertté vált történeti adatok, a Dél-Alföldön a legkorábbi szarmata emléanyagcsoport hiánya, valamint a jazigok Dél-Alföldre való betelepülésének elfogadott, 2. századi meghatározása alapján a kalibrált értékek által megrajzolt két évszázados intervallumból a Kr. u. 1. századra eső periódust kizártuk. A megmaradó másfél évszázadot felölelő időszakon belül a pontosítást a tárgytípológiai érvek alapján el lehetett végezni. A ¹⁴C adatainkat más dél-alföldi méréssel nem tudtuk harmonizálni, a megbízhatóságukat nem tudtuk vizsgálni, mert ebből a régióból publikált adatot nem találtunk.

A TEMETŐ ÉS A „GÖDÖRHULLA” VISZONYA

A feltárt temető délkeleti szélén, a Jángor-ér felé lejtő partfalban került elő a 411. objektum, és a jelentkezési szintjétől kb. 50 cm mélységben egy hason fekvő, kissé behajlított térdű, 12–14

éves gyermek csontváza (1. kép 4; 25. kép 4–5). A gyermek fogain jelentkező zománcfejlődési rendellenesség feltehetően hosszantartó, magas lázzal járó megbetegedés következtében alakult

ki. Nem sikerült megállapítani, hogy a halálát ez a betegség okozta-e.¹⁵⁴

A szarmata telepeken – főként a korszak késői szakaszában – gyakran előforduló jelenség a gödörbe hajított holttest. A jelenség értelmezésében nem alakult ki egységes álláspont: egyesek az Alföld területén lezajlott politikai események nyomait vélik felfedezni bennük,¹⁵⁵ mások a gödörbe bedobott hullát áldozatnak tartják.¹⁵⁶

A gödör és a bele dobott gyermekváz, valamint a szarmata temető viszonyát és a gödör korát a feltárás során nem tudtuk megállapítani, mivel a gödörből egyéb régészeti leletanyag nem került elő. A gödör környezetében a szarmata sírokon kívül szkíta és Árpád-kori településobjektumokat találtunk. Az Árpád-korból nem ismert hasonló jelenség, ezért a gödör e kései keletkezését kizártuk. Szkíta településeken azonban találunk példát hasonló jelenségre,¹⁵⁷ ezért felvetődött a gödör és a „gödörhulla” vaskori keletkezésének lehetősége. Ezt részben azért is lehetségesnek tartottuk, mert a gödörbe dobott vázak a szarmata lelőhelyek közül csak a telepek velejárai, temetőben való előfordulására példát eddig nem találtunk.

Ugyanakkor a Makó-Igási járandó I. lelőhelyen és a közelében lévő M43 24. és 23. lelőhelyen szarmata településobjektum nem került elő, a feltárandó nyomvonalnál nagyobb

területre kiterjedő terepbejárás során sem utalt semmi a közelben szarmata településre. Így, ha a gödör és benne a váz szarmata kori, akkor telephez nem, csak a temetőhöz tartozhat. Szarmata temetőkben lévő gödrökre egyéb lelőhelyekről is ismerünk példát.¹⁵⁸

A szkíta és a szarmata kori „gödörhullák” is általában hulladékgödörként hasznosított objektumokban fordulnak elő. A mi esetünkben szokatlan jelenségnek tűnik, hogy a gödörből más lelet nem került elő.

A váz alatt homogén barnás betöltés, felette viszont egy keményre taposott, égett réteg jelentkezett. Mivel a csontvázon égésnyomok nem jelentkeztek, ezért ez utóbbi réteg biztosan nem a gödörbe dobott halott felett gyújtott tűz maradéka, hanem az égett anyagot utólag rádobták a hullára, majd ledöngölték. A jelenséghez ugyancsak nem találtunk a korszakból analógiát.

Azt reméltük, hogy a gödör és benne a csontváz szarmata temetőhöz való tartozását ¹⁴C mérésel tisztázhatjuk. Azonban a mérés eredménye és a kalibrált értékek nem hozták meg a várt eredményt, ugyanis a kétszigmás érték Kr. e. 40–Kr. u. 130 közötti intervallumot adott meg (25. kép 6). Összességében tehát sem kizárni, sem bizonyítani nem tudjuk a jelenleg rendelkezésre álló adataink alapján a szarmata temető és a „gödörhulla” viszonyát.

ÖSSZEFOGLALÁS

Makó-Igási járandóban egy rövid ideig használt temető egésze került feltárássra. A temetőben a Kr. u. 2. század közepe – 3. század közepe közötti intervallumban került sor a sírok

megásására. A 16 sírból álló temetőbe főként egy jazig közösség nőtagjait temették. Különösen a temető centrumában elhelyezkedő két női sírban (4. és 7. sír), de a többi temetkezésben

¹⁵³ A 9. sír mérése hibás értéket eredményezett, mely szerint a temetkezés újkori. Ezt a lehetőséget a leletanyag és a statigrafia alapján is egyértelműen kizárhatjuk.

¹⁵⁴ Ld. Marcsik Antónia munkáját jelen kötetben!

¹⁵⁵ VADAY 1997.

¹⁵⁶ ISTVÁNOVITS 1999, 177. Ezt látszik alátámasztani – még ha egy esetből nem is lehet általánosítani – a Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről közzétett késő szarmata gödörben lelt három férfi vázmaradvány, mert mindegyik koponyán traumanyomok láthatók (HAJDU–MARCSIK 2012).

¹⁵⁷ Pl. Ecsér 6. lelőhely 632. obj., Gyál 9. lelőhely 433. obj., Maglód 1. lelőhely (RÉGKUT 2006, 18, 31, 37).

¹⁵⁸ Pl. Madaras-Halmok (KÖHEGYI 1971, 210–211) és Szeged-Tápé (VÖRÖS 1996, 111).

is számos, az alföldi Barbaricum anyagában ritka vagy eddig ismeretlen tárgytypus fordult elő, pl. kerek, dobozos csüngők, szalagfejes spirálgűrűk, üveggömbamulettok, üveg orsó-gombok, inkrusztált gyöngyök és különleges fibulák.

A sokszínű régészeti anyag és a temetkezések bolygatatlansága lehetővé tette a viselet egyes részleteinek rekonstruálását, megfigyeltük a gyöngyökkel kivarrt szoknyát és nadrágot, a gyöngyökkel kivarrt textilövet és az övekről lecsüngő, díszes füzéretet.

A temetőnek az ad igazán jelentőséget, hogy a fibula és gyöngyanyag sokszínűsége széles kapcsolatrendszer feltárását tette lehetővé, ugyanis ezek között a helyi/barbár készítményeken kívül távoli tartományok felé mutató jelenségek mutatkoztak. A sírok

gyöngyanyagának egy része a római, egy része a Fekete-tenger keleti partvidékének üvegműhelyeiből kerülhetett ki. A fibulák között egyes darabok a helyi fémművesség emlékeinek tarthatók. Különleges viszont, hogy más darabok a felső-germaniai–raetiai *limes* menti és dél-pannoniai–dalmatiai területek felé mutatnak kapcsolatokat. Feltehetően a temető anyagában feltűnt idegen tárgyak kereskedelmi áruként kerültek ide.

A temető anyagában kibontakozó összetett kapcsolatrendszer részben a Maros és környéke római korban betöltött, frekventált geopolitikai helyzetével, a Marostól délre húzódó, Erdélyből Pannoniába haladó szárazföldi és a marosi vízi út e korszakban betöltött jelentős szerepével hozható kapcsolatba.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A lelőhely feltárása során Heipl Mónika, Kerekes Orsolya és Törőcsik István régésztechnikusok voltak segítségemre. A 24. és a 25. lelőhely közötti terület kutatását az Ásatárs Kft. végezte. A szarmata temetkezések embertani anyagát Marcsik Antónia antropológus, a 33. sír állatsontjait Kőrösi Andrea archeozoológus határozta meg. A tárgy és részletrajzokat Szabó Zsanett, a 7. sír ezüstitűlájának viseleti rekonstrukcióját Koncz Margit grafikus készítette. Munkájukért mindannyian fogadják köszönetemet. Külön köszönet illeti Merczi Mónika régészt, aki a fibulák közti eligazodásban nyújtott segítséget.

IRODALOM

FORRÁS

PLINIUS: id. Plinius: *Természetrész. Az ásványokról és a művészetekről*. Ford.: Darab Á. és Gesztelyi T. Budapest 2001.

ALEKSZEJEVA 1978: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы северного Причерноморья*. Археология СССР. Москва 1978.

ALMGREN 1897: Almgren, O.: *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Stockholm 1897.

BALOGH 2009: Balogh Cs.: Makó, Igási járandó I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008)*. Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 223.

BALOGH 2009a: Balogh Cs.: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 30–33.

BECKMANN 2004: Beckmann, B.: *Neuere Untersuchungen zum römischen Limeskastell Miltenberg-Altstadt*. Materialhefte

- zur Bayerischen Vorgeschichte A 85. Kallmünz 2004.
- BERECZ 2008: Vida Tivadarné Berecz K.: *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban*. Doktori Disszertáció. Budapest 2008.
- BÉRES ET AL. 2014: Béres M. – Cselédes Sz. – Rácz-Szabó K.: Újabb szarmata sírok Csongrád megye északi részében (New Sarmatian graves in northern County Csongrád). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy of his sixtieth birthday)*. Opitz Archaeologica 6. – MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Szeged 2014, 85–114.
- BOJOVIĆ 1983: Bojović, D.: *Rimske fibule Singidunuma. Muzej grada Beograda serija – zbirke i legati*. Katalog XII. Beograd 1983.
- BÓNA 1986: Bóna I.: Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: *Erdély története I*. Főszerk.: Köpeczi B. Budapest 1986, 107–234.
- BONDÁR ET AL. 2007: Bondár M. – Honti Sz. – Márkus G. – Németh P. G.: Balatonszemes-Szemesi berek. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling Time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi)*. Szerk.: Belényesy K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 123–133.
- BOZSIK 2003: Bozsik K.: Szarmata sírok a kiskundorozsma-subasai 26/78. számú lelőhelyen (Sarmatian Graves at site 26/78 in Kiskundorozsma-Subasa). In: *Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 97–106.
- BÖHME 1972: Böhme, A.: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29 (1972) 5–112.
- BÖKÖNYI 1976: Bökönyi, S.: Animal remains of Sarmatian sites from Bács-Kiskun county. *Cumania* 4 (1976) 41–72.
- BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranoj sredn'ej veka na lokaliteti Čik. – Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik*. Belgrad 2009.
- BUSULADŽIĆ 2010: Busuladžić, A.: *Morfologija antičkih fibula iz zbirke zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (The morphology of antique fibulae in the collection of the National Museum of Bosnia and Hercegovina)*. Sarajevo 2010.
- COCIŞ 2004: Cociş, S.: *Fibulele din Dacia Romană. The Brooches from Roman Dacia. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca. Bibliotheca Epemeris Napocensis 3*. Cluj-Napoca 2004.
- DINNYÉS 1980: Dinnyés I.: II–III. századi szarmata sírok Tápíószelén (Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápíoszele). *Studia Comitatusia* 9 (1980) 187–234.
- DINNYÉS 1989: Dinnyés I.: Szarmata sírok a templom alatt (Sarmatengräber unter der Kirche). In: *A hévízgyörki középkori templom*. Múzeumi Füzetek 39. Aszód 1989, 67–76.
- DINNYÉS 1991: Dinnyés I.: A hévízgyörki szarmata sírok (Sarmatian Graves from Hévízgyörk). *Studia Comitatusia* 22 (1991) 145–223.
- DOXIADIS 1995: Doxiadi, E.: *The Mysterious Fayum. Portrait Faces from Ancient Egypt*. London 1995.
- FABRICIUS ET AL. 1914: Fabricius, E. – Kohl, W. – Trölsch, J.: Das Kastell Weissenburg. In: *Der obergermanisch-raetische Limes des Römerreiches*. Abt. B. Band 7. Heidelberg 1914, 71–75.
- FACSÁDY 2009: R. Facsády A.: *Aquincumi ékszerek (Jewellery Aquincum)*. Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1. Sorozatszerk.: R. Facsády A. Budapest 2009.
- FARKAS 2000: Farkas Cs.: Koraiszarmatatemető aranyleletes sírjai Füzesabony határából. Újabb adatok a szarmata kori viselet

- problémaköréhez. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 67–81.
- FEUGÈRE 1985: Feugère, M.: *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* Revue archéologique de Narbonnaise Suppl. 12. Paris 1985.
- FODOR 1997: Fodor I.: Hajdúdorog-Csárdadomb. Szarmata temetkezések a II–III. századból (Sarmatian burials from the A.D. 2nd–3rd century). In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway)*. Budapest 1997, 110–113.
- GABELMANN 1985: Gabelmann, H.: Römische Kinder sin tiga praetexta. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 100 (1985) 521.
- GAZDAPUSZTAI 1960: Gazdapusztai Gy.: Dák-szarmatakorai temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 47–51.
- GEOTTE 1986: Geotte, H. R.: Die Bulla. *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* 186 (1986) 133–164.
- GUDKOVA–FOKEJEV 1984: Гудкова, А. В. – Фокеев, М. М.: *Земледельцы и кочевники низовьях Дуная I–V. вв. н.э.* Киев 1987.
- GULYÁS 2009: Gulyás Gy.: Szarmata temetők Óföldaék-Ürmös II. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 24–25.
- GULYÁS 2011: Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatus* 31 (2011) 125–285.
- GULYÁS 2012: Gulyás Gy.: Szarmata temető-részletek Makó környékéről (Csongrád megye) (Sarmatian cemetery sections in the vicinity of Makó [Csongrád County]). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól (2009 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations)*. Szerk./Ed.: Kvassay J. Budapest 2012, 253–296.
- HAGBERG 1967: Hagberg, U. E.: *The archaeology of Skedemoose* I. Stockholm 1967.
- HAJDU–MARCSIK 2012: Hajdu T. – Marcsik A.: Késő szarmata/hunkori gödör ember-tani leleteinek vizsgálata Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről (The Study of date Sarmatian/Hunnic Period Anthropological Finds of the Pit from Tiszabura-Pusztataskony, Site Nr. I. 3). In: *Hadak útján XX: Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 61–70.
- HATHÁZY–VADAY 1980: Hatházy, G. – Vaday, A.: Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. *Slovenská Archeológia* 38 (1980) 91–100.
- HAVASSY 1998: Havassy P.: Katalógus. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 147–174.
- IONIȚĂ 1971: Ioniță, I.: Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialista România. *Archeologie Moldovei* 4 (1966) 189–259.
- ISTVÁNOVITS 1986: Istvánovits E.: *Északkelet-Magyarország területének római kori története*. Kandidátusi értekezés. Budapest 1986.
- ISTVÁNOVITS 1990: Istvánovits E.: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 27–29 (1984–1986) 1990, 83–133.
- ISTVÁNOVITS 1991: Istvánovits E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján (Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–85:2 (1991) 29–53.

- ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of the 5th century (Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Csata a szarmata viseletben és a temetési rítusban (Buckles in the Sarmatian costume and burial rite). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 44 (2002) 95–111.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Az első szarmaták az Alföldön. Gondoltok a Kárpát-medencei jazig foglалásról (The first Sarmatian in the Great Hungarian Plain. Some notes on the Jazigian immigration onto the Great Carpathian Basin). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 48 (2006) 203–237.
- IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration*. Collège de France–CNRS, Monographies 22. Paris 2006.
- IVČEVIĆ 2009: Ivčević, S.: Neobjavljene fibule iz Aserije u Archeološkom Muzeju u Splitu. – Unpublished fibulae from Asseria in the Archaeological Museum in Split. *Asseria* 7 (2009) 81–114.
- JAMES 2004: James, S.: *Excavations at Dura Europos 1928–1937. Final Report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*. Oxford 2004.
- JOBST 1975: Jobst, W.: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum 10. Linz 1975.
- KATALÓGUS LINZ 1993: *Syrien. Von den Apostolen zu den Kalifen. Ausstellungskatalog*. Hrsg.: Ruprechtsberger, E. Linz 1993.
- KOŠČEVIĆ 1980: Košćević, R.: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.
- KOVÁCS 2001: Kovács, L.: Sarmatenzeitliche Glaskauri aus der Gemarkung von Hajdúböszörmény. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2001) 283–302.
- KOVÁCS 2001a: Kovács L.: Szarmata kori üvegkauri Hajdúböszörmény határából (Glaskauri aus der Sarmatenzeit in der Gemarkung Hajdúböszörmény). *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 10 (2001) 5–46.
- KOVÁCS–VADAY 2000: Kovács, L. – Vaday, A.: On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Anteus* 24 (1997–1998) 2000, 246–277.
- KÖHEGYI 1971: Köhegyi M.: Előzetes jelentés a Madaras-Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásatásáról (Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des Spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras-Halmok). *Archaeologiai Értesítő* 98 (1971) 210–215.
- KÖHEGYI 1985: Köhegyi M.: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön (Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Grossen Ungarischen Tiefebene). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1982 (1985) 267–355.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011: Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.
- KULCSÁR 1992: Kulcsár V.: Megjegyzések a szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez. Gyöngyös viseletű kislány sírja Kiskunfélegyháza, Pákáról. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1990*. Kecskemét 1992, 6–12.
- KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin)*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.
- KULCSÁR 1998a: Kulcsár V.: A szarmaták temetkezési rítusának jellegzetességei az Alföldön. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 105–115.
- LÜKŐ 1938: Lükő G.: A hortobágyi pásztorművészet. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 35 (1938) 101–130.

- MARSCHALL 1911: Marschall, F. H.: *Catalogue of the jewellery, Greek, Etruscans and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*. London 1911.
- MASTYKOVA 2009: Mastykova, B. A.: *Female Costume of the Central and Western Ciscaucasia in the late 4th–mid 6th centuries A.D.* Moszkva 2009.
- MEANEY 1981: Meaney, A. L.: *Anglo-Saxon amulets and curing stones*. British Archaeological Reports – British Series 96. Oxford 1981.
- MERCZI 2011: Merczi M.: Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (2011) 7–79.
- MOSZKOVA 1989: Москова, М. Г.: Поздне-сарматская культура. In: *Стени европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Отв. ред.: Рыбаков, Б. А. Археология СССР. Москва 1989, 191–202.
- NAGY 2005: Nagy D. S.: Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője (Sarmatisches Gräberfeld aus der MÁV-Sandgrube von Orosháza-tanyák). *Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 11–48.
- NAGY 2006: Nagy M.: Kora népvándorláskori leletek Budapest területéről. *Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.
- PÁRDU CZ 1931: Párducz M.: *A nagy magyar Alföld római kori leletei (Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld)*. Dolgozatok 7. Budapest 1931.
- PÁRDU CZ 1941: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I)*. Archaeologia Hungarica 25. Budapest 1941.
- PÁRDU CZ 1944: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II)*. Archaeologia Hungarica 28. Budapest 1944.
- PÁRDU CZ 1950: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III)*. Archaeologia Hungarica 30. Budapest 1950.
- PÁRDU CZ 1956: Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956) 139–182.
- PÁRDU CZ 1957: Párducz, M.: Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1957, 93–106.
- PÁRDU CZ 1967: Párducz M.: Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi Füzetek* 16–17 (1967) 93–142.
- PREDA 1980: Preda, C.: *Callatis. Necropola romano-bizantina*. Bucurest 1980.
- PÓPITY 2014: Pópity D.: Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely) (A Sarmatian cemetery and a grave at Makó-Mikócsa dűlő [Site M43 31]). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy of his sixtieth birthday)*. Opitz Archaeologica 6. – MTA BTK MŰT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 161–182.
- RADDATZ 1958: Raddatz, K.: Zu den „magischen“ Schwertanhängern der Thorsberger Moorfundes. *Offa. Berichte und Mitteilungen des Museums Vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel* 16 (1957–1958) 1958, 81–84.
- RÉGKUT 2006: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Sorozatszerk.: Simon L. Szentendre 2006.
- RIHA 1979: Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 3. Augst 1979.
- RÓZSA 2005: Rózsa Z.: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőhāti-halom lelőhelyen (Sarmatische Siedlung und Sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőhāti-halom). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 49–83.
- SCHWARZ 2013: Schwarz, D.: Buntmetallverarbeitung in der sarmatischen Siedlung in Tiszaföldvár-Téglagyár (Ungarn). Fragen zum Beginn der sarmatischen

- Buntmetallverarbeitung im Karpatenbecken. In: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Hrsg.: Hardt, M.– Heinrich-Tamáska, O. Weinstadt 2013, 211–229.
- SCHUMANN 2004: Schumann, W.: *Drágakő Biblia. A világ összes drágaköve és ékköve egy kötetben 1500 kő színes fényképével*. Budapest 2004.
- SELY 2010: Sely N.: Brigetioi áttört bronzveretek a Sellye-hagyatékból (Durchbrochene Bronzebeschläge aus Brigetio im Sellye-Nachlass). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (2010) 7–12.
- SELLYE 1939: Sellye I.: *Császárkori emailmunkák Pannoniából (Les bronzes émailées de la Pannonie romaine)*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 8. Budapest 1939.
- SÓSKUTI 2009: Sóskuti K.: Késő szarmata temetők és kora népvándorlás kori sírok Óföldséák-Ürmös I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 22–23.
- SÓSKUTI 2012: Sóskuti K.: Szarmata temetkezés Makó-Innenső Jángor 3. lelőhelyen (Csongád megye) (Sarmatian cemetery sections at Makó-Innenső Jángor 3 [Csongrád County]). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól (2009 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations)*. Szerk./Ed.: Kvassay J. Budapest 2012, 297–307.
- SZILÁGYI 2005: Szilágyi M.: Bullák és amulettkapszulák az aquincumi múzeum gyűjteményében (Bullae and tubular amulet capsules in the collections of the Aquincum Museum). *Budapest Régiségei* 39 (2005) 151–171.
- SZIMONYENKO 1977: Симоненко, А. В.: Новые сарматские погребение Нижнего Поднепровья. In: *Скифы и сарматы*. Отв. ред.: Тереножкин, А. И. Киев 1977, 221–230.
- SZIRMAI 1995: Szirmai, K.: Small Bronze and Iron Finds from the Vicus of the Military Fort Budapest-Albertfalva. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 18 (1995) 427–433.
- SZMIRNOV 1975: Смирнов, К. Ф.: *Сарматы на Илеке*. Москва 1975.
- SZMIRNOV 1989: Смирнов, К. Ф.: Савроматская и раннесарматские культуры. In: *Стены европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Отв. ред.: Рыбаков, Б. А. Археология СССР. Москва 1989, 165–177.
- THOMAS 1963: Thomas, S.: Zur Verbreitung und Zeitstellung der fünfscheibigen Emailfibeln. *Germania* 41 (1963) 344–350.
- VADAY 1981: H. Vaday A.: Szarmata sírok Martfű-Zsófia majorban. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1981, 5–9.
- VADAY 1983: H. Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jaziges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13 (1982–1983) 1983, 167–188.
- VADAY 1985: H. Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37 (1985) 345–390.
- VADAY 1987: Vaday A.: *A Közép-Tiszavidék a római korban*. Kandidátusi disszertáció. Budapest 1987.
- VADAY 1989: Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Anteus 17–18 (1988–1989). Budapest 1989.
- VADAY 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenségek Kompolt, Kistéri-tanya 15. lelőhelyen (Eine atypische sarmatische Siedlungerscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15.) *Agria* 33 (1997) 77–107.
- VADAY 2003: Vaday, A.: Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Acta Archaeologica*

- Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2003) 315–421.
- VADAY 2005: Vady A.: Adatok a szarmaták fémművességéhez (Tiszaföldvár-téglagyár) (Angaben zur Metallurgie der Sarmaten [Tiszaföldvár-Téglagyár/Ziegelei]). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 151–197.
- VADAY–DOMBORÓCZKY 2001: Vaday, A. – Domboróczky, L.: Mezőszemere, Kismarifenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail (Mezőszemere-Kismarifenék. Késő császárkori, kora népvándorláskori temetőrészlet). *Agria* 37 (2001) 5–206.
- VADAY ET AL. 1989: Vaday, A. – Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Sarmatian costume in the Carpathian Basin. *Klio* 71:1 (1989) 107–114.
- VADAY–SZÖKE 1983: Vaday A. – Szöke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab on Endrőd-Szujókereszt). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, 79–132.
- VIDA 2002: Vida, T.: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt. Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 2002, 179–209.
- VISY 1970: Visy, Zs.: Die Daker am Gebiet von Ungarn. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1970/1 (1970) 5–29.
- VÖRÖS 1981: Vörös G.: Adatok a szarmata kori női viselethez (Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1981, 121–135.
- VÖRÖS 1983: Vörös G.: A korai szarmata időszak tárgyi hagyatéka. In: *Szeged története I/1*. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 124–131.
- VÖRÖS 1996: Vörös G.: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé) (Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der Südlichen Tiefebene [Szeged-Tápé]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 111–176.
- VÖRÖS 1993: Vörös I.: Apagy barbaricum császárkori település állatcsontmaradványai (Animal bones from the Roman Imperial Period Settlement at Apagy in Barbaricum). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992) 1993, 33–65.
- VÖRÖS 2011: Vörös I.: Madaras-Halmok szarmata temető állatcsont leletei. In: Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011, 445–457.
- ZOLTAI 1941: Zoltai, L.: *Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 11. Budapest 1941.

SARMATIAN CEMETERY AT MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ (COUNTY CSONGRÁD, HUNGARY)

On the border of Makó, Igási járandó (SE-Hungary) we excavated a Sarmatian cemetery consisting of sixteen graves. Its special finds, i.e. box-pendants worn around the neck, cast bronze lunula and unique strap rings highlight this cemetery, only consisting of a few graves, among Sarmatian cemeteries known to date. Besides, we observed pearl embroidered clothing characteristic for Sarmatian women as well as their special belts and exotic hanging ornaments. Beads, a marine gastropod shell pendant (*kauri*), glass-amulets and a glass-spindle were attached to the threads hanging from the belts.

The high quality of the silver “kraeftige profile” brooch (Almgren IV) from Grave 7 is particularly significant. It can be formally related to the Okorag-type brooches. It may have been manufactured, therefore, in their spread area (i.e. in South-Pannonia, North-Dalmatia, Upper Moesia, Dalmatia, Dacia), and concurrently with them, i.e. between the 2nd and 3rd centuries AD.

The cast bronze cruciform brooch from Grave 7 is a rare type. The parallels of the cross shape can be found among Roman type military harness mounts along the limes in Upper Germania and Raetia and in Dura Europos.

The brooches of the cemetery show a variety of relationships; besides local metalwork, contact with South-Pannonia, Dalmatia and the provinces along the Rhine are indicated.

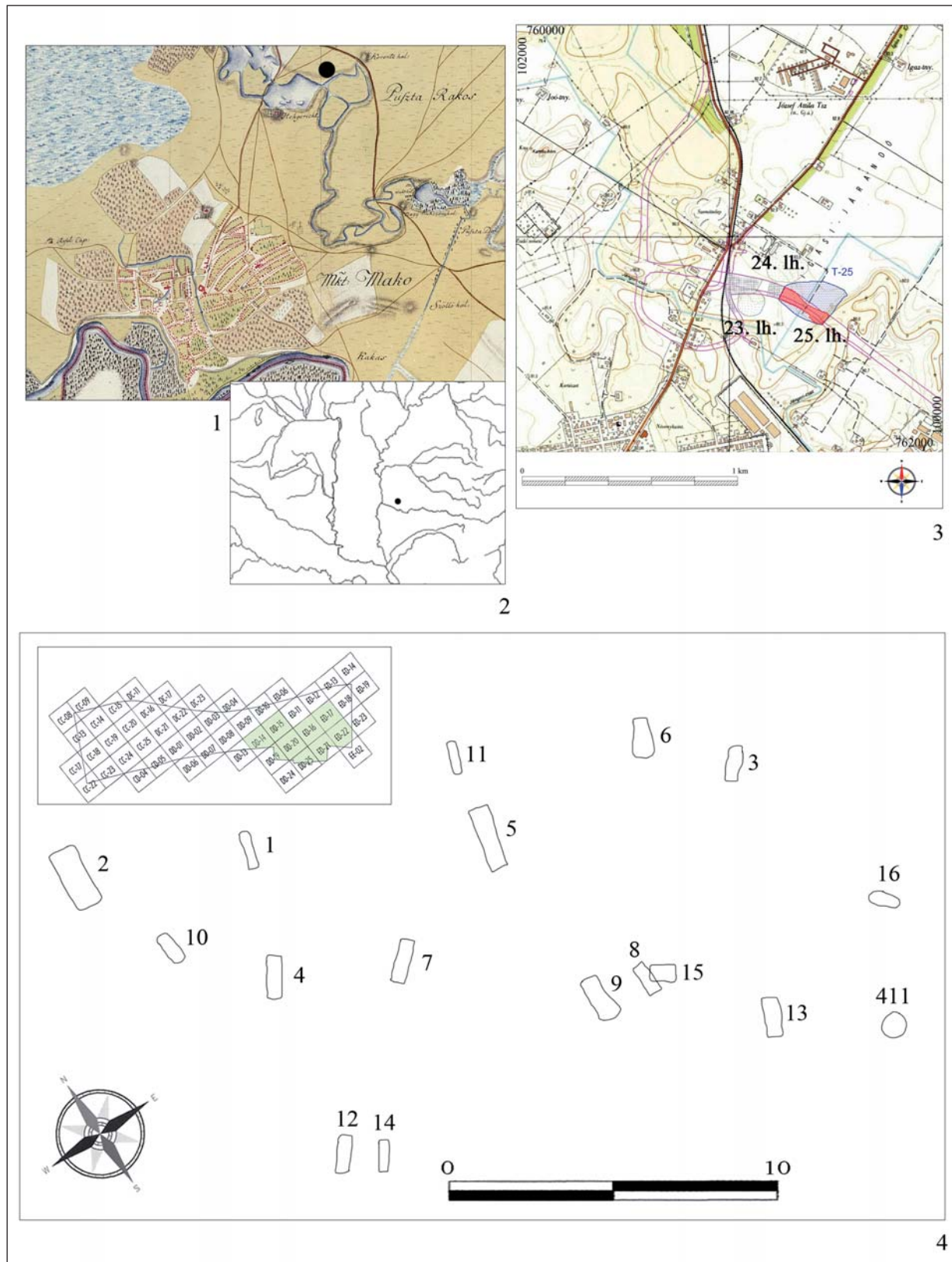
The burial customs observed in these graves show the general rites of the period. The orientation of the graves is SW–NE. On the basis of their parameter index they are long and narrow. Some of them, however, are pit graves of medium width. There was a general tendency of coffin burials. Apart from those at the feet, we observed vessels placed in the coffin for the journey of the deceased. Bone in meat can be found only in one grave (Grave 3). In this grave we also observed traces of a custom that can be associated with fire cult. Namely, we found traces of organic material and seeds burning at the bottom of the grave.

The gender distribution in the cemetery was uneven. Thirteen women’s and two children’s graves and an uncertain male grave have been excavated. Most of the buried people belonged to the *adultus* and *maturus* age range.

The cemetery was centrally structured. The burials were located around two rich tombs (Graves 4 and 7). The children’s graves were without any goods. Poor burials were located at the edge of the cemetery.

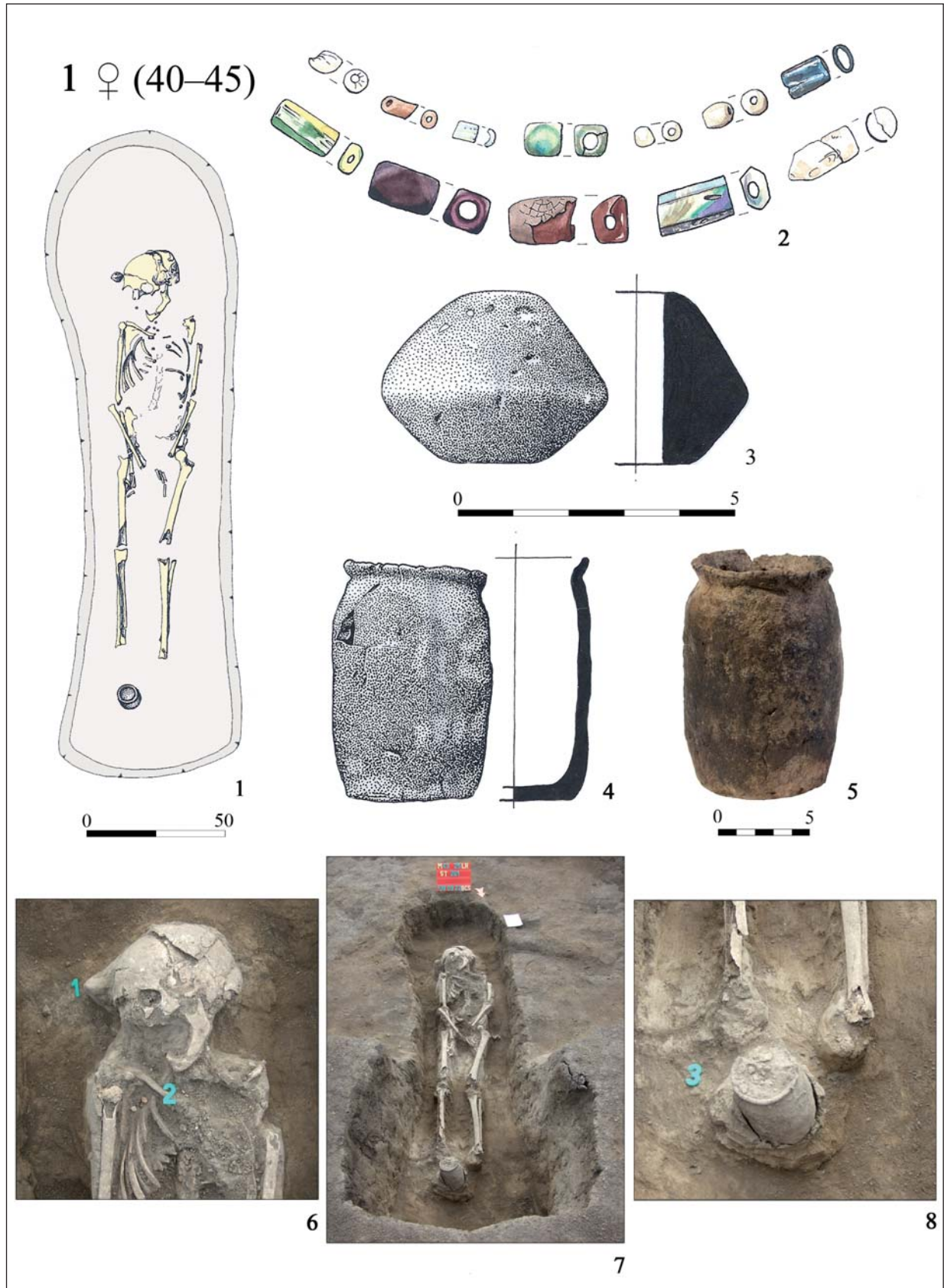
The usage time of the cemetery can be dated on the basis of the archaeological material to the period between the second half of the 2nd century and the first decade of the 3rd century AD. ¹⁴C data also support this dating.

Based on the grave goods it was a burial place of the female members of a community who came from the East during the 2nd century AD to the southern part of the Great Plain in today’s Hungary. They preserved the heritage brought from the East in their costumes and burial habits and also maintained their eastern relations. They settled down along the Maros River, close to the road connecting Dacia and Pannonia. Due to the frequented nature of the region and the proximity of a commercial and military road, there is a connection between the grave goods of the cemetery and the archeological materials of the remote Roman provinces.

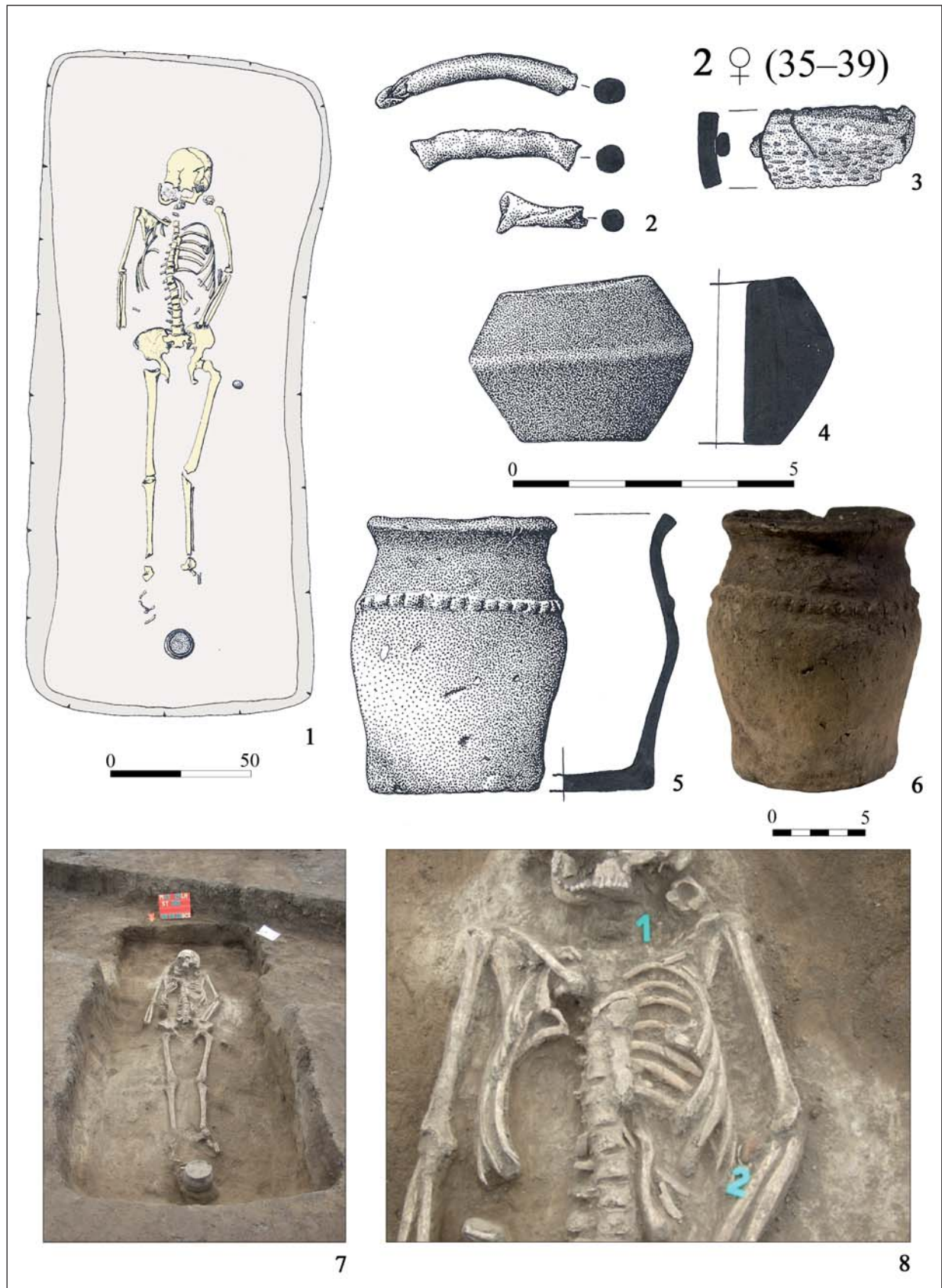
1. kép. 1: A lelőhely az első katonai felmérésen; 2: A lelőhely elhelyezkedése;
3: A lelőhelyből feltárt terület; 4: A temető térképe

Fig. 1. 1: Archaeological site on the map of the first military survey; 2: Location of the archaeological site;
3: The excavated area of the archaeological site; 4: Map of the cemetery

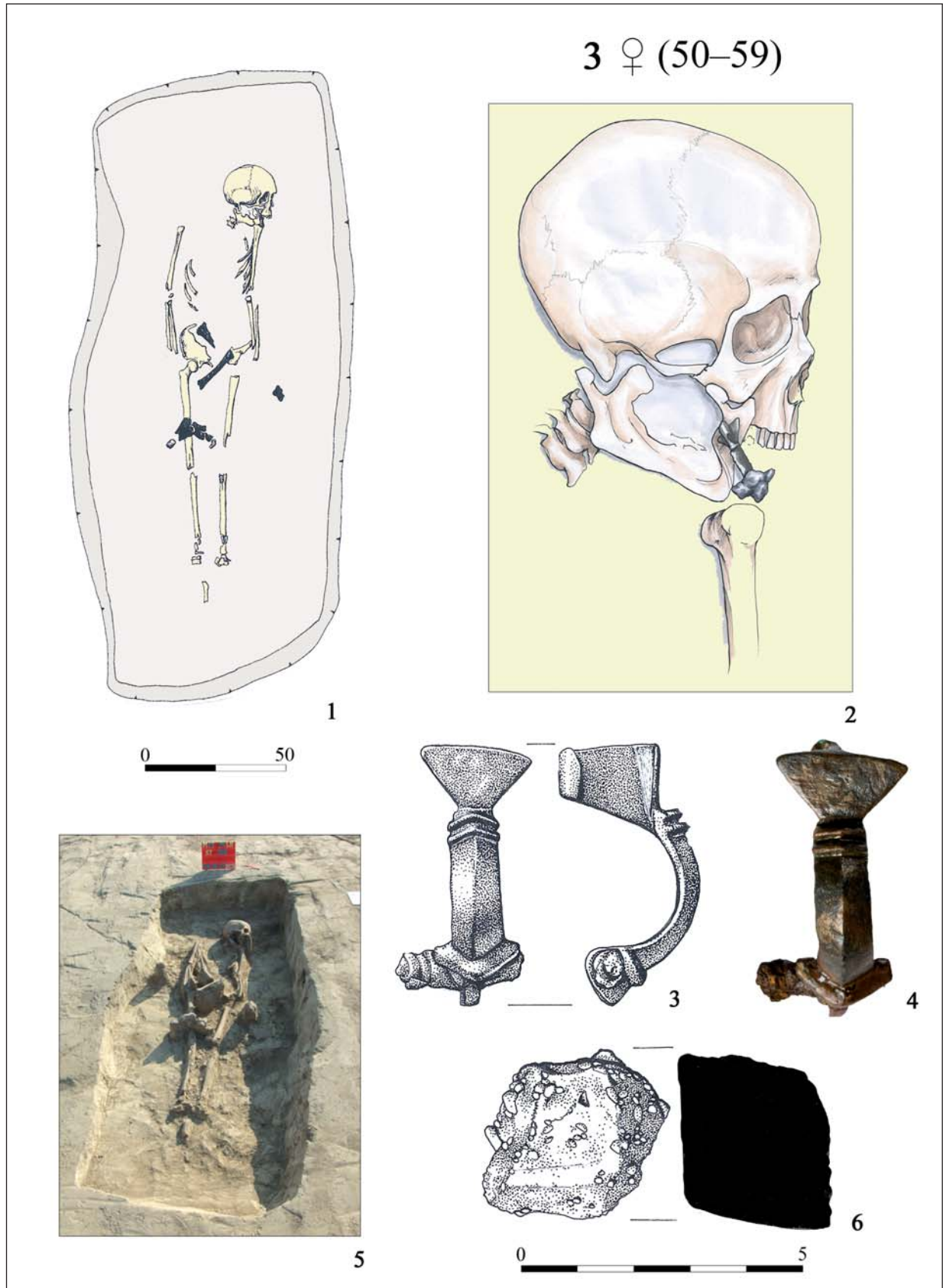

2. kép. Makó-Igási járandó 1. sír
Fig. 2 Makó-Igási járandó, Grave 1

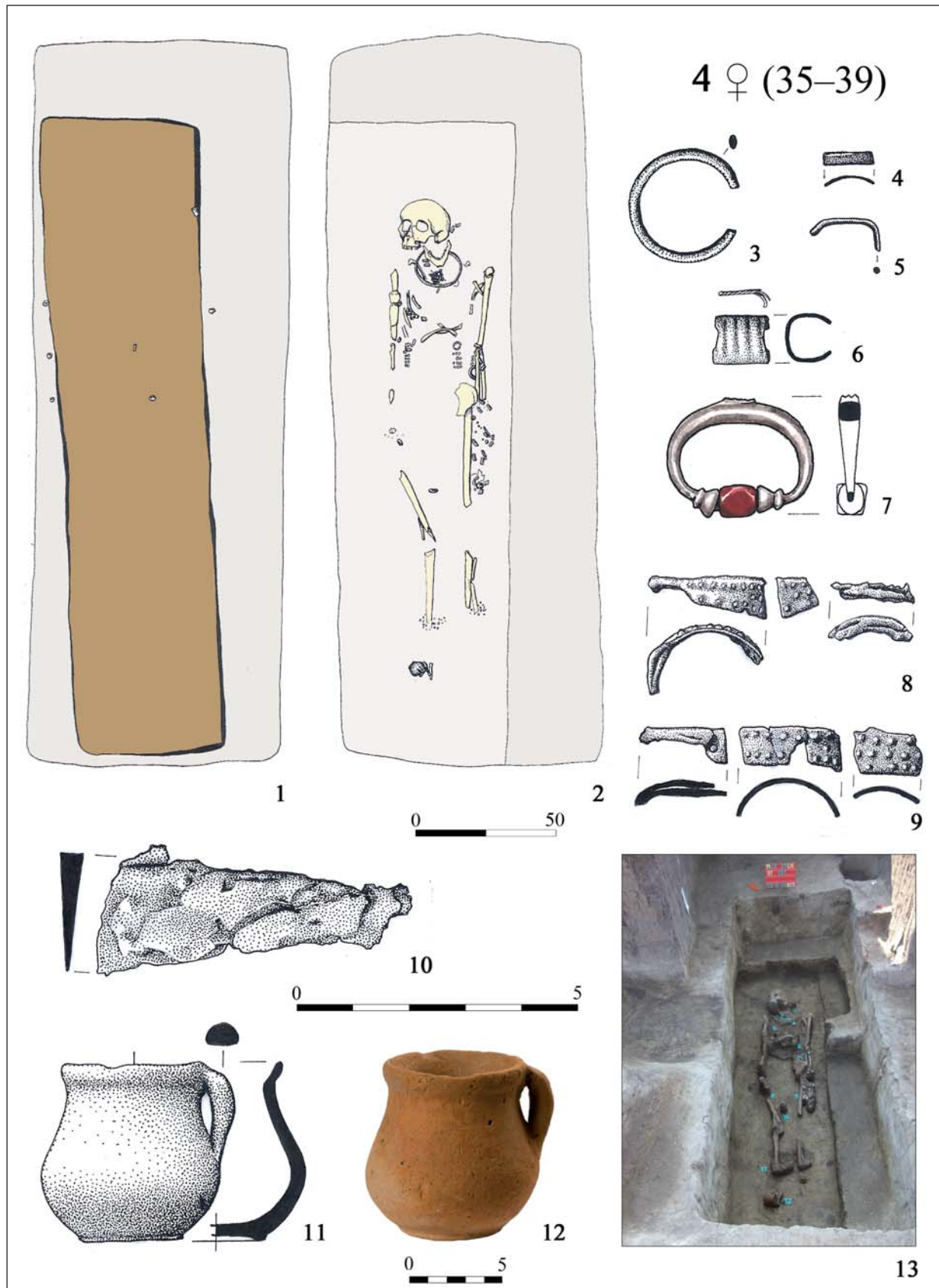

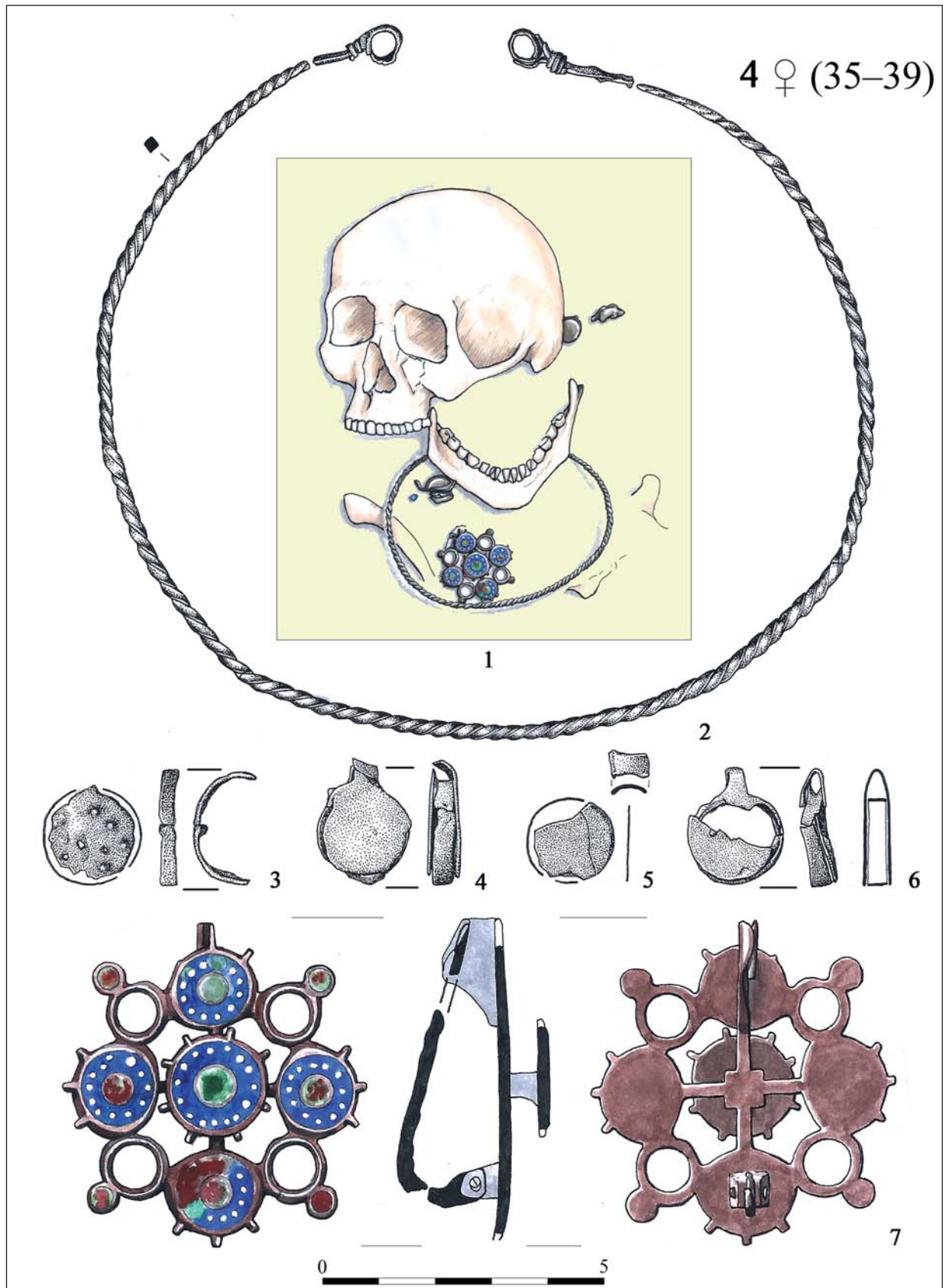
3. kép. Makó-Igási járandó 2. sír
 Fig. 3. Makó-Igási járandó, Grave 2

4. kép. Makó-Igási járandó 3. sír
 Fig. 4. Makó-Igási járandó, Grave 3

5. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
 Fig. 5. Makó-Igási járandó, Grave 4

6. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
 Fig. 6. Makó-Igási járandó, Grave 4

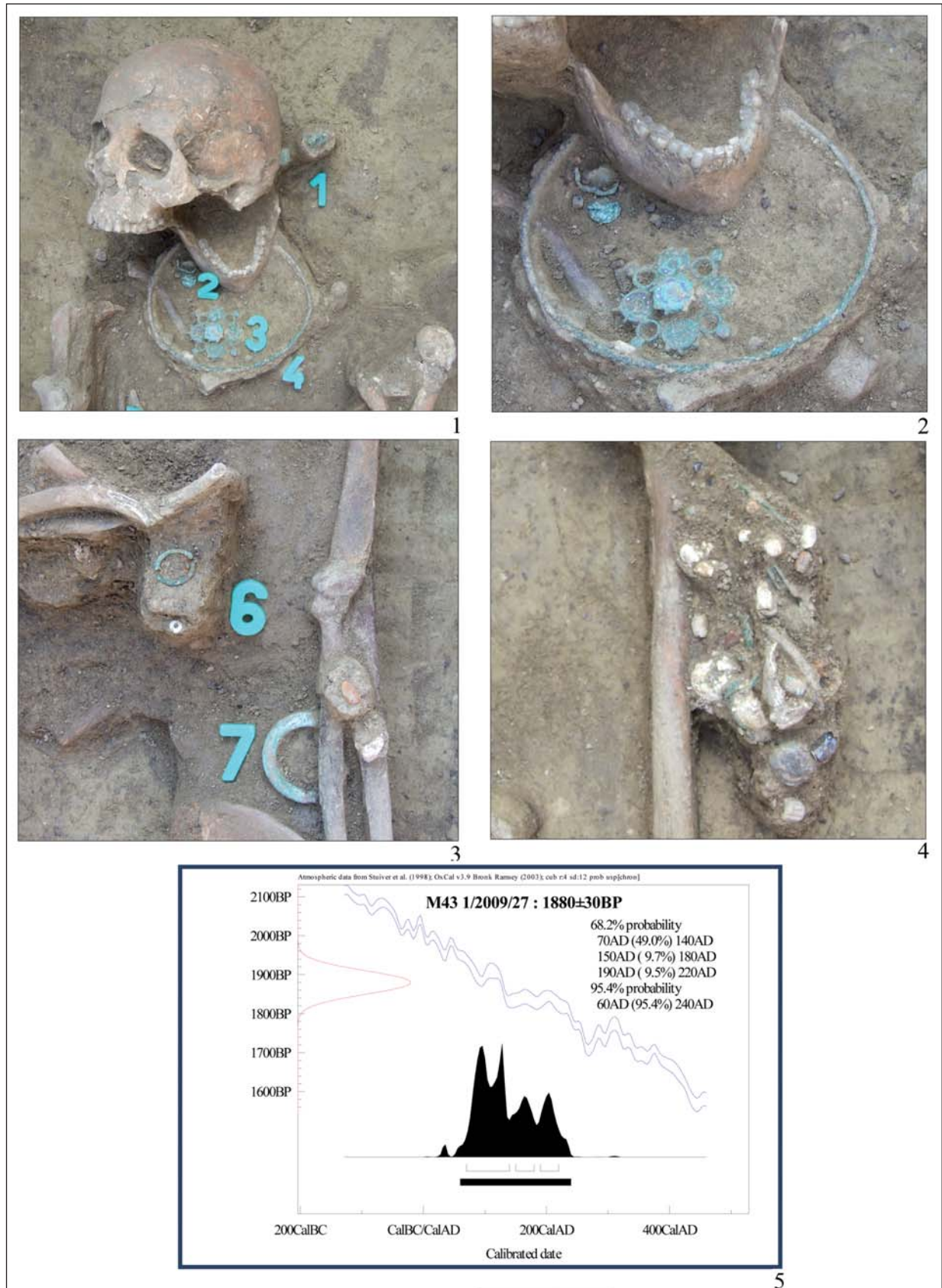
7. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 7. Makó-Igási járandó, Grave 4

8. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
 Fig. 8. Makó-Igási járandó, Grave 4

9. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
 Fig. 9. Makó-Igási járandó, Grave 4

10. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
 Fig. 10. Makó-Igási járandó, Grave 4

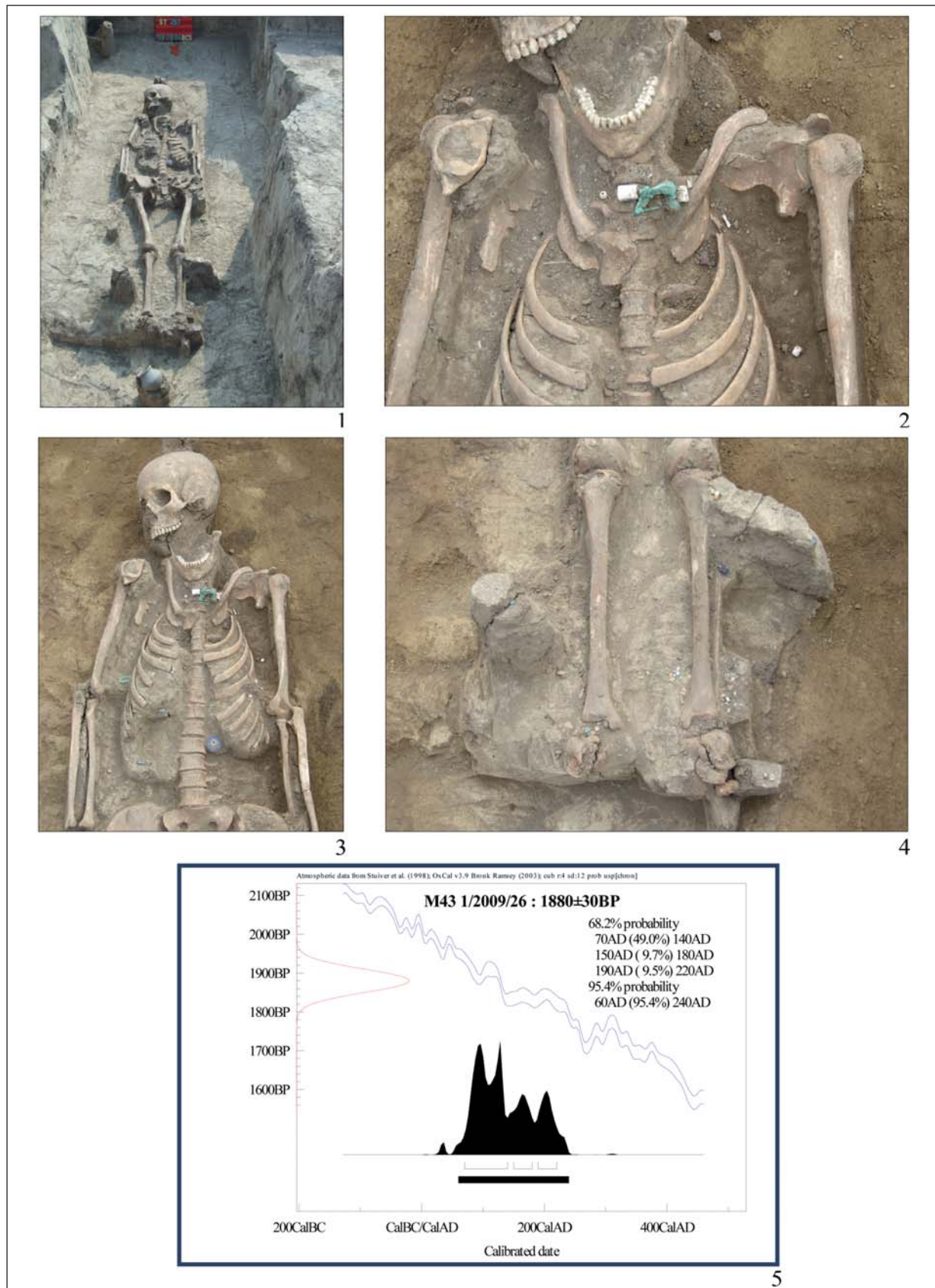

11. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
 Fig. 11. Makó-Igási járandó, Grave 5

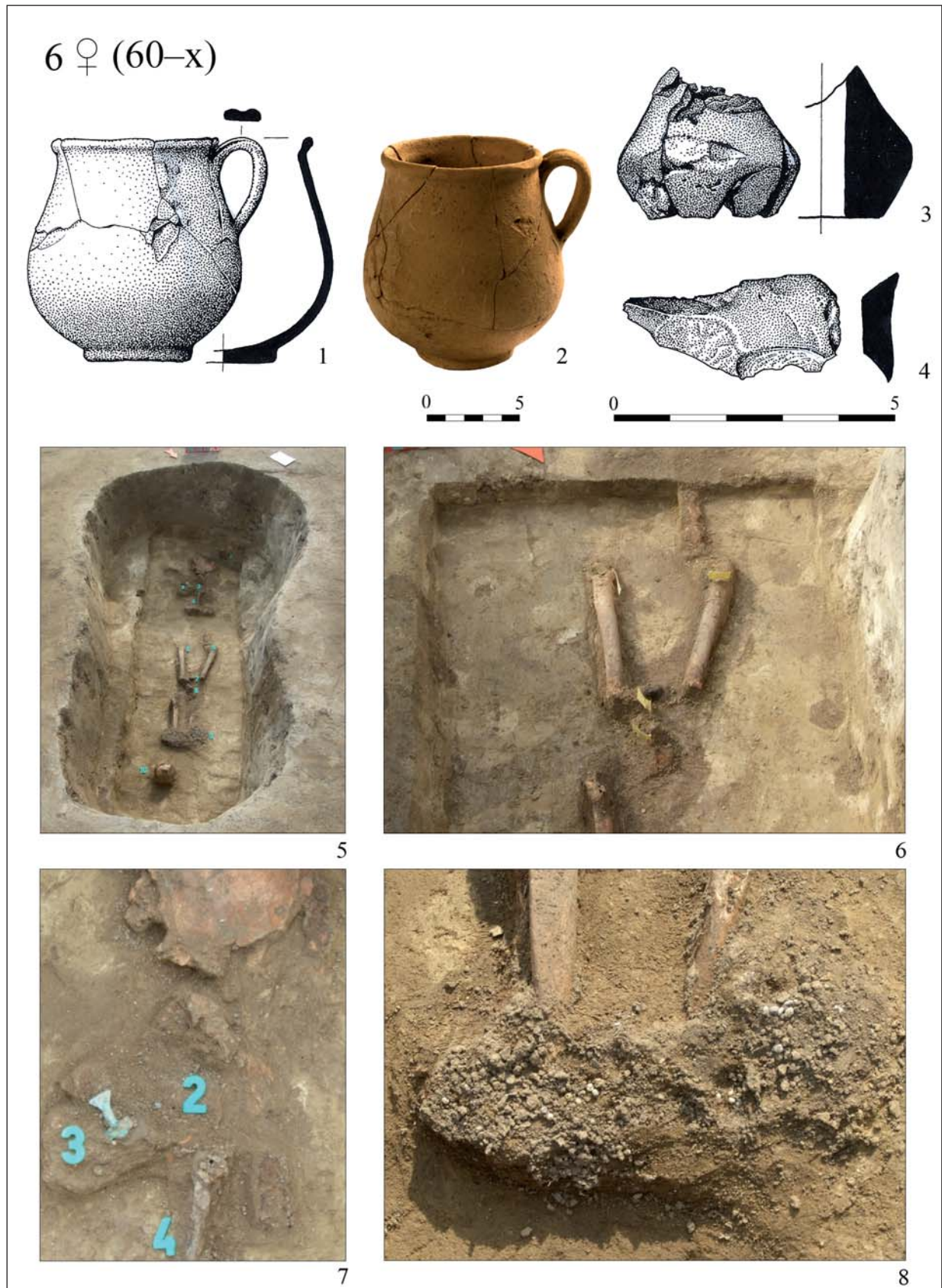
12. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
 Fig. 12. Makó-Igási járandó, Grave 5

13. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
 Fig. 13. Makó-Igási járandó, Grave 5

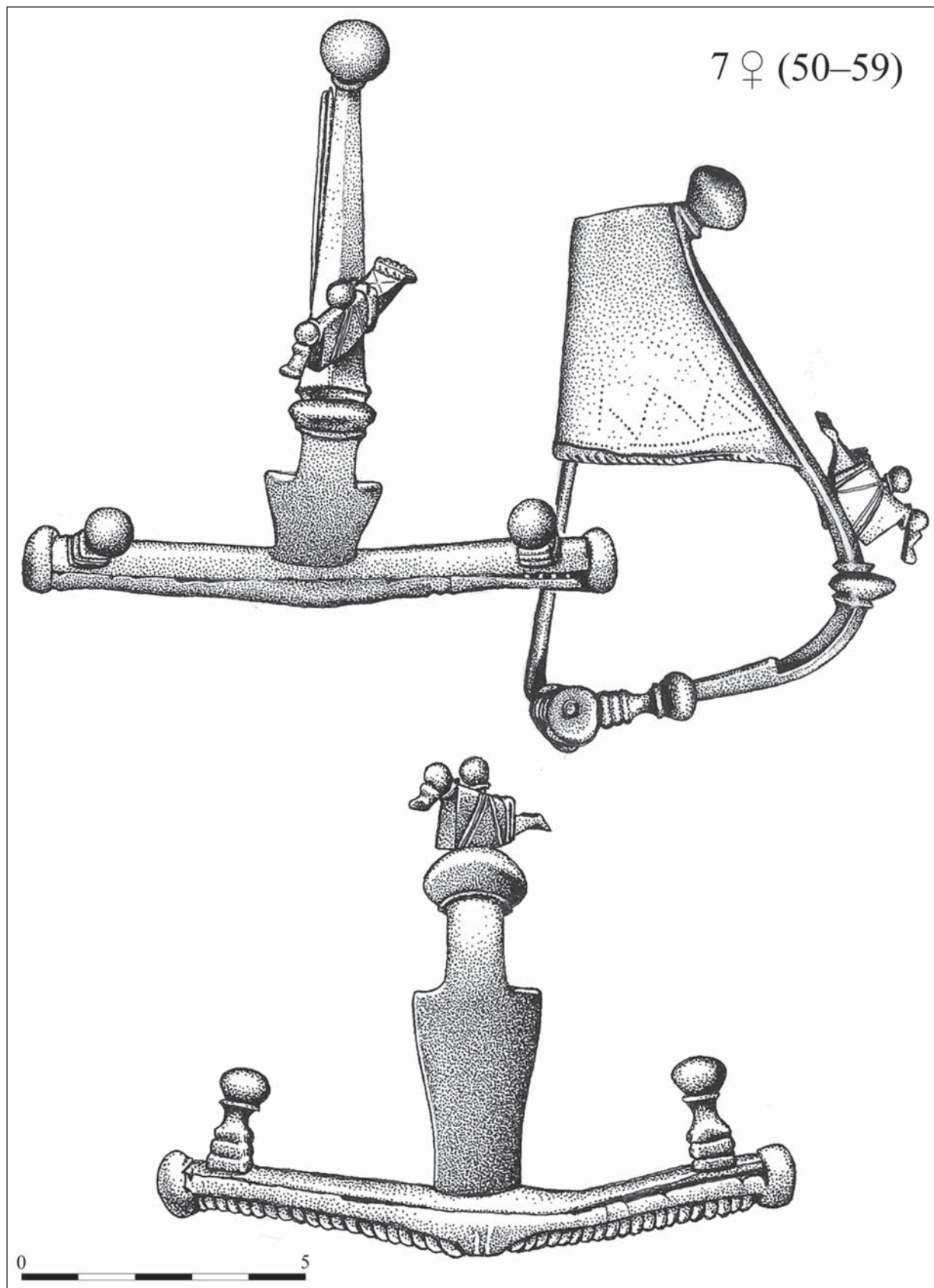
14. kép. Makó-Igási járandó 6. sír
 Fig. 14. Makó-Igási járandó, Grave 6

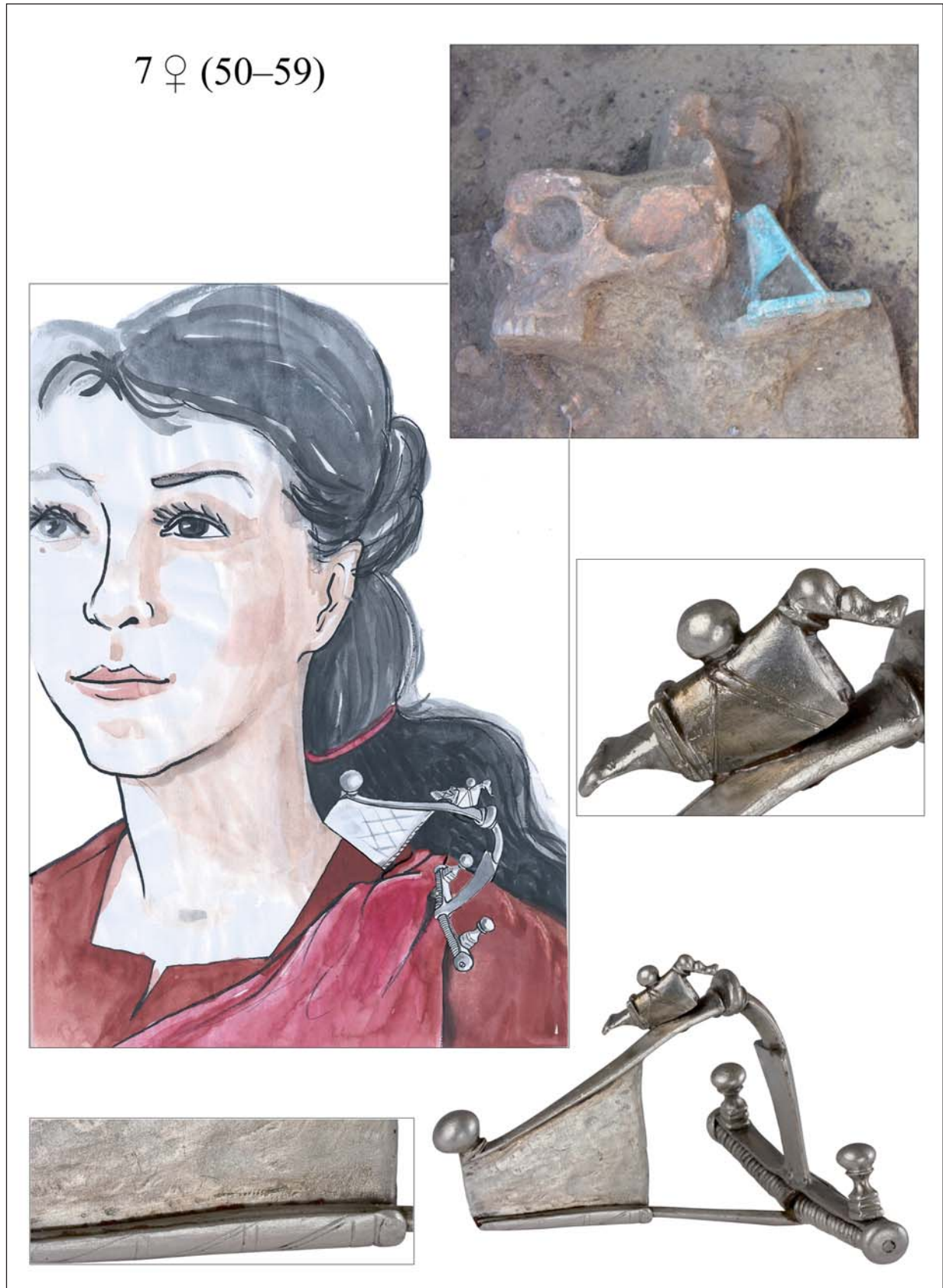
15. kép. Makó-Igási járandó 6. sír
 Fig. 15. Makó-Igási járandó, Grave 6

16. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
 Fig. 16. Makó-Igási járandó, Grave 7

17. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 17. Makó-Igási járandó, Grave 7

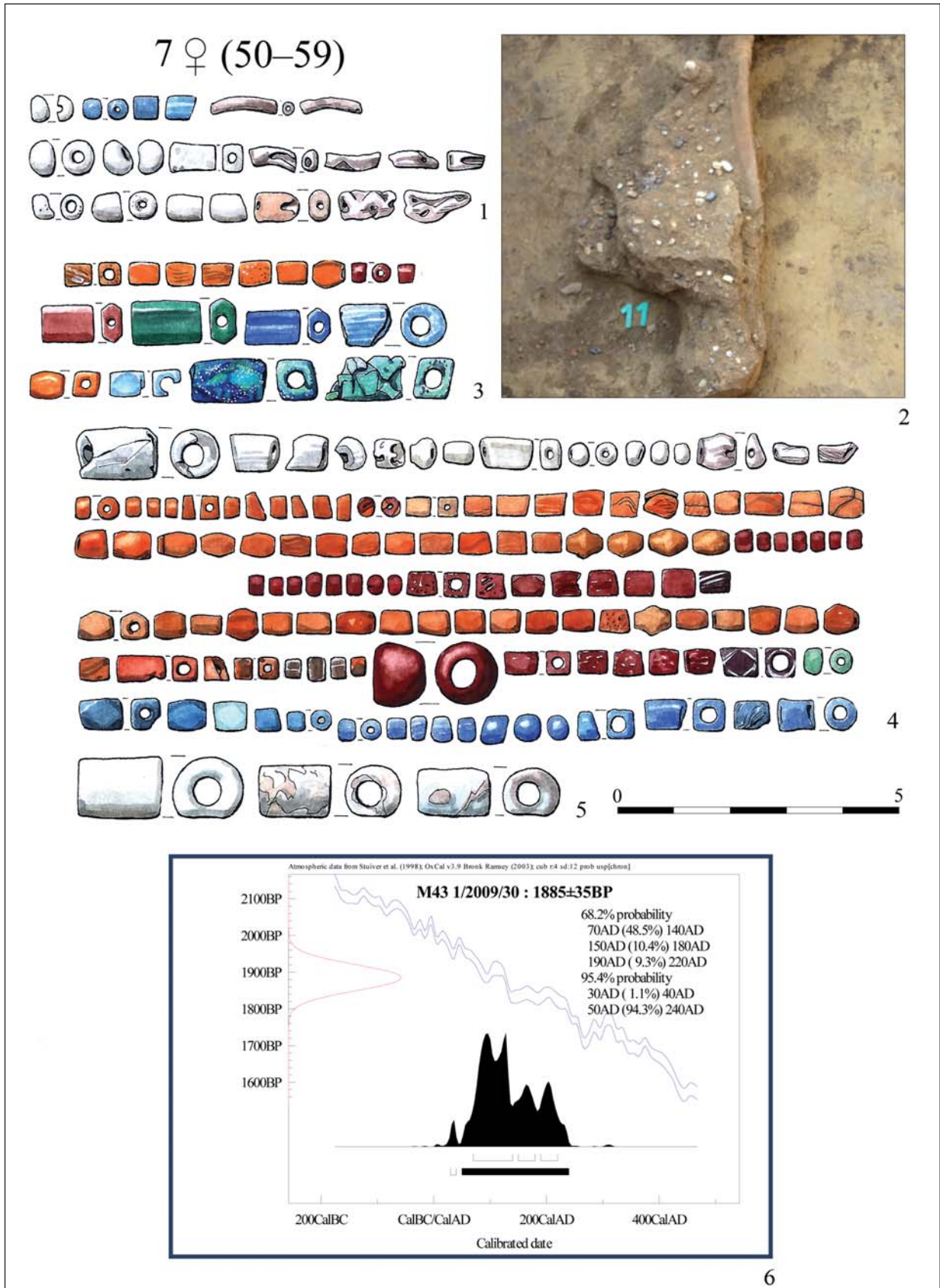

18. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
 Fig. 18. Makó-Igási járandó, Grave 7

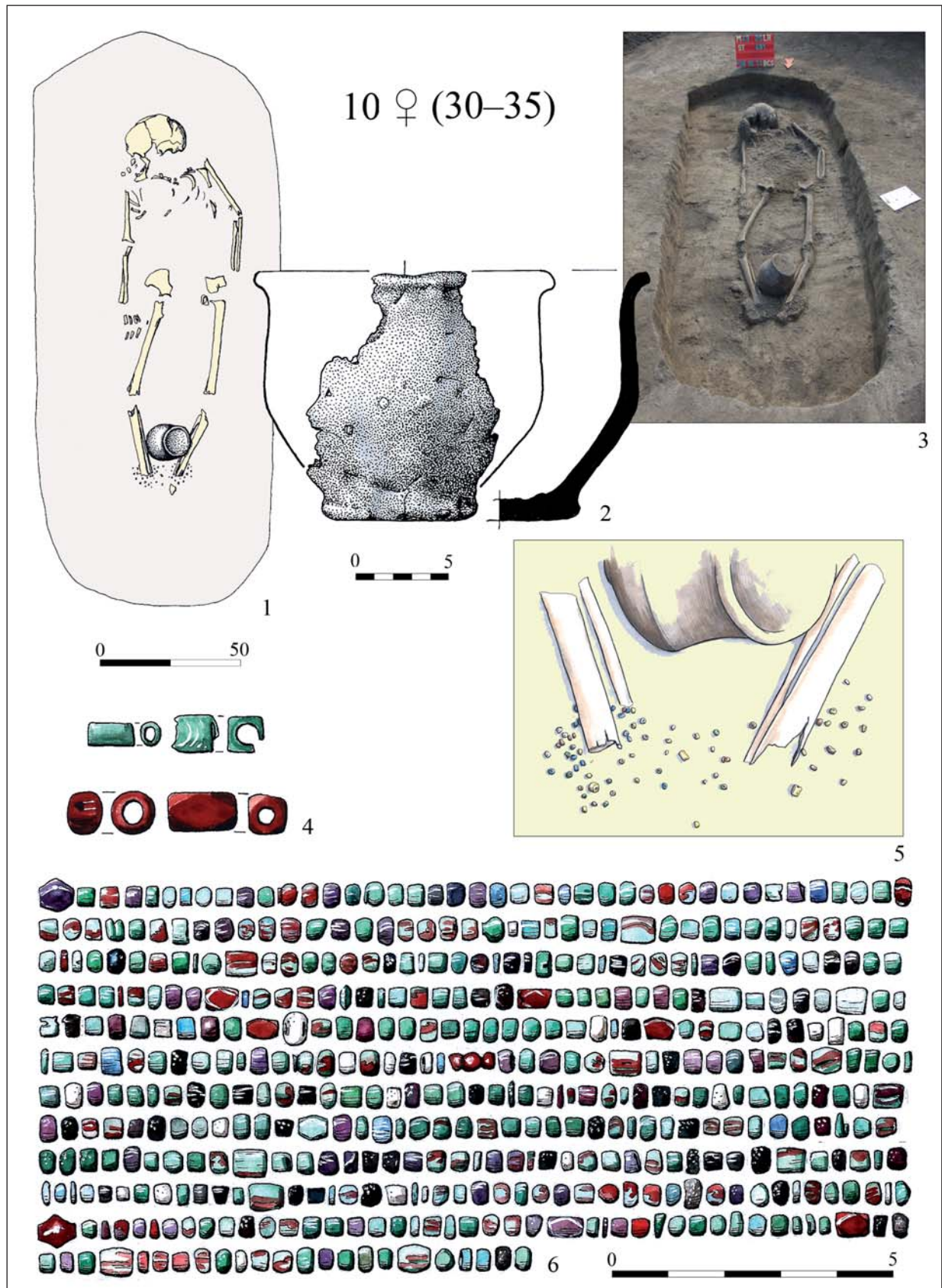

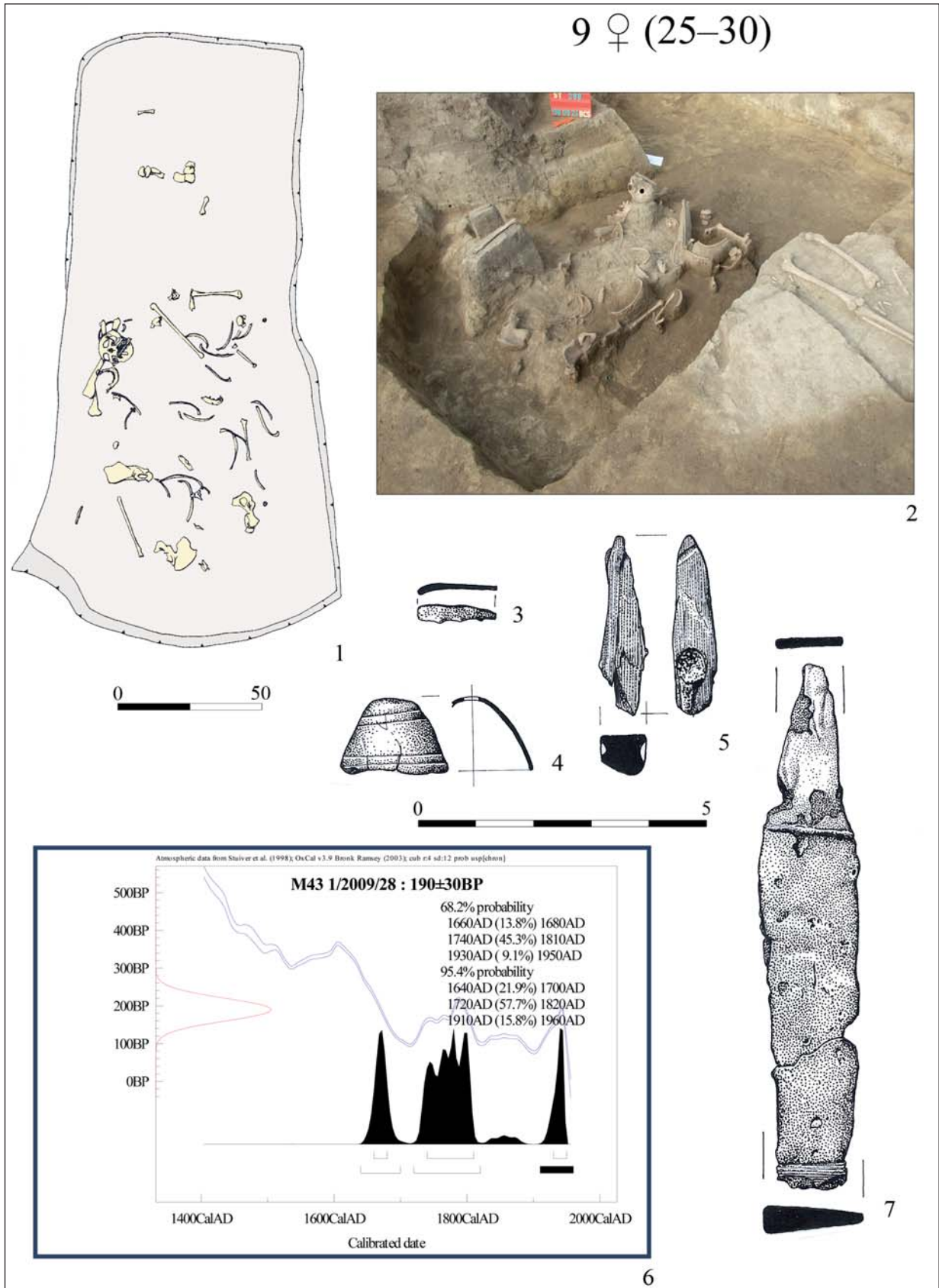
19. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
 Fig. 19. Makó-Igási járandó, Grave 7

20. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
 Fig. 20. Makó-Igási járandó, Grave 7

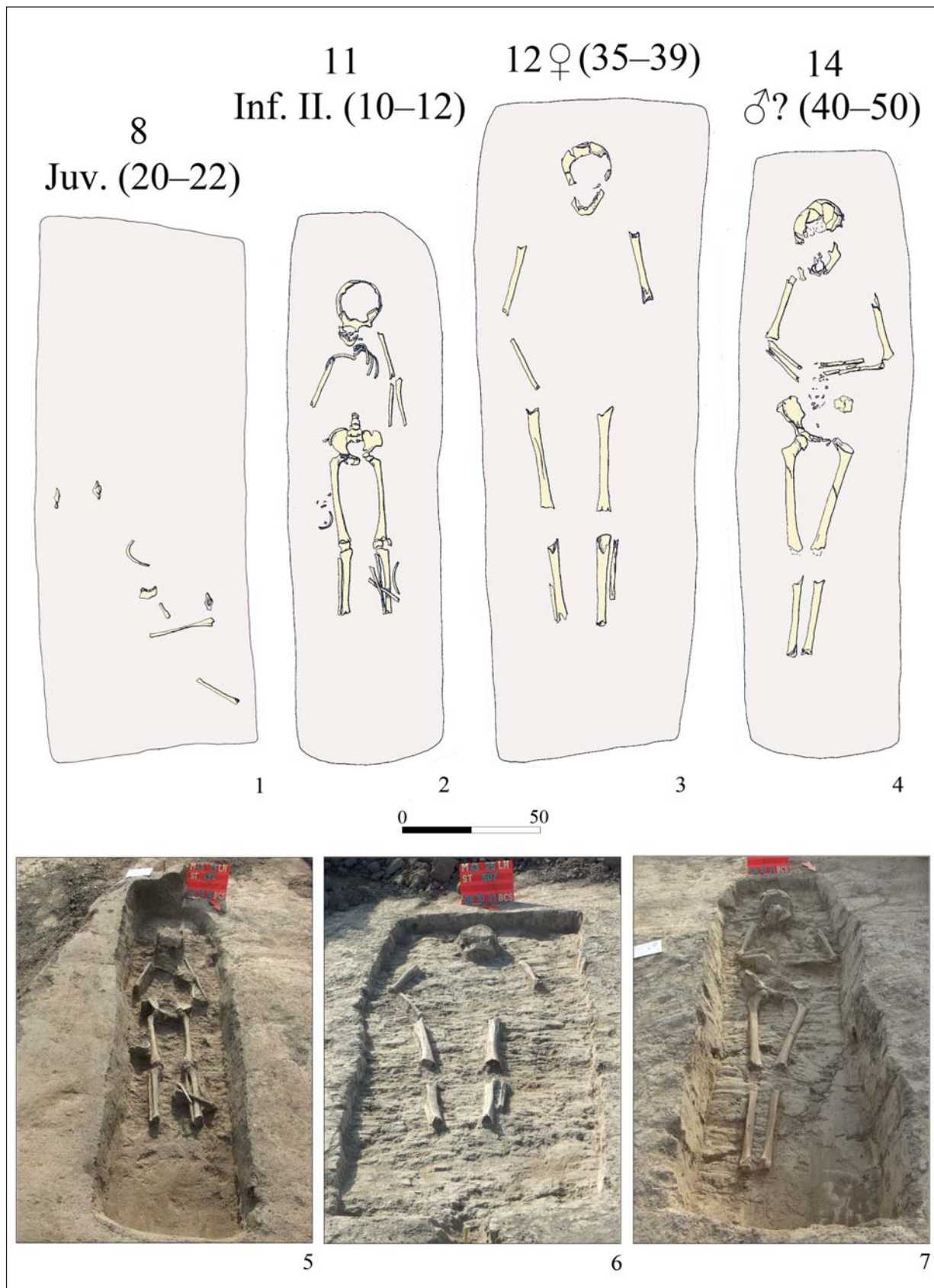
21. kép. Makó-Igási járandó 10. sír
Fig. 21. Makó-Igási járandó, Grave 10

22. kép. Makó-Igási járandó 9. sír
 Fig. 22. Makó-Igási járandó, Grave 9

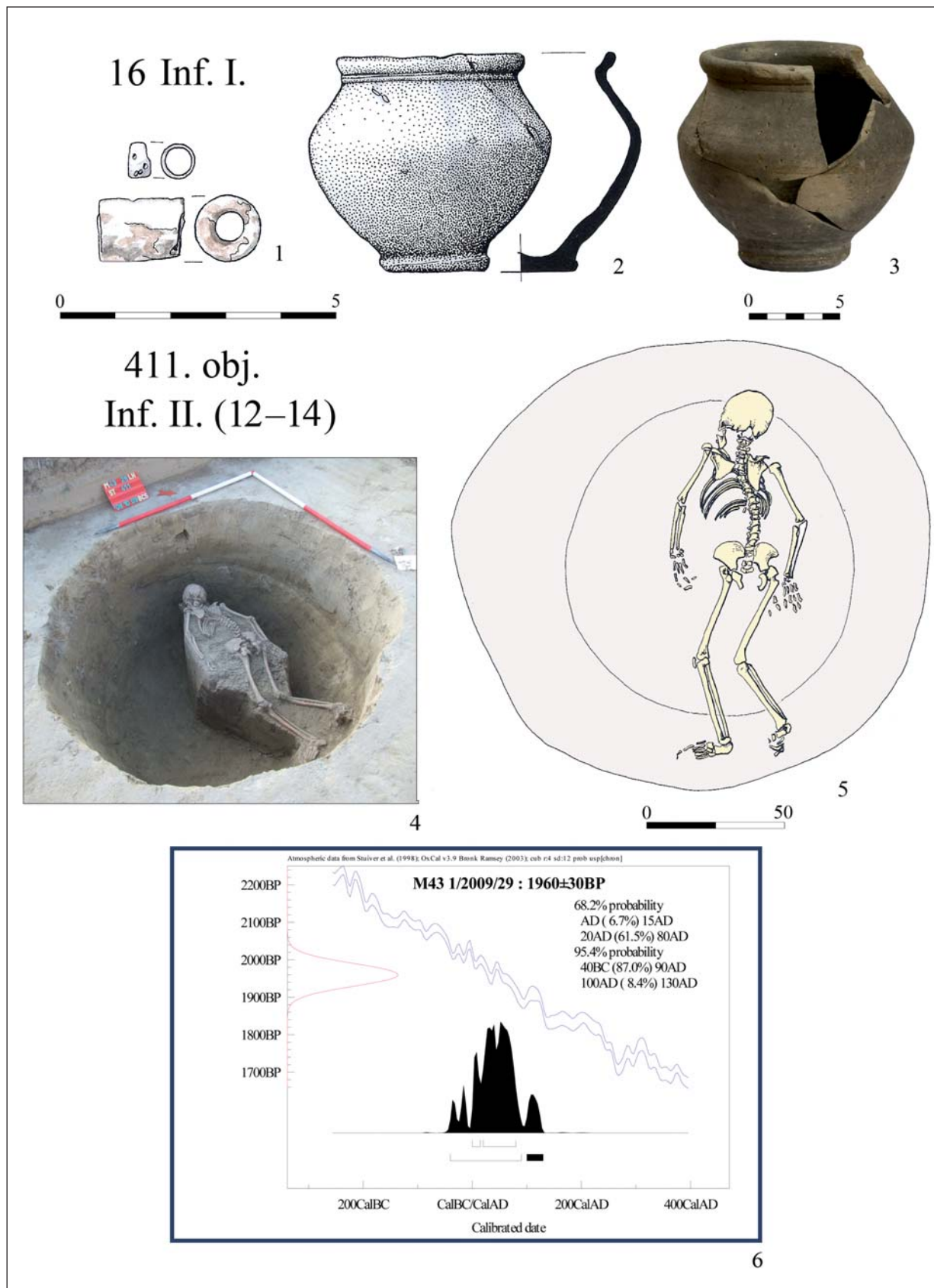

23. kép. Makó-Igási járandó 13. sír
 Fig. 23. Makó-Igási járandó, Grave 13

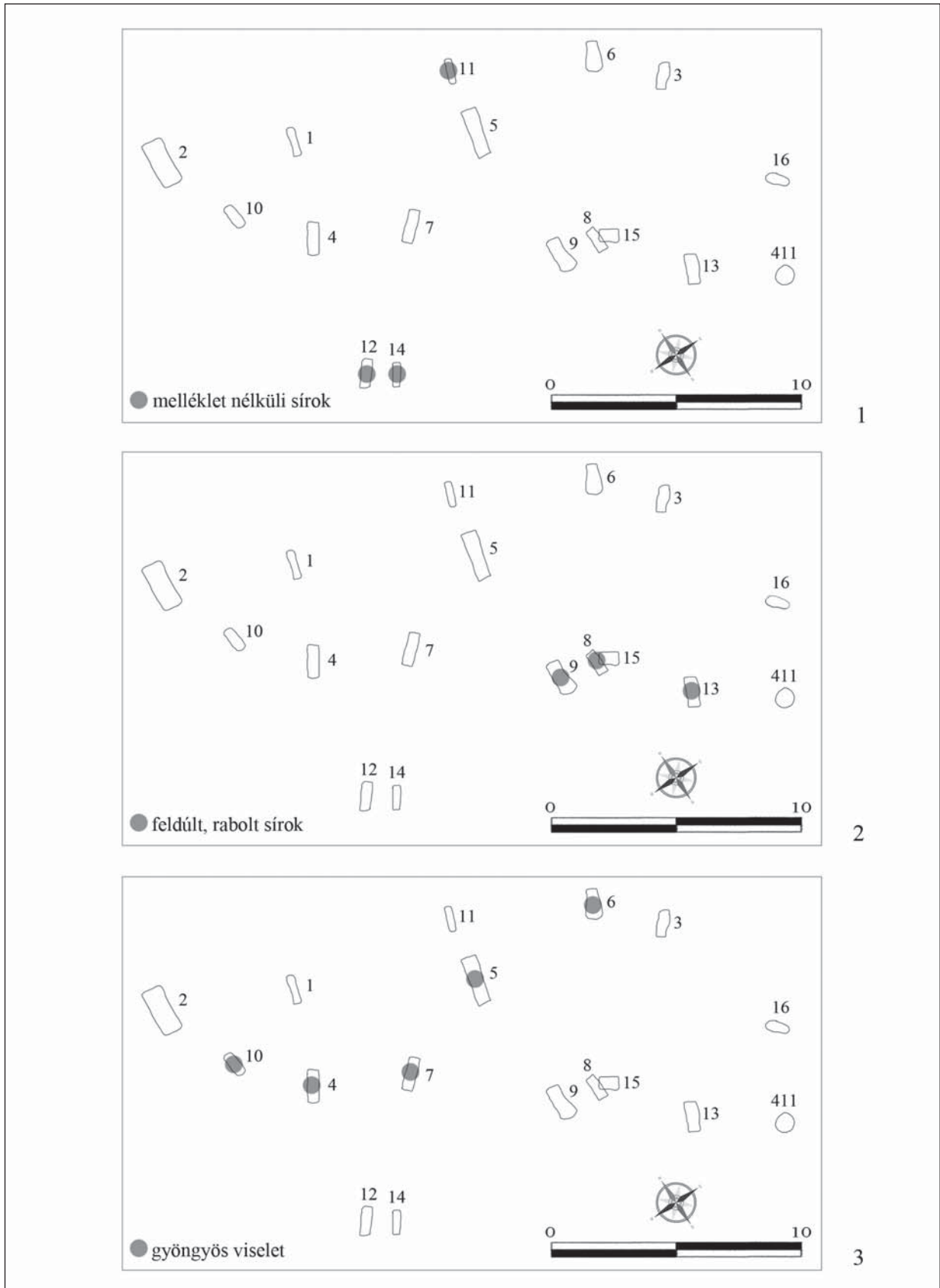

24. kép. Makó-Igási járandó. 1: 6. sír; 2, 5: 11. sír; 3, 6: 13. sír; 4, 7: 14. sír

Fig. 24. Makó-Igási járandó. 1: Grave 6; 2, 5: Grave 11; 3, 6: Grave 13; 4, 7: Grave 14

25. kép. Makó-Igási járandó. 1–3: 16. sír; 4–6: 411. obj.
Fig. 25. Makó-Igási járandó. 1–3: Grave 16; 4–6: 411. obj.

26. kép. Elemző térképek. 1: Melléklet nélküli sírok; 2: Rabolt, feldúlt sírok; 3: Gyöngyös viselet
 Fig. 26. Analytic maps. 1: Graves without archaeological finds; 2: Robbed graves; 3: Dress decorated with pearls